Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

Սերիա
596

1. 5
71.

Սերբեր
596
Կր.

ՔՐԻՍՏՍՓ. ԿՈԼՈՄԲՈՍ

ԿԱՄ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԳՏՆՈՒԻԼԸ

ԴԱՂԴԻԵՐԻՆԷՆ

ԱԶԱՏ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԱ

3556

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1880.

(4831
41) 596-2009

Ա֊590

ԾԱՌԱՁԱԲԱՆ

Եթէ մարդու մը մեծութիւնը՝ իր ըրած գիւտին մեծութենէն եւ անկից յառաջ եկած օգուտներէն չափելու է, անշուշտ աշխարհիս ամենէն մեծ ու երեւելի մարդիկներուն կարգը պիտի դնենք զՔրիստափոր Կոլոմբոս, որովհետեւ իր գիւտն ալ աշխարհիս մէջ պատահած ամենէն մեծ դէպքերէն մէկն է: Մեր Ազգայինները ասանկ երեւելի մարդու մը վարուցը տեղեակ ընելու եւ իր ըրած գիւտին մանրամասն պարագաներն առջեւնին դնելու բաղձալով՝ ասոր պատմութիւնը կը հրատարակենք: Բայց վախճանին՝ միայն պատմական ծանօթութիւն տալ չէ, հապա նաեւ ան որ մէջէն կենցաղագիտական ու բարոյական խրատ առնուի, որովհետեւ ասոր գրուածքին գրեթէ ամէն մէկ երեսը կենցաղագիտութեան ու բարոյականի մէյ մէկ դաս է:

Կը յուսանք որ Ազգայինք ասոր մեր փոքր աշխատութիւնը սիրով կ'ընդունին, եւ թէ պատմական տեղեկութեամբ կը զուարճանան, թէ բարոյական օգուտ կը քաղեն:

ՔՐԻՍՏՈՓ ԿՈԼՈՄԲՈՍ

ԿԱՄ

ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ ԳՏՆՈՒԻԼԸ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Լոռեփառնացոյց՝ ծովով Հնդկաստան ձամբայ գտնելու հարիար ըրած զանազան ջանքը։

Տասնուհինգերորդ դարուն սկիզբները նաւապետները խելքով մտքով սար զբաղած էին, որ ծովով Հնդկաստան երթալու ճամբայ մը գտնեն. բայց ամենէն աւելի Լուսիտանիայի սէրուելթիւնն էր, որ Ափրիկէին բոլորակը անդադար ճամբորդութիւններ ընել կու տար։

Հինգհարիւր 1433էն սկսեալ՝ նաւարկութիւն կ'ընէր ու Նաէն կամ Պոյատոր Հրուանդանէն անդին անցած էր։ Իրմէ յառաջ ամենեւին Եւրոպացի մը անկից անդին գացած չունէր, իսկ հին աշխարհագիրները կը կարծէին որ Ափրիկէ Հարաւային կողմանէ իրենն երկայնաձգած նահանգներուն Ասիային հետ միացած, եւ Հնդկաստանի ծովը երկու ցամաքի մէջ ծոց կամ լիճ մը ձեւա-

ցած ըլլայ· դարձեալ կը համարէին որ ա-
մէն ծովերն ալ Միջերկրական ծովուն պէս
իրենց չորս կողմը երկիր ունեին:

Բայց արդէն յառաջութեամբ մը պահուած ըլլալով որ Քրիստոսի ծնընդեանէն 619 տարի յառաջ Փիւնիկեցիք Ափրիկէին չորս դին նաւարկութիւն ըրած են, Լուսիտանացիք՝ նոյն հրամանատարին ահմանները անցան նէ՝ սկսան փնտռել որ արդեօք ստուգիւ Ափրիկէին բոլորտիքն ա-սանկ ճամբայ մը կայ: Ան պատճառաւ Լուսիտանիայի Յովհաննէս Ա. թագաւորին որդին՝ Հենրիկոս իշխանը բոլոր ճգտմբ ասոր եռեւէն ինկաւ· ինք աշխարհագրութեան ուսումը յորդորեց ու ազգ հանեց, որ ան առենը շատ ետ մնացած էր, վասն զի դեռ եւ ալ երկրին ձեւը կը ճանչնային: Կոզմնագոյցը նոր գտնուած ըլլալով՝ ասոր օգնութեամբը կրնային բովանդակ Ովկիանոսին վրայ աւելի դիւրութեամբ նաւել· բայց նոյն առենը կարծիք մ'ալ կար որ այրեցած գօտւոյն տաքութեան ամենեւին չդիմացուիր, եւ հոն գացողը ստուգիւ կը մեռնի: Հենրիկոս՝ Ակարուբայի թագաւորութեան Սակրա բերդաքաղաքին մէջ դիտանոց մը շինել տուաւ եւ ուսումնարան մը հաստատեց, ու շատ գիտուն մարդիկներ հոն կանչեց, որոնք գործիքներն ու աշխարհացոյցները կատարե-

լագործեցին, եւ կամայ կամայ վերցուցին ան նախապաշարմունքը՝ որով մարդիկ կը կարծէին թէ հարաւային կողմը նաւելով՝ չբնակուելու երկրի կը պատահուի. եւ Ափրիկէին բոլորտիքն եղած նաւագնացութիւններուն ան առաջնան օգնեցին, որ 1447ին Կուինէայի եղերքը հասան, եւ 1473ին կաղանդին օրը հասարակածէն անդին Անդամարնա կղզին գտան: Ուստի առ առաջիվելի ահմանը մէյ մը անցուած էր, եւ այրեցեալ գօտին նաւագնացներուն ալ վախ մը չէր պատճառեր: Նոյն տարին Հենրիկոս իշխանը մեռաւ, եւ ստուիկ բաղձանքին կատարումը, այս ինքն Ափրիկէին քովերէն Հնդկաստան երթալու ճամբուն գտնուիլը չկրցաւ տեսնել:

Ազգասիրի առեներ էր որ Քրիստափոր Կոլոմբոս ծովային աշխատանքներու եւ վաստակներու մէջ կը կրթուէր ու կը պատրաստուէր:

Ը.

Կոլոմբոսին առաջին տարիները:

Քրիստափոր Կոլոմբոս Խաղիայի Ճենուա քաղաքը ծնաւ*: Բնական յօժարութեամբ

* Կոլոմբոսի կենաց առաջին տարիները մթին ու անդան ըլլալուն՝ իր ծննդեան տեղւոյն վրայ շփոթութիւններ ծագեցան: Երբոր Կոլոմբոս իր հանճարովը մեծ անուն ու համբաւ հանելու սկսաւ, ան առեն Բիաչենցայի մէջ քանի մը անուանի

մը պղտիկուց աշխարհագրութիւն եւ աստեղագիտութիւն սորվելու եռեւէ եղաւ: Ուսում սորվելու համար ծնողքը ղինքը Բաւիա խրկեցին: Գեռ տասնուչորս տարեան եղած տեն՝ աշխարհագրութեան տախտակներ քաշել, գծագրութիւն ընել քալ դիտեր. անանկ աղեկ ալ դիր ունէր, որ միայն անով իրեն ապրուստը կրնար ճարել. բայց ամէն բանէ աւելի ծովն վրայ ճամբորդութիւն ընելու կը բաղձար, որուն ծնողքը հրաման տուին: Կոլոմբոս ուրիշ կոլոմբոս անունով ծովապետի մը քով մնաւ, որն որ իր աղգականն էր, ու Ռենատոս թագաւորին որդւոյն՝ որն որ Յովհաննէս ա՝Անժու կը կոչուէր, նէապոլսոյ թագաւորութիւնը նորէն առնելու համար պիտի օգնէր:

Վախ մը վերջը ինք Կոլոմբոս ալ նոյն թագաւորին ծառայութեան մէջ նաւերու

անոր ական զրուցել թէ Կոլոմբոս իրենցմէ է: Բայց աս պահանջումը ճշմարիտ չէ. ինչու որ Կոլոմբոս իր կենդանութեան առեն ձենովային միշտ իրը իր հայրենեացը բարիք կ'ընէր, ձենովայի հաստարակապետութեան պարգեւներ ըրաւ, իր որդւոյն ալ պատուիրեց որ ձենովայի մէջ իրեն ցեղէն միշտ մէկը պահուի, ու մեռած տեղն կուգին մէջը յայտնապես գրած էր թէ ձենովա ծնած եմ: Նաեւ իր ծնողքին ալ ու ինչ ցեղէ ըլլալը չիգիտցուիր. ամենք կ'ըսեն թէ ձենովայի կաւատանի մը տղայ էր, ուրիշները կ'ըսեն թէ ավետական անէ էր: Ինչ որ է նէ, աս սաղդ է որ Կոլոմբոսի ծնողքը իրենց երէք որդիքը, Քրիստափոր, Բարթուղիմէոս ու Ցիեկոյ, աղէկ կրթած էին:

հրամանատար եղաւ. երկոյն տեղն Միջերկրական ծովուն վրայ նաւարկութիւն կ'ընէր, ու շատ անգամ մաւրիտանացի հէնեցու դէմ քաջութեամբ կռուեցաւ: Իր կենացը առաջին տարիներուն վրայ տեղեկութիւններս պակաս է, մանաւոր դիպուածներու վրայ աւելի լուսաւորութիւն մը չունինք: Գեռ նահապետին պատմածին նայելու բլլանք, Կոլոմբոս երեսունուվեց տարեան եղած տեղն՝ պարմանալի դիպուածով մը Լուսիտանիայի երկիրը գնաց: Գեղեցկուհի մը կար հոն: Նաւապետ մը կար, կ'ըսէ, որն որ Կոլոմբոյ ծովապետին եղբօրորդին կը կարծուի. ասիկա ծովու յեղյեղկներու (ֆոռթունէքոս) դէմ այնչափ պատերազմ ըրած ու յաղթած էր, որ ամենուն զարհուրելի եղած էր, մինչեւ մայրերը տղաքնին վախցընել ուզած տեղնին՝ Կոլոմբոյ նաւապետին անունը կը տպատնային: Քրիստափոր Կոլոմբոս այս նաւապետին նաւատորմիղին մէկ նաւուն հրամանատարն էր: Ան (1470ին) տեղնները՝ որ ձենովայի ու վենետիկի մէջ թշնամութիւն կար, չորս վենետիկցի նաւեր մեծամեծ հարստութիւններով լեցուած՝ Հոլանտայէն կու գային: Կոլոմբոյ Կիպրոսցարի մօտ իր նաւերովը անոնց վրայ յարձակելով՝ կռուիլ սկսաւ: Քրիստափոր Կոլոմբոս իր նաւը թշնամիներուն նաւերէնն մէկուն մօտիկցուց.

երկու նաւերը շղթաներով եւ ճանկերով իրարու կապուեցան, եւ կռիւը սկսաւ: Թպդ իրարու վրայ բռնկած նիւթեր նետելով՝ նաւերը սկսան այնպէս այրիլ, որ կրակը մարելն անկարելի եղաւ: Նաւապետները վտանգը տեսնելով՝ իրենք զիրենք ծովը նետեցին: Կոլոմբոս՝ որ աղէկ լողալ գիտէր, թիակի մը օգնութեամբ երկու փարատա տեղ լողալով՝ Լուսիտանիայի եզերքն ելաւ: Ասանկով Կոլոմբոս Լուսիտանիա մնաւ ան սահմանը՝ երբոր սա թագաւորութեան մէջ Հնդկաստան երթալու ճամբուն վրայ մեծամեծ խնդիրներ կ'ը լսային:

Գ.

Կոլոմբոսի Լուսիտանիա վերացած ժամանակը:

Պրիստափորին նոր երկիր գտնելու բաղձանքը Լուսիտանիա կեցած տեղն շատ ա ճեցաւ: Հռետեղը Բարթուղիմէոս անունով տապետի մը աղջկան հետ կարգուեցաւ: Ա Բարթուղիմէոս ծնե. գարուն անուանի նաւապետներէն մէկն էր, որն որ Հենրիկոս իշխանին տակ նաւարկութիւն բըած, եւ Կանարեան կղզիներէն՝ Բորդոյ Սանդոյ ըսուած կղզւոյն մէջ գաղթականութիւն մը հաստատած էր: Բարթուղիմէոսին այրի կինը իր երկոտր ճամբորդութիւններէն ինչ որ գիտէր՝

Կոլոմբոսին կը պատմէր: Անոր ամէն թղթերն ու աշխարհացոյցները Կոլոմբոսին նոր մտածելու նիւթ մը եղան. ամէն բանէն աւելի Ովկիանոսին վերաբերեալ բաները կը սորվէր: Կուզէր ճամբորդութիւն ընդ նաւերով՝ ինքն ալ իր կնոջ հետ մկկատեղ պտըտելու. վերջապէս քիչ մը առեն Բորդոյ Սանդոյ մնայ, ուր որ իր կինը կալուածներ ունէր, ու հոն Տիէկոյ որդին ծնաւ: Նոյն տեղը պետրոս Գորրէա անուանով անուանի նաւապետի մը հետ շատ անգամ կը տեսնուէր: Եւ որովհետեւ Կոլոմբոս պահանջելի աշխարհագրութեան տախտակներ կը քաշէր, անոր համար ամենէն երեւելի գիտուններն ալ սկսան իր վրան մեծ համարում ունենալ ու հետը թղթակից կամ տեսնուիլ: Ամենէն աւելի՝ պօղոս Պոզոմանելլի անունով Ֆիրենցայի գիտնականին հետ սիրով կապուած էր: Ա երկու գիտուն մարդիկները՝ իրենց քննութիւններէն ծագած տեղեկութիւններն իրարու պատմելով կը զուարճանային:

Նոյն ժամանակները Կոլոմբոս իր մտքին մէջ սա մեծ խորհուրդն վրայ սկսաւ մտածել, թէ Լուսիտանացւոց գտած ճամբէն ուրիշ ճամբով մ'ալ կրնայ Հնդկաստան նաւարկութիւն ըլլալ: Շատ չանցաց ու աշխատեցաւ իր ենթադրութիւնը մաթեմատիկական ցոյցով հաստատել: "Երկիրը կլոր է, կըսեր

Կոլոմբոս, (առ ճշմարտութեան վրայ ինք ա-
մենեւին տարակոյս չունէր, որուն ան ժամա-
նակը շատ դիտուններ դէմ կը դնէին.) Թէ որ
կլոր է նէ, ուրեմն կրնայ բոլորակը պտրա-
յուիլ. եւ Թէ որ ասոնք ճանչնալու բլլայ, ու տարածութեան երկը մասը՝ կա-
նարեան կղզիներէն մինչեւ Ասիայի վերջի
ծայրը՝ ճանչցուած սեպուի, ուրեմն Ովկիա-
նոսը՝ առ տարածութեան չորս մասին մէկը
պիտ՚որ ունենայ, ու Թէ որ միշտ դէպ ի
արեւմուտք նաւարկուելու բլլայ՝ պէտք է որ
Ասիայի արեւելեան եզերքը հասնուի,,: Ա-
հեռաւորութիւնն ուղիղ էր. բայց Կոլոմբոս կը
խաբուէր հեռաւորութեան վրայ, զոր որ
չէր կրնար ճշդիւ հաշուել. եւ ամենեւին
մտքէն ալ չէր անցներ որ Ասիայի ու Եւրո-
պայի մէջ Ովկիանոսին ընդարձակ դաշտերուն
վրայ հին աշխարհքին չափ երկիր մ՚ալ բո-
լայ: Ինք շատ քննութիւններ կ՚ընէր. իր
կարծիքը հաստատելու համար Մարկոս Պո-
ղոսին ԺԴ. դարուն մէջ ըրած ճամբորդու-
թիւնը յառաջ կը բերէր. որ Ասիայի մէջ՝ ան-
ծանօթ ու աշխարհագիրներու չգիտցած տե-
ղերը հասած էր, ու Ասիայի արեւելեան կող-
մի Աղբիւղազաններուն տարողութիւնն
բըսած էր: Խոլոր առ բաները Կոլոմբոսին տե-
սական մտածմունքները հաստատելով, իր
առաջին անորոշ գաղափարները հաստատուն

տութեան մը փոխեցին: Ա՛լ հիմա ա-
ւաջուան պէս չէր մտածեր որ արդեօք արեւ-
մտեան կողմէն Հնդկաստան հասնիլը կարելի
է Թէ չէ. հաստատուն դիտեր որ առ ճամբան
կայ, եւ միայն գործադրութեան միջոցներ կը
փնտռէր:

Բայց առ մտածմունքը՝ որն որ առ օրուան
օրա պարզ բան մը կ՚երեւայ, որովհետեւ իրը
յայտնի է, երբ որ Կոլոմբոս սկսաւ ուրիշնե-
րուն յայտնել, վերջին աստիճանի յանդըգ-
նութիւն կամ խենթութիւն մտածմունը մը
երեւցաւ: Ամէն կողմանէ առ առարկութիւն-
ները կ՚ընդդիմային. Ո՞վ առաջեց որ երկիրը կլոր
է: Թէ որ կլոր ալ է նէ՝ ընդարձակութիւնը
որչափ է: Կարելի՞ է որ բոլոր Ովկիանոսին
ընդարձակութիւնն անյայտ: Կարելի՞ է ցա-
մաքէն այնչափ հեռանալ ու անծանօթ տե-
ղեր երթալ: — Ա՛ռ առարկութիւնները կ՚ը-
նէին խորունկ մտածողները, թեւթեւաթիա
մարդիկ ալ նոյնները կը կրկնէին. եւ ամէնքը
միասեղ Կոլոմբոսին մտածմունքը ցնորք կը
համարէին, ու իր երկայն քննութեամբ գը-
տած ու բարձր եւ կրօնական զգածմամբ գլուխ
հանել չկրնացած խորհուրդներուն վրայ կը
ծիծաղէին: Բայց ինք իր գիտուն վրայ ապա-
հով ըլլալով՝ առ հակառակութիւնները բանի
տեղ չէր դներ, եւ գլուխ հանելու միջոցներ
կը փնտռէր:

Գ.

Յիսուսի հանձնարարու հետ ըրած առջի փորձերը:

Սալմբոս իր ձեռք զարնելու գործքին անբաւ առաւելութիւններն ու շահը միաքը բերելով՝ կ'ուզէր որ անոնցմով իր հայրենեաց օգուտ ընէ: Անոր համար ամենէն յառաջ Հենովայի ծերակուտին թուղթ մը գրեց. բայց երբ որ ատ թուղթը չհաւնուելով մերժուեցաւ, որոշեց որ իր հայրենեացը զլացած օգնութիւնը՝ օտար ազգութիւններէն վնտռէ: Մէյ մը Յովհաննէս Բ. Լուսիտանիացի թագաւորին առջեւն ելլել ուզեց: Արդէն իր գուշակութիւններուն ճշմարտութեանը վրայ այնպէս վստահ էր, որ արտաքոյ կարգի պայծառութեամբ ու ատոռիկ եռանդեամբ կը մեկնէր, եւ ատ նիւթիս վրայ խօսելու համար թագաւորներու առջեւը կամ դիտնոց ժողովքներու մէջ գտնուած ատեն՝ ամենեւին վախ կամ երկչոտութիւն չէր ունենար:

Յովհաննէս Բ. անանկ մարդ մըն էր՝ որ դիտութեանց եւ գիւտերու յառաջացման ատոռիկ բաղձանք ու փոյթ ունէր. բայց քիչ մը յառաջ առթի մը մէջ դիւրահաւան դրնուելով՝ խաբուած էր: Ասիս ինքն՝ իրեն պատմած էին թէ Եթովպիայի մէջ Յովհաննէս անունով քահանայ մը մեծ Էլեոփռենայ պերու-ին մը կը կառավարէ: Ասոր ատ

ըսբէն խաբուելով՝ Եթովպիա քարոզութեան համար մարդ խրկած էր, որոնք ամէն դի շատ աշխատանքով փնտռելէն ետեւ՝ պատահ ետ դարձած էին, ու ծաղրալի բան մ'եղած էր: Ասոր համար թագաւորը ինք իրմէ բան մ'որոշել չուզելով՝ Սալմբոսի առաքելութիւնը՝ մանաւոր ժողովքի մը քննութեան տակ ձգեց: Բայց ատ քննութիւնն ըլլալու ատեն՝ թագաւորը ժողովքին անդամներէն մէկուն ներեցողութիւն խորհրդին ետեւէն գնայ, որն որ մէկ կողմանէ կը ձեւացրներ որ Սալմբոսին առաքելութիւնը պարզ ցնորք ու երեւակայական բան մըն է. բայց մէկալ կողմանէ թագաւորին խրատ կու տար որ ճշմարտութիւնը ստուգելու համար՝ առանց Սալմբոսին բան մ'իմացընելու՝ անոր տուած տեղեկութիւններուն համեմատ՝ նաւով մը փորձ մ'ընէյ: Ասիկա բուն գիւտը գտնողը պատուէն զրկել էր. բայց անօրէն խորհուրդը յառաջ չգնաց: Ափրպիսի վտանգաւոր գործք մը գլուխ հանելու համար մարդկային բնութենէ վեր եռանդ ու քաջասրտութիւն պէտք էր: Խրկուած նաւին նաւապետը առջի օրերը ձանձրանալով՝ ետ դարձաւ եւ սկսաւ Սալմբոսի մտածմունքը ծաղր ընել:

Սալմբոս քննիչ ժողովքին խնդրելովը՝ չնաց էր ան թղթերն ու տախտակները, զորոնք որ խարէական գործքին համար գոր-

ծածան էին: Ասոր վրայ պատասխանեց՝ Լուսիտանիա թագաւոր գնաց: Բայց նոյն տէրութենէն ելլելուն ուրիշ պատճառներ ալ կային. իր կնիկը մեռած եւ անոր փոքր ժառանգութիւնն արդէն լմընցած էր. ընտանիքն ուրիշ տեղ մը ապրուստ չունէին, բայց եթէ Կոլոմբոսի շինած աշխարհագրեայ տախտակներէն. իսկ ինք բոլոր ժամանակն իր գիւտին գործածելով՝ տասնակ բաներու զբաղելու տեղ չէր ունենար. ուստի վերջին կարօտութեան մէջ ինկած էր:

Ա՛ս թուականիս 1484ին պատահեցաւ: Հիւպատոսը թէ արդեօք աս խեղճ տարօրէն մէջ Կոլոմբոս ինչ եղաւ ու ինչ ըրաւ. կը կարծուի որ ճենովա գացած ու հոն անձամբ մեկնելով իր մտածմունքը նորէն իրեն հայրենակից ընծայած ըլլայ. բայց երեսը նայող եղած չըլլայ: Կ՛ըսուի նաեւ, բայց սայդ չ՛երեւար, որ Վենետիկ ու Ֆիորենցա ալ գացած ըլլայ: Ա՛ս սայդ է որ Սպանիա եկաւ, ուր որ Աստուծոյ նախախնամութիւնը՝ Ոսպիտալ վանքին մէջ իրեն օդնութիւն ու բարեկամներ շնորհեց:

Ե.

Կոլոմբոսի՝ վանքին մէջ բնակած ժամանակը:

Վրիտաւոր Կոլոմբոս ա՛ս ժամանակը զրեթէ քառասուն՝ուրիք տարեան էր, մազերը ժամանակէն յառաջ ճերմկցած էին, բայց իրեն ծանր ու յարգելի կերպարանքին պարզ մի՛ըլլային: Դէմքը երկայնաձեւ, արծուենդն, աչուըները փայլուն ու կենդանի, խոսակցութիւնն ախնտական, կերպարանքը հրամայող՝ բայց քաղցրութեամբ ու հեզութեամբ չափաւորուած, հասակը բարձր, վարմունքը բնական ու վայելուչ, շինծու բան ամենեւին չունէր, բոլոր ընթացքը սառակ պարզ, ծախքը չափաւոր, վերջապէս ամէն բաներ իմաստուն ու կարգաւորեալ: Ձինքը երեւելի ընող ձիրքերուն մէկն ալ իր ճարտարախոսութիւնն էր, որն որ պարզ՝ բայց կենդանի էր: Երբոր իրեն սայդ երեւցած կարծիքը մը մեկնելու ըլլար, շատ պայծառ ու յայտնի եղանակաւ կը խոսէր, ու ան բաները՝ որոնք ուրիշին բերանը չէր ու ցանկը կ՛երեւային, իրեն բերանը զուարճալի կ՛ըլլային:

Ա՛ս ատեն իրիկուն մըն էր, Կոլոմբոս իր Տիէկոյ որդւոյն ձեռքէն բռնած՝ Սպանիայի Անտալուսիա գաւառին մէջ Բալոսի նաւահանգստէն կէս մղոն հեռու, Փրանչիսկեան կրօնաւորներուն Սանթա Մարիա տէ Ռոսպիտա րատած վանքին դրանը մօտիկցաւ, եւ դռնապանէն՝ ազուն համար քիչ մը հաց ու ջուր խնդրեց. Յովհաննէս Բերէս տէ լա Մարքինա՝ վանքին մեծաւորը բակէն անցնելու ատեն աս օտարականը տեսնելով՝ անոր մօտիկցաւ: Սայդ է շատ անգամ ազքատներն ու շամ-

596-2009
3455
4831

ՀԱՅԿ-ՍՍՌ Ա.

բորդները ողջմտութիւն ընդունելու համար Ասպիտայի վանքին առջեւը կը կենային. բայց Յովհաննէս Թերէս իր սուր մտքովը մէկէն իմացաւ թէ ան մարդը հասարակ աղքատ մը չէ: Անունը հարցուց. եւ թէպէտ Կլոմբոսի անունն ան առեն անծանօթ էր, բայց անոր ազնուական ճարտարախօսութիւնը եւ քաջահիրտ բնութիւնը՝ որ կ'երեւար թէ առ յետին թշուառութեան ու աղքատութեան մէջ իրեն նեցուկ մըն էր, Թերէսի սիրտն անոր հետ կապեցին: Յոգնած ես, ըսաւ օտարականին, աղաղ չեկրնար ալ քալել. եկուր վանքը քիչ մը հանդչէ, ու քանի մը օր մեր քովը մնայիր: Խեղճ Հայրը շնորհակալ ըլլալով՝ հրաւէրն ու իրեն տրուած բնակարանն ընդունեցաւ, ու մէկէն իմացաւ որ մեծատուրն անանկ մարդ մըն է, որուն կրնայ վստահիլ:

Թերէսին սէրը քանի գնայ աւելցաւ, երբ որ իմացաւ թէ իր հիւրը նաւավար է, եւ թէ շատ անգամ նաւապետի պաշտօնով Ովկիանոսի վրայ ճամբորդութիւն ըրած է, ու Կուինէա եւ Խալանտա ալ գացած է, որոնք ան ժամանակներն աշխարհիս երկու վերջին ծայրերը կը կարծուէին: Նոյն գարուն մէջ շատ կողմեր նոր նոր երկիրներ գտնուելուն համար՝ երբ որ ասանկ հեռաւոր ճամբորդութիւններու վրայ խօսք կ'ըլլար ու բան մը կը

պատմուէր, ամէն մարդ ուսումի հետաքրքրութեամբ մտիկ կ'ընէր: Կոլոմբոս իր սիրտը Թերէսին բացաւ, ու յայտնեց որ նոր երկիր մը գտնելու համար մեծ ճամբորդութեան մը ձեռք զարնելու միտք ունի, եւ թէ շատ աւանկ վեր իշխանութիւնու եւ կարողութիւն ունեցող ազնուականներու եւեռէն ինկած է որ ան գործքին օգնեն, որուն յաջողութիւնն իրեն անտարակոյս կ'երեւար. բայց ասոնք գինքը մերժելով՝ անօգուտ ճամբորդութիւնները ունեցածին չափին մնայորդն ալ կորսընցուցած է, ուստի ան գործքին օր մը յաջողելէն յոյսը կտրած չէ:

Թերէս մարդ ճանչնալու մեծ քաջութիւն ունէր. արդէն իր հիւրին վրայ մեծ հանճարի ու ոգւոյ մը կնիք դրոշմուած տեսած էր, մարքին մէջ անոր ընդարձակ տեղեկութեանցը վրայ գովեստներ կու տար. որչափ որ իրեն հետ կը խօսակցէր, այնչափ աւելի զարմանքը կ'աւելնար, եւ անանկ մէկ մարդը այսպիսի մեծամեծ գործքեր գլուխ հանելու շատ յարմար կը դատէր: Միանգամայն խմաստուն եւ գիտութեան սէր ունեցող մարդ ըլլալով՝ մտածեց որ ան առիթ ճանի տեղեակ ու լուսաւորեալ մարդու մը առաջարկութիւնները պէտք չէ առանց քննութեան մերժել: Բայց մինակ իր գաղտնիքին վստահիլ չուզելով՝ Խալանէն

կանչել առաւ Կարչխա Փեռնանդէս զիտուն բժիշկը, որ իր բարեկամն էր, եւ աղաչեց որ ինքն ալ իր զիտութեամբն օգնէ եւ զկոլոմբոս ջնեն։

Կոլոմբոս յանձն առաւ որ անուն չաւնեցող կրծնաւոր մը՝ դէռ իր ակար պաշտպանութիւնը չիատացած՝ զինքը բազմապատիկ վտանգներու տակ ձգէ։ Գրեթէ ամէն իրիկուն Բերէս եւ Կարչխա Փեռնանդէս ան հին վանքին մէջ կը ժողվուէին, եւ Կոլոմբոս ալ իրեն աս երկու բարեկամներուն առջեւ բոլոր դիտաւորութիւնները կը յայտներ, եւ ամէն մէկ փոքր մանրն մէջն ալ կը ցուցընէր, որ աս բանիս յաջողելուն յոյսը ինչ մտածութեանդ վրայ հիմնուած է։ Գրեթէ գլուխ բոլոր իր դժբախտութիւնները մէկիկ մէկիկ կը պատմէր։ Նաեւ իր զիտուն Ֆիլոլենոսայի Պօզոս բարեկամին կարծիքն ալ իրեն օգնական կ'առնէր, վասն զի անկից իր կարծիքին հաստատութեան նոր տեղեկութիւններ ընդունած էր։ Պօզոս իր բարեկամը իրեն աշխարհագրդդ տախտակ մը խրատած էր, որուն մէջ Ասիոյ ահմաններն ու Եւրոպայի եւ Ասիոյ մէջտեղը եղած Ովկիանոսը նշանակուած էին։ Միանդամայն Մարկոս Պօզոսին պատմած էր նաեւ՝ կը զուցէր որ Գաթայի ու Մանճի բուսած թագաւորութիւններ կան, որոնք շատ զօրաւոր ու երեւելի թագաւորութիւն-

ներ են. եւ աւելի Զիպանճի կամ Միրանկոյ բուսած կղզւոյն վրայ կը խօսէր, ուր առատ ոսկի ու սղնիւ քարեր կան, կ'ըսէր, ու շատ փառաւոր քաղաքներ ունի, եւ պալատ մ'ալ կայ, որն որ տակի թիթեղներով ծածկուած է։ Ճամբորդներուն այսչափ սաստիկ չափազանցութիւնը՝ Ճենաստանի ու Ճաբանի վրայ էր, որոնք իրենք Գաթայի ու Միրանկոյ կ'նաւանէին։ Պօզոս Պաոզանելլի՝ աս երկիրներն ու անոնց հեռաւորութիւնը չդիտնալով՝ կ'ըսէր թէ աս կղզիները կրնան Եւրոպայի արեւմտեան կողմը հինգ հարիւր վաթսնաչափ հեռու ըլլալ։ Ա՛ս կարծիքները թէպէտ եւ անկատար՝ բայց նոյն ժամանակուան համար շատ պատուական ու շատ երեւելի էին, ու Կոլոմբոսին միտքը զրածին շատ կ'օգնէին։ Կոլոմբոսին մանրիմ բարեկամը միշտ զինքը քաջալերելով կը դրէր. "Նաեւ դէպ ի արեւմուտք, կ'ըսէր, պէտք է որ երկիր գտնես, անոր վրայ ամենեւին մի տարակուսիր,,։

Կոլոմբոս Բերէսին քովն ալ շատ տեղեկութիւններ ժողվեց։ Բայց նաւաստնդ բաներն նաւապետներէն մէկը՝ երէք բարեկամ ներսն հաստատեց որ անդամ մը Ովկիանոսին վրայ ճամբորդութիւն բուած ատենին, նաւերնին այնչափ հեռու ընկած եր դէպ ի հիւսիսային արեւմուտք, որ Իսլանտայի Միջին հրուանդանը նահին դէպ ի արեւելեան կողմը

մնացած էր, եւ նայն առենը բոլոր նաւաստիները կ'ըսէին թէ ծովին երեւոյթը կը ցուցընէ որ մօտ տեղերը երկիր ըլլայ: Կոլոմբոս ալ անձամբ դէպ ի Խալանուա ճամբորդութիւն ըրած ըլլալով՝ ատ նաւապետին խօսքը շատ հաւանական սեպեց:

Կոլոմբոս կը յիշէր միանգամայն որ Պետրոս Գորբէա արտաքոյ կարգի մեծ ծառերու վրայ, ու մարդու ձեռքով գործուած՝ արեւելքի կողմանէ Կանարեան կղզիներուն ծովը դերբը լողալով եկած փայտերու վրայ խօսած էր. ինքն ալ իրօք եղէգներ տեսած էր, որ արեւմտեան հովը դէպ ի Բորդոյ Սանդոյ կը բերէր, եւ կը կարծէր որ Ասիայէն բերած է: Ասոնցմով Բերբէս երթալով աւելի կը համոզուէր որ Կոլոմբոսի փորձը պիտ՝որ յաջողի: Ամէն օր զինքը կը քաջալերէր ու մինչեւ երկրորդ տարին քովը պահելով՝ ճշմարիտ բարեկամի մը պէս իրեն սէր կը ցուցընէր: Իր հայրենասիրութեամբը կը բաղձար որ ատ Կոլոմբոսին գտնելու գիւտին օգուտները Սպանիան ունենայ: Անոր համար անոր ձեռքը նամակ մը տուաւ, որ Փրատոյի վանքին փերդինանդ Թալաւերա մեծաւորին տանի, որն որ թագուհւոյն խոստովանահայրն էր. իսկ որդին իր քովը պահեց որ վանքին մէջ կրօթէ, եւ Կոլոմբոսն ընդդիմելէն ու քաջալերելէն ետքը՝ իրարմէ բաժնուեցան:

Ը.

Սպանիայի արքունիքը:

Ան թագուհին՝որուն որ կ'երթար օսմանական կոլոմբոսը, ձեռքը վանքի մը մեծաւորէն դրուած նամակէն ուրիշ ապաւէն մը չունենալով, Կաստիլիայի հզոր Եղնաբէթ թագուհին էր:

Եղնաբէթ՝ Կաստիլիայի Յովհաննէս Բ. թագաւորին աղջիկն էր, որ իր երկու եղբայրները, այս ինքն Հենրիկոս թագաւորն ու Ալֆոնսոս իշխանը մեռնելէն ետքը՝ Կաստիլիայի թագուհի եղած էր: Կաստիլիայի թագաւորութիւնը՝ ժառանգութիւններով ու Մաւրիտանացւոց դէմ եղած աշխարհակալութիւններով շատ մեծցած ու պայծառացած, եւ Եարաւային կողմերուն առաջին թագաւորութիւն եղած էր: Եղնաբէթ՝ Կաստիլիայի թագուհի ըլլալու առենը՝ փերդինանդոս ալ Արագոնի թագաւորութիւնն առած էր, որն որ Սպանիայի մէջ գատ թագաւորութիւն մըն էր: Հենրիկոս թագաւորը չմեռած՝ փերդինանդոս Եղնաբէթին հետ պսակուած ըլլալով, երկու թագաւորութիւնները միկտեղ միացան. բայց իւրաքանչիւր թագաւորութեան առանձին իրաւունքներն ու արտօնութիւնները կը պահէին. ամէն մէկը իր առանձին կառավարութիւն

ունէր. Փերդինանդոս միշտ Արագոնի թագաւոր մնաց, Եղիսաբէթ ալ՝ Կաստիլիոյ թագուհի: Եւ թէպէտ երկուքն ալ իրարու հետ շատ սիրով էին ու մէկմէկու միաբան. բայց բնաւորութիւնին ու վարմունքնին իրարմէ շատ տարբեր էր: Փերդինանդոս՝ միայն իր տէրութիւնը մեծցընելու կը նայէր. իր քաղաքականութեան դլխաւոր միջոցներն էին՝ նենդաւորութիւնն ու խաբեբայութիւնը: Ամէն բան շահու համար կը գործէր, իսկ մեծանձնութեան համար՝ շատ քիչ: Մարդն իրեն օգտին համար գործածելէն առաջ՝ վարձք կամ հատուցում միայն իր օգտին նկատմամբ կուտար: Իր տէրութեան երջանկութեան մեծ հոգ ունենալուն եւ ձեռք գարձքերը յաջողութեամբ դլուխ հանելուն համար՝ Ազգասիրութիւնը ու խղճմտանքը՝ զինքը խմտաուն ու խորհրդ կ'անուանեն: Իսկ Գաղղիա ու Անգլիա՝ իրեն խորամանկութեան, կեղծաւորութեան ու անհատաստութեան համար՝ զինքը խարեբայ կը կանչէին: Եղիսաբէթին բնութեան վրայ ամենեւին դէշ խօսող չկայ, մինչեւ անգ թէ ամէն մարդ իր ձիրքերուն վրայ կը զարմանայ: Իր ազնուական վարմունքին ու մեծանձնութեամբը՝ բոլոր Կաստիլիացիներուն սիրտն իրեն հետ կապած էր. եւ իր առաքինութիւններովը՝ բոլոր աշխարհքիս մեծարանաց արժանի եղաւ, որուհետեւ

պաշտպան եւ թշուառաց մայր ըլլալէն զատ՝ ատակի ատաւածապաշտ էր:

Փրանկիսկեանց մեծաւորը թագուհւոյն առ բնութիւնն աղէկ ճանչնալով՝ վատահութեամբ կը յուսար որ Կոլոմբոսին ձեռք կը բռնէ: Բայց իրեն կարծածին պէս չեղաւ: Թէպէս՝ իր բարեկամին կարծիքն աղէկ գնահատ ու դլուխ ելլելուն վրայ համոզուած էր. բայց թագուհւոյն խոստովանահօրը, որուն որ նամակին մէջ համառօտ տեղեկութիւն մը կուտար, ծիծաղելի բան մը երեւցաւ. ուստի Կոլոմբոս եւ ոչ թագուհւոյն առջեւ կրցաւ ելլել: Առանկով 1486ին ամառն ու աշունը Գորտովա անցուց: Ը կարծուիր Հոն՝ շինած աշխարհացոյց տախտակներէն վաստրկածովը կ'ապրէր: Թամամակին պարագաներն ալ իրեն յարմար չէին. որովհետեւ Փերդինանդոս ու Եղիսաբէթ Մաւրիտանացւոց հետ պատերազմի մէջ էին: Բայց Կոլոմբոս ամենեւին յոյսը չկտրեց, իր քաղաքավար վարմունքովը, լեզուանութեամբն ու դիտութիւններովը քանի մը հոգւոյ սիրտը վաստակեցաւ: Աշխարհացոյց շինելու բնական ձիրքով ու քաջ նաւապետի համբաւովը մեծամեծ մարդիկներու հետ հաղորդակցութիւն ունեցաւ: Առանցքն էր թագուհւոյն մէկ պաշտօնեան՝ որն որ անոր խորհուրդը շատ հաւնեցաւ: Նմանպես թագուհւոյն սրտոյ դաւակի

արեան ու քահանայապետին նախկին վրան մեծ համարում առացան. եւ ասոր բարեկամները զինքը անանկ մարդու մը ներկայացուցին՝ որն որ բոլոր դժուարութիւնները կրնար վերցնել: Ան մարդն էր Սպանիայի մեծանուն կարդինալը Պետրոս Գոնզալես ատ Մենտոզա, որն որ արքունեաց մէջ անանկ մեծ անուն ունէր, որ մինչեւ զինքը Սպանիայի երբորդ թագաւոր կը կանչէին: Անիկա թէպէտ գԿոլոմբոս շատ մարդասիրութեամբ ընդունեցաւ, բայց իսկզբան անոր կարծիքը՝ Ս. Գրոց երկրագնդիս որպիսութեան վրայ բառնելուն հակառակ կարծելով՝ քիչ մը վախ ցուցուց: Սակայն մեծանուն Կոլոմբոսին խորունկ խելքն ու լուսաւոր հասարբը անմիջապէս Կարդինալին նախապաշարմունքը ցրուեց. ուստի եւ խօսք առաւ որ ան բանիս կ'օգնէ ու զինքը թագաւորին ու թագուհւոյն առջեւը կը հանէ:

Ե.

Սպանիայի արքունեաց մէջ ըրածները:

Որոշուած օրը Կոլոմբոս՝ Փերդինանդոսին ու Եղնսաբելթին ներկայացաւ. հոս ալ Լուսիտանիա ըրածին պէս՝ համեստ վստահութեամբ մը երեւցաւ, եւ յայտնի կերպով մը ուզեց թէ ինչ պատճառներու վրայ կը հիմնէր իր յոյսը: Թայց թագաւորը՝ պատճառներ չուզեց օտար մարդու մը ձեռք մարդիկ ու նաւեր տալ՝ գանոնք անծանօթ տեղեր տանելու համար, ուստի եւ որոշ պատասխան մը չտուած՝ ուզեց Կոլոմբոսին խորհրդին վրայ աղեկ դատաստան ընել կրցող մարդիկներուն կարծիքն իմանալ: Անոր համար Կոլոմբոսին ըսաւ որ քանի մը հոգի կ'որոշեմ, որոնց առջեւը բոլոր քու խորհուրդներդ ու պատճառներդ կը յայտնես, եւ ես անոնց տուած վկայութեան նայելով՝ որոշում կ'ընեմ:

Բայց գԺբախտութեամբ թագաւորին բնտրած մարդը՝ Կոլոմբոսին մեծ յոյս մը չէր տար. ինչու որ ատ քննութիւնը Փերդինանդ Պալաւերային յանձնուեցաւ, որն որ իր խորհրդին վրայ մեկէն կասկածաւորութեամբ մը նայելու սկսած էր: Ան մարդը՝ նոյն ժամանակուան երեւելի աստղաբաշխներն ու աշխարհագիրները Սալամանդա ժողվեց, եւ իրենց յանձնեց որ թագաւորին ուզած քննութիւնն ընեն: Կոլոմբոս պատրաստ էր ուսումնական կերպով իրեն ըլլալու առարկութիւններուն պատասխան տալու. բայց շատ զարմացաւ եւ ցաւեցաւ երբ որ տեսաւ թէ ատոնք հետը չնչին ու թեթեւ կերպով կը խօսին. որովհետեւ ատ իրենց կարծիքները ամէն տեղ իբրեւ պատգամ յառաջ վարող

Ի՜նչ, կ՚ըսեին, աս մարդը կը կարծէ որ այնչափ տարիներէ վեր ուրիշները բոլոր մոլորած ըլլան, ու ինք միայն իրաւունք ունեցած: Ի՞նչպէս կրնայ մտածուիլ որ երկիրը կլոր ըլլայ, եւ այնպէս մարդիկ գտնուին՝ ոտքնոց դլուխը մեր ոտքերնիս տակն ըլլան. ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ այնպէս ծառեր դըտնուին՝ որոնց արմատն օդի մէջ ըլլայ: — Կոլոմբոս պատասխան կու տար որ Արիստոտէլ, Պտղոմէոս եւ ուրիշ շատ իմաստուն մարդիկ կը դըտնէին թէ երկիրը կլոր է. ի՞նչ փաստով կրնայ յուսալի ըլլալ որ, կ՚ըսէր, երկիրն ուրիշ ձեւ մ՚ունենայ: Ի՞նչ գօրաւոր պատճառ կրնայ բերուիլ՝ որ այսպէս օգտակար հետեւութիւններ ունենալ կրցող կարծիքի մը ստուգութիւնը քննելու համար փորձ մ՚ալ չընէր: Իրեն կ՚առարկէին որ իր կարծիքները չէ թէ միայն հիմ մը չունին, հապա նաեւ Ս. Գրոց դէմ են: Աշխարհքիս անծանօթ կողմերը բնակող մարդիկ ճշմարիտ յաւաչ եկած են, կ՚ըսէին. եթէ Ադամն ու Եւան յաւաչ եկած են, ինչպէս կրցան աշխարհքիս մկալ կողմերն երթալ: Կոլոմբոս պատասխան կու տար որ դէպ ի արեւելք յաւաչ քալելով՝ հոն հասած են, եւ ես դէպ ի արեւմուտք նաւարկելով՝ կը յուսամ որ ղերկինք գտնեմ, որովհետեւ աս կերպով պէտք է որ արեւելեան վերջին սահմանները հասնիմ: Աստուա-

ծաշնչէն բերուած մէկ միայն թեան՝ ուրիշ միայն թեամբ պատասխան կու տար. եւ այնպիսի կերպով կը խօսէր որ լսողները հարկ էր որ համոզուէին՝ թէ որ նախապաշարումն ու տգիտութիւնը եւ կիսկատար դիտութեան յանձնապաստանութիւնը յաղթել դիւրին բան մ՚ըլլար: Մէջերնէն ամենէն չափաւորները կը զսպէին որ թէպէտ եւ արեւմտեան կողմանէ Հնդկաստան հասնիլ կարելի ալ ըլլայ, ի վերայ այսր ամենայնի Ովկիանոսին մեծութեան նայելով՝ խոհեմութիւն չ՚երեւար երեւակայական բանի մը համար այնչափ մարդիկներուն ինչքն ու կեանքը վտանգի մէջ դնել:

Այսպէսով՝ Սալամանդա եղած բանակցութիւնները հետեւութիւն մը չունեցան. ժողովքը բան մը չորոշած՝ ցրուեցաւ. եւ թագաւորին ուզած տեղեկութիւնն ալ տրուած մը չդտնուեցաւ: Եւ այնպէս՝ կարծես թէ Կոլոմբոսին առաջարկութիւնը բոլորովին մոռցուեցաւ: Բայց ինք ամենէւին յոյսը չկտրեց, եւ ամէն կարելի միջոցներով եռեւ կ՚ելնար որ խնդրած օգնութիւնն ընդունելով՝ մտածածը դլուխ տանի: Գոյն առնոր Պրտանացի մէջ Մարիսանայոց դէմ առուիկ պատերազմ ըլլալով ինքն ալ արքունեաց հետ բանակը գնաց, եւ նոյն քաղաքները կը կենար, ուր թագաւորն ու թագուհին կը կենային:

Ան կերպով հինգ տարի անցաւ։ Վերջապէս Հոկտեմբեր 1491ին Դալաւերաս՝ Կոլոմբոսին վերջ եղած քննութեան տեղեկութիւնը թագաւորին ու թագուհւոյն առջեւը հանեց։ Բայց ինչ մեծ ցաւ ունեցաւ խեղճ նաւապետը՝ երբ որ նոյն տեղեկութիւնը տեսաւ իրեն իմացուց որ թագաւորն ու թագուհին հիմա չեն կրնար այսպիսի բանի մը եաեւէ խնամ, բայց երբ որ պատերազմը կը լմընայ՝ այն որ կը յաւարտի թէ ալ երկայն չեաեւեր, ան ատեն դարձեալ կրնան իր առաջարկութիւնն ընդունիլ։

Կոլոմբոս թէեւ ատ պատասխանին վերջ շատ պլլայլեցաւ, սեանելով թէ վեց տարուան ջանքին ու համբերութեան պատուոյ այսպէս անորոշ խոստում մը եղաւ, բայց եւ այ ան ատեն յոյսը կտրելով՝ ելաւ Սեւիլլա գնաց, եւ խնդրեց որ թագաւորին ու թագուհւոյն ներկայանայ։ Ա խնդիրքը կատարուեցաւ. սակայն անոնց բերնէն ալ ուրիշ բան չլսեց, բայց եթէ Դալաւերային բերնէն լսածը, այս ինքն թէ Կրանատայի մէջ եղած պատերազմը թող չհատար որ հիմա ասանկ բաներու վրայ մտածուի, ուստի պէտք է որ մինչեւ նոյն պատերազմին վերջը սպասուի։ Աոյն Կոլոմբոս յոյսն արքունիքէն բոլորովին կտրելով, սկսաւ առանձնականաց դիմել, կարծելով որ կառավարութեանց քով չգտած օգնութիւնը թերեւս առանձնական մարդիկներէն կրնայ ընդունիլ։

Ան ատենները Սպանիայի մէջ այնպիսի մարդիկ կային՝ որոնք իրենց ունեցած անբաւ կալուածներովն ու հարստութեամբը, թագաւորական բառելու մեծամեծ գործերու ձեռք զարնելու կարողութիւն ունէին։ Առջի փորձը Մեսինա Գելի դքսին վրայ ըրաւ, որն որ Սպանիայի պինա հարուստ ու զօրաւոր իշխաններէն մէկն էր։ Ասիկա առջի բերան կերեւար որ շատ բաղձանքով պիտ՚որ յանձն առնուն աս երեւելի գործը, որով միանգամայն իրմէ եաքը անմահ անուն կրնար թողուլ. բայց այսպիսի գործի մը մեծութիւնն ու ծախքը աչքը վախցուցին. եւ անտեսով Կոլոմբոսին հետ գրեթէ խօսք մէկ ընելէն, երեք նաւ խոստանալէն ու ճամբայ ելլելու դաշինքները հաստատելէն եաքը՝ ձեռքը քաշեց ու եաւ կեցաւ։ Իսկ ան առաջուան ասասիկ բաղձանքէն այսչափ ինչ միայն մնաց՝ որ խոստացաւ արքունեաց մէջ իրեն պաշտպանութիւն ընել։ Բայց Կոլոմբոս աս նոր խոստման չվստահելով՝ յուսահատութեան մէջ ինկաւ. ուստի Սեւիլլա թողուց եւ դէպ ի Սանթա Մարիա վանքը ճամբայ ելաւ։

Ը.

Ներկսին ղրածները:

Կոլոմբոսին Ռոպիտա գառնալուն վախճանն ուրիշ բան չէր, բայց եթէ իր բարեկամը Ներկսին հետ տեսնուիլ եւ անոր շնորհակալ ըլլալ որ Տիէկոյին այնպէս հայրական խնամք ու պաշտպանութիւն ցուցուցած էր: Միտքը դրեր էր որ անկէ ետեւ նորէն ճամբ բայ ելլէ, եւ Սպանիայի մէջ չդտած օգնականութիւնը՝ ուրիշ կողմեր փնտռէ: Ներկս իր բարեկամին քաշածներն ու ակնկալութեան պարապի երթալը լսելով՝ շատ ցաւեցաւ: Բայց երբ որ իմացաւ թէ Կոլոմբոս առաջիւ Սպանիան թող տալու միտք ունի, այլայլեցաւ ու բոլոր հայրենասիրութիւնն արթնցաւ: Կ'ըսէր որ առանց վերջին անգամ փորձ մ'ալ ընելու՝ գլխէդ չեմ թողուր որ երթաս:

Կոլոմբոս միտքը դրած էր որ Գազդիա երթայ, ուր որ Կարոլոս Ը. կը թագաւորէր, եւ արդէն նոյն թագաւորէն նպաստաւոր նամակ մ'ընդունած էր: Նոյնպէս կը մտածէր որ Անգղիայի հետ ալ փորձ մը փորձէ, ուր որ Թարթուղիմէոս Կոլոմբոս իր եղբայրը արդէն նոյն բանին եռանդէն կ'իյնար, եւ Հենրիկոս Է. յուսացընելով մը իրեն թուղթ դրած էր: Բայց Ներկս չէր կրնար յանձն առնուլ որ այսպիսի երեւելի գործառնութենէ մը յուսացուած դանձերն ու պարծանքը Սպանիային զատ ուրիշ ազգի մը ձեռք անցնի: Առենաք ինքն ալ Եղիսաբեթ թագուհւոյն խոստավանահայրն եղած էր, եւ ատ իշխանուհւոյն առատաձեռնութիւնն ալէկ կը ճանչնար, ուստի եւ Կոլոմբոսին աղաչեց որ դեռ յայտը չկտրէ. նորէն կանչել տուաւ զԿարչիա Փեռնանդէս եւ զՄարտինոս Ալոնզոյ Բինզոն՝ որ Բալոսի նաւապետներուն գլխաւոր Հարուստներէն մէկն էր: Երկուքն ալ միաբերան աղաչակեցին թէ թող տալու չէ որ Սպանիա՝ իր իշխանութիւնը տարածելու այսպիսի մեծ ու երեւելի առիթը ձեռքէ հանէ: Բինզոն խօսք առաւ որ ինք իր ատակովն ու գործակցութեամբը նոյն գործքին կ'օգնէ. եւ նորանոր փորձեր ընելու համար հարկաւոր եղած ծախքը առ ժամն խոստացաւ որ ինք կը հոգայ:

Կոլոմբոս իր բարեկամներուն այսչափ եռանդէն նորէն շարժեցաւ. Սպանիայէն բաժնուելը՝ իրեն ալ դժուարը կու գար, սրտմտեցաւ նոյն իսկ ցաւերը մարգուս սիրտը՝ ցաւ կրած տեղերուն հետ կը կապէն: Ուստի խոստացաւ որ կը կենայ ու կը սպասէ:

Ներկս իր վախճանին հասնելու համար ճարպիկ ու յաջողակ մարդ մը գտաւ, եւ ձեռքը նամակ մը տուաւ որ թագուհւոյն

ամանի: Թուղթը Եղիսաբէթ Թագուհւոյն ձեռքը հասնելուն պէս՝ շուտ մը հրաման տուաւ որ անիկա իրեն դայ. Բերէս ալ առանց ամենաւին ուշանալու՝ եկաւ Սանդաֆէ գնաց: Երբ որ լսեցաւ թէ Թագուհւոյն առջեւը չելած՝ հարկ եղաւ որ բոլոր աս հանդէսները աեւանէ եւ անոնց ներկայ գտնուի: Պատմագիր մը կ'ըսէ թէ ան հասարակաց ուրախութեան մէջ ինք սրբատաւմ ախտը եւ սիրտը կտրած կը կենար, ու առանձին լռութեամբ կը մտածէր ան բաներուն վրայ՝ որոնք իրեն անանկ գեղեցիկ կ'երեւային, բայց գլուխ հանելու համար այնչափ ընդդիմութիւններ կը կրէր:

Վերջապէս՝ Թագուհւոյն բաածին հաստատեցաւ՝ մարդիկ սրոշուեցան, չէ թէ յառաջուան պէս Կոլոմբոսի մտածածին վրայ վճռելու եւ քննելու, հապա անոր առաջարկութիւնն ընդունելու համար: Բայց աս անգամ ալ նոր դժուարութիւններ ելան: Կոլոմբոս կը խնդրէր որ բոլոր իրեն գանելու երկիրներուն վրայ ի մշանջենաւոր ծախպետ ու փոխարքայ անուանուի, եւ եղած շահերուն տասանորդն իրեն տրուի: Ան առաջարկութիւնները չափէ դուրս բաներ երեւցան. անոր համար սկսան Կոլոմբոսի վրայ գէշ խօսիլ թէ փառամոլ եւ ագահ մարդ է: Գալաւերա միշտ իրեն դէմ նախա-

տարակուսով ելաւ արքունիքը գնաց: Եւ նոյն առենը հասաւ, երբ որ Պրանատայի յաղթութիւնը նոր լսընցած էր, եւ Թագաւորն ու Թագուհին յաղթանակաւ ու հանդիսով նոյն քաղաքը կը մտնէին: Թագուհւոյն առջեւը չելած՝ հարկ եղաւ որ բոլոր աս հանդէսները աեւանէ եւ անոնց ներկայ գտնուի: Պատմագիր մը կ'ըսէ թէ ան հասարակաց ուրախութեան մէջ ինք սրբատաւմ ախտը եւ սիրտը կտրած կը կենար, ու առանձին լռութեամբ կը մտածէր ան բաներուն վրայ՝ որոնք իրեն անանկ գեղեցիկ կ'երեւային, բայց գլուխ հանելու համար այնչափ ընդդիմութիւններ կը կրէր:

Վերջապէս՝ Թագուհւոյն բաածին հաստատեցաւ՝ մարդիկ սրոշուեցան, չէ թէ յառաջուան պէս Կոլոմբոսի մտածածին վրայ վճռելու եւ քննելու, հապա անոր առաջարկութիւնն ընդունելու համար: Բայց աս անգամ ալ նոր դժուարութիւններ ելան: Կոլոմբոս կը խնդրէր որ բոլոր իրեն գանելու երկիրներուն վրայ ի մշանջենաւոր ծախպետ ու փոխարքայ անուանուի, եւ եղած շահերուն տասանորդն իրեն տրուի: Ան առաջարկութիւնները չափէ դուրս բաներ երեւցան. անոր համար սկսան Կոլոմբոսի վրայ գէշ խօսիլ թէ փառամոլ եւ ագահ մարդ է: Գալաւերա միշտ իրեն դէմ նախա-

ԹՈ.

Կոլոմբոսին առաջարկութիւնը դարձեալ կը մերժուի:

Կոլոմբոս այնչափ անգամ իր յաւոյն պարապ ելլելը տեսած բլլալով՝ դեռ կը վախնար ու չէր դիտեր թէ արդեօք աս անգամուն բնելու փոյթն աւելի յաջող ելլի պիտ'որ ունենայ թէ չէ: Ուսաի եւ յառաջութենէ մնացած սրտի կտրածութեամբ ու

պաշտպանելով լեցուն էր. ամէնէն Կոլոմբոսի պահանջմունքներուն դէմ ելաւ, եւ տեսնելով որ ամէնէւին կերպով մը չկրնար միաքն ու պահանջմունքները փոխել տալ, սիրտը շատ կը նեղանար: Այսպէսով առ փորձն ալ անյաջող կերպով մը լմընցաւ. այս ինքն որոշուեցաւ որ եթէ Կոլոմբոս արքունեաց պայմաններէն չանձն առնուլ չ'ուզեր, ալ անկէետեւ օգնութիւն ընդունելու յոյս չունենայ:

Յակ Կոլոմբոսի վեմ ու բարձր հոգին ամէնէւին չվհատեցաւ: Արքունեաց այնչափ յապաղելն ու զինքը նախատելը՝ իրեն հաստատութիւնը երբէք չէին կրցեր խախտել. հիմա ալ խնայութիւնը՝ որ իրեն առջեւը դրուած պայմաններուն պատճառ կ'ըլլար, չկրցաւ անոր դիմադրութեանը յաղթել: Իշխաններէն մէկը կատակով ու ծաղր ընելով մը զուցեց թէ ինչպէս որ բլլայ նէ՝ գոնէ շահատար կ'ելլես, որովհետեւ ամէնէւին կորսրնգրնելիք չունիս: Ա՛ս որ լսեց Կոլոմբոս, համարձակութեամբ մը առ անիրաւ կշտամբանքին դէմ ելաւ, եւ յուսցնելու համար որ ինք անարդ վաստակի համար չէզոքծեր, յանձն առաւ ու խոստացաւ որ առ գործքին բոլոր ծախքին ութերորդ մասն ինք կը վճարէ. բայց առ ալ բաւ թէ ինչ որ կ'ուզէ բլլայ՝ պահանջած պատուանուններէս եր-

բէք չեմ հրաժարիր: Ինք մարդուս բնութիւնն ալէկ կը ճանչնար. դլուխն եկած այնչափ ձախորդութիւններն իրեն սորվեցուցած էին թէ անոնցմէ ինչչափ քիչ բան կրնայ յուսացուիլ. անոր համար պատուանուններ եւ իրաւունքներ առանալով՝ կարելի եղածին չափ ինք զինքը ամէն տեսակ անբաւութենէ ապահովցնել կ'ուզէր: Եւ թէեն պատահածները կը ցուցընեն որ Կոլոմբոս արդարի իրաւունք ունէր:

Յայց որոշուած մարդիկները իր առաջարկութիւնը բոլորովին մերժեցին, եւ Կոլոմբոս՝ այնպիսի երեւելի բանի մը համար այսպէս սակարկութիւն ընելնուն վրայ սաստիկ նեղանալով՝ ալ բանի մը ականջ դնել չուզեց: Հաստատութեամբ միաքը դրաւ որ թողու լքանէ այնպիսի արքունիք մը՝ որ իր առաջարկութիւնն այնպէս դէշ կ'ընդունէր: Անոր համար շուտ մը իր բարեկամներուն հրաժարական աղջոյն տուաւ, Սանդա-Ֆէէն ելաւ ու Գորտովա գնաց, ուսկից միաքը դրած էր որ շուտ մը Գադղիա անցնի:

Ժ.

Կորուստս եւս կը կանչուի:

Կոլոմբոսին առ հաստատութիւնը՝ բանեւրուն կերպարանքը փոխեց: Ան սակաւա-

թիւ բարեկամները՝ որ պատանդ անոր յա-
ջողութեան կը բաձային, խոովեցան այլայ-
լեցան՝ տեսնելով որ Սպանիա յաւիտեան
պիտ՚որ կտրիճներէ այսպիսի մեծ մարդ մը:
Ան արդիւնաւոր անձինքներէն մէկը՝ որն որ
Սանդ-Անճել կը կոչուէր, եւ Արականիայի
եկեղեցական մատրերը ժողվողն էր, հետն
իրեն նման ուրիշ բարեկամ մ՚առնելով՝
շատ մը թագուհւոյն առջեւն եկաւ. եւ բ-
րած աղաչանաց հետ յանդիմանութիւն ալ
խառնելով՝ սաստիկ խօսեցաւ: Ի՛նչպէս քեզի
պէս թագուհի մը՝ որ հինչուան հիմա ամէն
մեծամեծ գործերուն ձեռք բռնած է,
կը մերժէ սաստիկ գործք մը՝ որ այնչափ մեծ
օգուտ ու փառք կրնայ պատճառել: Քու
կրօնքդ, փառքդ ու ոգիդ՝ պէտք է որ հատա-
ստապէս զքեզ սիրելն ստոր ձեռք բռնե-
լու: Թէ որ ան զեղեցիկ դիտաւորը գտնուին
նէ՝ առաջ աւետարանին լոյսն ընդունող
ազգերուն փրկութեան պատճառ կ՚ըլլաս.
բոլոր նոյն տեղերէն ելլելու սակին՝ կաստի-
լեայի գանձը կը հարստացընէ: Կարելի է
որ ամբողջ տերութիւններ՝ ան քեզմէ խրն-
դրուած տակաւ խրախոյսին հատուցմունքն
ըլլան: Եւ անկարելի է որ այսպիսի քիչ բա-
նով սակից աւելի շահաւոր բանի մը փորձ
փորձուի: Երկու նաւ եւ քիչ մը ստակ կը
բաւէ: Առկէ եաքը գալու գարերու մէջ

ալ՝ նաւուղղութեան ուսմունքը ան կեր-
պով յառաջացընելուդ համար անմահ գո-
վութեան մ՚արժանի կ՚ըլլաս: Կ՚ուզես ար-
դեօք ան ամէն փառքն ու պարծանքը ուրիշ
ազգերուն թողուլ, եւ Կաստիլիան զկնել,
եւ անկէ եաքը ցաւիլ ու ղղջալ տեսնելով որ
քու թողուցած պատուոյդ բոլորն ալ ուրիշ
ժողովուրդ մը կ՚ընդունի: Ան փորձն ան-
պատուղ ալ ըլլայ նէ, միայն այսպիսի գործքի
մը ձեռք բռնած ըլլալը՝ մեծ թագուհւոյ մը
արժանի գործ չէ՞ մի: Քաւական պարծանք
ու պատիւ չէ՞ արդեօք թագաւորի մը՝ որ ի-
րենց գիւտերովը ու հնարքներովը գիտաւ-
թիւնը հարստացընելու չանք ընծայներուն
օգնէ:

Ան բարձր ու վեհ ճարտարախօսու-
թեամբ զուցուած խօսքերը թագուհւոյն
բոլոր տարակուսանքներն ու վարանքները
յաղթեց: Ա՛ն ան անդամն Կոլոմբոսի բարե-
կամներուն սրտին ցանկութիւնն ամենայն
սիրով ընդունեցաւ, եւ երբ որ Փերդինանդ՝
սրն որ շատ փափաք մը չէր ցուցընէր, հար-
ցուց թէ ան նոր նաւագնացութեան ծախքը
ինչ սորկով պիտ՚որ հոգանք, "Ես մինակ,
ըսաւ թագուհին, իբրեւ Կաստիլիայի թա-
գուհի՝ ան գործքը յանձն կ՚առնեմ, եւ իմ
գոհարներս գրաւ դնելով՝ ծախքը կը հո-
գամ,,:

Ընտպէսով Կոլոմբոսին բանը յաջողեցաւ։ Եւ անմիջապէս դէպ ի Գորտովա սուրհանդակ մը ճամբայ ելաւ՝ որ աս մեծ մարդը եա կանչէ։ Սանդ-Անճէլին ինչպէս ամսապատճ ըլլալը՝ ասկից կրնայ իմացուիլ, որ Կոլոմբոս դեռ երկու փարսախ չէր առած, երբ որ սուրհանդակն եկաւ հասաւ։ Թէ որ քիչ մը աներ, քանի մը ժամ կորսուած ըլլար, Սպանիա զԿոլոմբոս կը կորսընցնէր, եւ ո՞ դիտէ թէ անկէ եաեւ ինչ կ'ըլլար Կոլոմբոս, ինչ կ'ըլլար իր դիւտը։ — Բայց Կոլոմբոս դեռ իր բարկութեան ու ցաւոցը մէջ՝ սկսաւ տարակուսիլ թէ արդեօք Թագուհւոյն հրաւէրքն ընդունի թէ չէ. այնչափ կը վախնար որ աս անգամն ալ պիտի խաբուի։ Բայց սուրհանդակին արտասանքն եւ ուրախութիւնը տեսնելով՝ ալ տարակոյսը փարատեցաւ եւ եա դարձաւ։

ԺԱ.

Կոլոմբոս՝ Իզիսաբելլին ու Փերդինանդոսին առջեւը կ'երթայ։

Թագուհին անձկութեամբ Կոլոմբոսին կը սպասէր։ Ան իշխանուհւոյն քաղցրութիւնն ու բարութիւնը՝ Կոլոմբոսին բոլոր ցաւերը մոռնալ տուին։ Իր խելքն ու միտքը միշտ նոյն մտածմանց զբաղած ըլլալով, Թագուհւոյն ու Թագաւորին առջեւն ալ

պարին բոլորմանը Համեմատ խօսելու սկսաւ։ Ձեզի, կ'ըսէր, Գամպայի փառաւոր Թագաւորութեան դանձերը պիտի բերեմ, որն որ անտարակոյս աշխարհիս ամենէն հարուստ Թագաւորութիւնն է։ Բոլոր անտեղացիք ճշմարիտ հաւատքի պիտի դառնան։ Կաթոլիկացուց աչքին առջեւը զարմանալեօք լեցուն աշխարհը մը պիտի բացուի։ Եւ ո՞վ դիտէ Թերեւոնաեւ Դրախտը կը հանդիպի*։ Վերջապէս Կոլոմբոս իր խորհուրդներուն յաջողելուն վրայ բոլորովին ապահով ըլլալով՝ իրեն այնպէս կ'երեւար որ դիւտն արդէն գտնուած ըլլայած է. անոր համար աս ալ առաջարկեց որ անկից դալու շահը Քրիստոսի գերեզմանը վրկելու բանեցուի։ Ա՛ս որ լսեցին Թագաւորն ու Թագուհին՝ չկրցան ծիծաղնին բռնել, եւ սկսան խնամալ որ դեռ գտնուելու բանէ մը ծագած շահին մասնաւոր վախճան մ'ալ կ'ուզուի դրուիլ. բայց եւ այնպէս աս առաջարկութիւնն ալ չմերժեցին։

Կոլոմբոս ալ իր բաղձանքին հասած էր, Թագուհին ամէն պէտք եղած իշխանութիւնն իրեն տուաւ. եւ 1492ին Ապրիլի 17ին հրովարտակ մը կնքուեցաւ, որով Կոլոմբոսին Ովկիանոսին մէջ ուզած կողմը նաւարդու-

*Ան աւետման մարդիկներուն ամենէն գեղեցիկ երազներէն մէկն ալ աս էր որ Ադամայ դրախտը գտնեն, Կոլոմբոս ալ աս մարդին վրայ էր։

թիւն ընելու իշխանութիւն կը տրուէր. իր դառնալու ամէն երկիրներուն վրայ ծովապետի ու փոխարքայի պատուանունը կը շնորհուէր. եւ նոյն երկիրներէն ելած բոլոր վաճառքներուն եւ հարստութեանց տասանորդը կը խոստացուէր: Թագաւորին՝ որ բնութեամբ աստիկ մեծանձն եւ բարեսիրտ էր, աս ամէն պատիւներուն վրայ ուրիշ շնորհք մ'ալ աւելցուց, որն որ Կոլոմբոս մեծ շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ: Որտեղովք որ անոր որդին՝ Հօրը հետ մեկտեղ չի կրնար երթալ, ուզեց զանիկա իր պաշտպանութեան տակ առնուլ, եւ թագաւորութեան ժառանգին ճանկլաւիկ ըրաւ: Ա՛ս պատիւը՝ մինակ Սպանիայի շատ մեծ անէ եղողներուն կը շնորհուէր: Աւով Կոլոմբոս ամէն հոգերէ ազատութեւով՝ Բալոս եկաւ ու հանգստեղէն ճամբայ ելաւ:

Ա. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Սպանիայեն եղկելը:

Կոլոմբոս 1492ին, Օգոստոսի 3ին Բալոսէն ելաւ: Իր նաւուն նաւին անունը՝ Սանթա Մարիա էր. սակից զատ հետը երկու նաւ ալ ունէր, որոնցմէ մէկը՝ Լա Բինթա կը կոչուէր, եւ Հրամանատարն էր՝ Ալոնզոյ Բինզոն, իսկ մէկալը՝ Լա Նինա կ'ըսուէր, եւ անոր հրամանատարն էր Ալոնզոյին երկրորդ եղբայրը, որոնց երրորդ եղբայրը երկրորդ նաւին նաւուղեղն էր: Ա՛ս երեք նաւին մէջ 90 հոգի կար. եւ մէկ տարուան համար պաշար ունէին:

Կոլոմբոս առաջուընէրը բացած՝ սկսաւ դէպ արեւմուտք նաւել. բայց նաւորդութեան սկիզբէն իր մարդիկը սկսան ժիժ հոգիւն ցուցընել, եւ ետ դառնալ ուզել, ու Լա Բինթա շուտ մը նշան տուաւ թէ վտանգի մէջ է. իր մեծ կայմը խորտակած էր: Կոլոմբոս իմացաւ որ ասիկա առաջուց պատրաստուած բան մը պիտ'որ ըլլայ, ուստի եւ բաւ թէ երբեք ասոր համար ետ չեմ դառնար. եւ Կանարեան կղզիներէն մեկնեցաւ, որ եղած վնասին շար գտնէ: Երեք շաբաթ աշխատեցաւ ուրիշ նաւ մը գտնելու,

թիւն ընելու իշխանութիւն կը տրուէր. իր գանելու ամէն երկիրներուն վրայ ծովապետի ու փոխարքայի պատուանունը կը շնորհուէր. եւ նոյն երկիրներէն եկած բոլոր վաճառքներուն եւ հարստութեանց տասանորդը կը խոստացուէր: Թագուհին՝ որ բնութեամբ սաստիկ մեծանձն եւ բարեսիրտ էր, առ ամէն պատիւներուն վրայ ուրիշ շնորհք մ'ալ ուելցուց, որն որ Կոլոմբոս մեծ շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ: Մտածելով որ անոր որդին՝ հօրը հետ մեկտեղ չի կրար երթալ, ուզեց զանիկա իր պաշտպանութեան տակ առնուլ, եւ թագաւորութեան ժառանգին ճանկլաւիկ բրաւ: Ան պատիւը՝ մինակ Սպանիայի շատ մեծ անէ եղողներուն կը շնորհուէր: Ասով Կոլոմբոս ամէն հոգերէ ազատելով՝ Բալոս եկաւ ու հանդեղէն ճամբայ եղաւ:

Ա. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Սպանիական եղելը:

Կոլոմբոս 1492ին, Օգոստոսի 3ին Բալոսէն եկաւ: Իր նստած նաւին անունը՝ Սանթա Մարիա էր. սակից գաս հետը երկու նաւ ալ ունէր, որոնցմէ մէկը՝ Լա Բինթա կը կոչուէր, եւ Հրամանատարն էր՝ Ալոնզոյ Բինզոն, իսկ մէկալը՝ Լա Նինա կ'երթուէր, եւ անոր Հրամանատարն էր Ալոնզոյին երկրորդ եղբայրը, որոնց երրորդ եղբայրը երկրորդ նաւին նաւուղեղն էր: Ա երեք նաւին մէջ 90 հոգի կար. եւ մէկ տարուան համար պաշար ունէին:

Կոլոմբոս առաջ ասանները բայած՝ սկսաւ դէպ արեւմուտք նաւել. բայց նաւորդութեան սկիզբէն իր մարդիկը սկսան տժգոհութիւն ցուցընել, եւ ետ դառնալ ուզել, ու Լա Բինթա շուտ մը նշան տուաւ թէ վտանգի մէջ է. իր մեծ կայմը խորտակած էր: Կոլոմբոս իմացաւ որ սակիկ առաջուց պատրաստած բան մը պիտ'որ ըլլայ, ուստի եւ ըսաւ թէ երբեք ասոր համար ետ չեմ դառնար. եւ կանարեան կղզիներէն մեկուցաւ, որ եղած վտանգին շատ գտնէ: Երեք շաբաթ աշխատեցաւ ուրիշ նաւ մը գտնելու,

բայց փուճ աեղ. վերջապես հարկ եղաւ որ նոյն Լա Բինդան կպրկել ասյ։

Ան օրերը Ֆերրոյէն եկող ապահոցի նաւ մը իրեն լուր բերաւ որ քանի մը օրէ վեր Լուսիտանոյի նաւերը Ովկիանոսին մէջ կ'երթան կու գան, առանց կարծեայ՝ իր նաւորդութեանն արգելք ըլլալու մտքով։ Անոր համար հարկ եղաւ որ կանոնաւոր կղզիները թողու, եւ ծովուն մէջ յառաջ երթայ՝ որ Լուսիտանացւոց ձեռքէն ազատի։ Ա՛ս ատեն բան նաւավարներուն վախն աւելի կը մեծցնէր. եւ մանաւանդ երբ որ ցամաքն աչքերնէն կորսնցուցին, ալ անկէ եառեւ տրտմութիւնն շատ աւելի սաստկացաւ։ Ամէն իրիկուն հարկ կ'ըլլար որ Կոլոմբոս զիրենք մխիթարէ եւ սիրտ տայ։ Ընտրեալ արեւելքի դիէն ազէկ հով մը շնչելով՝ հանդարտութեամբ իրենց երթալու կողմը կը վարէր. երկինքը՝ միօրինակ պարզ, օդը բարեխառնութիւնն ալ քաղցր ու զուարճալի էր։ Ծովափեան սա ամէն բանն առջեւնին կը դնէր ու կ'ըսէր թէ ահա ամէն գիտցածնիս մէջ ենք, եւ անսահմանական նաւորդութիւնիս ազէկ վախճան մը կ'ունենայ։ Նոյն իսկ իր արիութիւնն ու հանգստութիւնը նաւավարներուն վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէր. որովհետեւ անապատութեան խորհուրդները՝ որոնք իր

հոն չեզած առեներէրը կը մտածուէին, եւ քէն երբ որ խօսելու կը սկսէր, անմիջապէս կը լուծուէին ու կ'ոչընչանային։ Միանգամայն զանազան հնարքներ ալ կը մտածէր իրենց վախնալու առիթ չտալու համար. գլխաւորապէս կը ձանար արշաւի յառաջ գացած ըլլալնին նաւավարներէն ծածկելու. բուն հետաւորութիւնը գաղտուկ նշանակելէն եաքը՝ նաւավարներուն նայած գրքին մէջ՝ սուտ ճամբուն երէքին մէկը վերան կ'ըդնէր։

Սեպտեմբերի 13ին կողմնացոյցին գործը փոփոխութիւն մը ցուցուց. Կոլոմբոս անմիջապէս սա բանիս մեկնութիւն տուաւ, որ թէպէտ սխալական էր, ի վերայ այսր աներեւոյթի ընկերներուն միտքը հանգստացնելու բաւական եղաւ. նախ որ Կոլոմբոսի աստղագիտական տեղեկութիւններուն վրայ մեծ վստահութիւն ունէին. երկրորդ ալ՝ վասն զի իրենք սխալը ճանչնալու չափ գիտութիւն չունէին։ Նոյն իսկ այս օրուան օրս սլաքին՝ արեւադարձներու տակը ունեցած սա փոփոխութեան պատճառը չդիտցուիր։

Նաւերը յառաջ անելով, երկրորդ օրը (Սեպտեմբերի 14ին) արագիլ (պուէֆֆ) մը տեսան։ Ասոր վրայ ամէնքն ալ մեծ ուրախութիւն ունեցան. որովհետեւ միտքերնին գրեր էին թէ ասիկա ցամաք երկրի նշան մըն է։ Բայց դիշերը յանկարծ շփոթութիւն

ու վայնասուն մըն է փրթաւ նաւավարներուն մէջ: Հեռուանց ահագին բոց մը տեսնելով՝ կարծեցին թէ իրենցմէ քանի մ'ապարէզ անդին՝ երկինքէն կրակ կ'իջնայ: Առաջուան օդերեւոյթներէն արեւադարձներու. տակը յաճախ կը պատահին, բայց նաւաստիք տեղեկութիւն չունենալով՝ իրական կրակ սեպեցին, եւ կը կարծէին որ իրենց նաւերն ալ պիտ'որ այրին. բայց վերջապէս տեսնելով որ ան զարհուրելի բոցը քանի կ'երթայ կը նուազի ու կամայ կամայ ծովուն մէջը մտնելով կը մարի, իրենք ալ հանդարտեցան: Նաեւէն եկած օրերը ամէն բան ալէկ գնաց: Առեն առեն անուշ հոտ մը կ'առնէին, եւ Կոլոմբոս իրենց կը զուարճացնէր թէ Ասիկա ան երկիրներուն անտառներէն է՝ ուր քանի կ'երթայ կը մօտենանք: Նոյն առեն սկսան նաեւ տեսնել որ ջրին վրայ գանազան տեսակ անկեր կը լողան, որոնցմէ մէկ քանին այնպէս թարմ ու դալար էին, որ կարծես թէ նոր փրցուեր են: Տեսակ մը ճերմակ թռչուն՝ որ ջրերու վրայ չհեռանար, խումբ խումբ թռան ձկեր՝ որ նաւերուն բալորտիքը կը պարտէին, եւ ուրիշ նշաններ իրենց կ'աւետէին որ ցամաքը մօտ է. ուստի եւ սաստիկ անհամբերութեամբ մը կը սպասէին որ երկիրը տեսնեն:

Այս բաները տեսնելով Լոբինդա ընթացքը շատ շուտցուց, եւ բոլոր նաւուն մարդիկը հասատատեցին թէ կղզիներ կը տեսնեն: Իսկ Կոլոմբոս նաւատատեց յոյսը չհատատեց, որովհետեւ ինք անոնց ամենէն ալ աւելի փորձ առած բլլալով՝ գիտեր որ շատ անգամ մեծ ծովերու վրայ արեւուն ճառագայթները ովկիանոսէն եղած մշուշներուն մէջէն անցնելով մարդուն աչքին ճշմարիտ ցամաք երկրի պատկերներ կ'երեւցընեն: Եւ սուտիւ ալ սա երեւակայութիւնները պրծած եղան, եւ բոլոր ցամաքի նշանները՝ որ օրերով մէկիկ մէկիկ կ'երեւային, առանց հեռուէն մ'ունենալու աչքընչացան: Ասոնք եւ նաւաղները նորէն յուսահատութեան մէջ ինկան: Ասիկա այնպէս ծով մըն է որ ծայր ծագ չունի, կ'ըսէին. մենք ալ խեղթութեամբ գլխով վրան թռչուցեր կ'երթանք: Ա՛խ. ո՞վ գլխով մէյ մ'ալ մեր սիրուն հայրենիքը պիտ'որ դարձնէ: Արդեօք մէջերնէս մէյ մ'ալ Սպանիա տեսնող պիտ'որ բլլայ: Զերենք աւելի շփոթումն ու յուսահատութիւնն ան էր որ Կանարեան կղզիներէն երկնցաւ վեր՝ միօրինակ արեւելեան հովմ կը շնչէր. անոր համար միաբերանի գրին որ նոյն ծովերուն վրայ երբեք արեւմտեան հով չի փչեր, ուստի եւ ալ ետ չեն կրնար դառնալ: Ան խութին վրայ Կոլոմբոսին բառերը բաւական չէին բլլար զերենք խաղաղցընելու,

որովհետեւ կ'բսէին թէ ինք ալ դեռ սա կողմերը նաւած չէր լսուիր ապէկ չեմնանէնար:

Կոլոմբոս Ամուծոյ կ'աղաչէր որ իրեն օգնութեան Հանի, եւ միայն Ամուծոյ նահանգապետութիւնը կրնար իրեն օգնել սա նոր արգելքն ալ յաղթելու. եւ իրօք ալ օգնութիւն ըրաւ: Կարծես թէ նաւավարներուն վախը սուտ Հանելու համար՝ մէկէն հարաւային արեւմտեան հով մը եկաւ, որ թէեպէտ եւ իրենց հակառակ էր, բայց մարդերնէն Հանեց շարունակ արեւելեան հով փչելուն գաղափարը՝ որ Եւրոպա դառնալու յոյսը բոլորովին կը վերցնէր: Ի վերայ այդ ամենայնի նաւաստիք սասվ ալ մեծ քաջալերութիւն մը չտացան. նոյնպէս ուրիշ եռեւէ եռեւ պատահած ուրախալի նշանները բաւական չէդան յուսահատութիւնին բոլորովին փարատելու: Թէեպէտ եւ ճնճղկի նման թռչուններ նաւերուն շուրջ դին կը թռչտէին, որոնց ձայնը՝ իրենց հայրենեաց թռչուններուն երգը կը յիշեցնէր, եւ նոյն իսկ պղտիկութիւնին կը ցուցնէր որ ցամաք երկիրներէն այնչափ հեռու չեն կրնար երթալ. ի վերայ այդ ամենայնի Կոլոմբոսին ընկերները աստղմէ հաճութիւն մը չէին զգար, որովհետեւ ամէն բարեգուշակ նշան՝ աչքերնուն մէյ մէկ խաբեութիւն կ'երեւար:

Ժ.

Նահատակութիւն ապստամբութեան:

Իրենք սա մտածմանց մէջ եղած ատեն՝ մէյ մ'ալ Սեպտեմբերի 21ին տեսան որ խիտ բոյսերով գալարած ծովի մը կը հանին, որով սկսան քիչ մը սիրտ առնուլ. բայց որովհետեւ սա խոտերը քանի կ'երթար աւելի կը խտանային, եւ աշուքներնուն զօրածին չափ կը տարածուէին, անոր համար մարդերնին դրին որ ծովուն տակը գացած աշխարհքի մը վերայ կը նաւարկեն, որ իրենց նաւապետութեանն ալ արգելք պիտ'որ ըլլայ: Ասով թէ չէ միայն յուսահատութիւնին մեծցաւ, հապա նաեւ սկսան որոտունքնին սաստկացընել եւ ապստամբութեան խորհուրդները ընել. այնպէս որ Կոլոմբոս ալ դժուարաբաւ կրնար զերենք զսպել: Անծանօթ ջրերու անկոխ անապատի մը վերայ ինք, կ'ըսէին, ուսերնիս կամաց կամաց պիտի սպառի, մենք ալ սովէ ու ծարաւէ պիտի մեռնինք: Ո՛չ նաւահանգիստ կայ, ո՛չ ցամաք երկիր մը՝ որ պատսպարինք, ո՛չ ալ գոնէ ժայռ մը կամ ուրիշ մարդկային առեղծուած մը. ծովէն շատ բան չիտեսնուէր: Իսկ այսպիսի չփորձուած վտանգներու մէջ գնել գնող մարդն ալ է: Ո՞վ է ան՝ որ գնել մեր ազգականներէն, մեր աներէն, մեր

հայրենիքէն զատեց, ու առանց յուսահատութեան վճռակ մը խոհեց: Օտարական գրաւոյ մը, որ Սպանիայի մէջ ապրուստ չունի, եւ իր միտքը դրած կատարելու համար՝ մեր կեանքն այսպէս վտանգի մէջ դրաւ: Արդ մենք մեռնելու տեղ՝ եկէք վերջը մեռցնենք ու նետենք Ովկիանոսին մէջ, որուն խեղթուլ պէս՝ ծայրը գտնելու եռեւէ ինկեր է: Եալը ոչ պիտի իմանայ: Սպանիա կը դառնանք կ'ըսենք որ ծովախանիս առաջները դիտած առեն՝ անդունդ մը, մանաւանդ որ արդէն նոր երկիր գտնելու յոյսը կորած էր, ծովուն մէջէն ինկաւ թագուեցաւ: Ա՛ս կերպով ինք իր յանդգնութեան պատիժը կ'առնու, մենք ալ կը դառնանք մեր տեղը կ'երթանք: Ո՛չ կրնայ ցուցնել որ բաժնիս աստ է. մեր կենաց ապահովութիւնն ալ բաւական պատճառ չէ՞ սա գործքս արդարացընելու: — Առանկով քանի կ'երթար արամութիւնն ու ապստամբական խորհուրդները իրենց վրայ կը ծանրանար. երկերկու, երեք երեք հոգի կ'ելլէին նաւուն վրայ կը պաշտպանէին, եւ իրենց պատին զարհուրանքն ու չար խորհուրդին իրարու կը հաղորդէին:

Ալամբոս սա ամէն բան կ'իմանար. բայց իր արիութիւնը վերջը երբեք չէր լքաներ. ինք միշտ հանդարտ ու զուարթ էր: Գիտեր որ յանցաւորներուն սպառնալիք կ'ընէր՝ թագաւորական հրամանը յիշեցընելով. ոմանց առակ կամ պատիւ կը խոստանար. ոմանց ալ բնութիւնը կը ճանչնար որ հեզ մարդիկ են՝ քաղցր խօսքերով պատերնին կ'առնուր, անանկ որ իրենք ալ կը սկսէին բռաճնեներուն վրայ ամբնալ:

Սեպտեմբերի 25ին կարծեցին որ երկիր մը կը տեսնեն. եւ երեք նաւուն մէջնիներն ալ առաջիկ ուրախութենէն կարծես թէ խելքերնին կորսընցուցին: Բայց առաջ ալ խաբէութիւն ըլլալն իմացուելով՝ նորէն իրենց խորունկ տրտմութեան մէջը թաղուեցան: Իսկ Կոլոմբոս քանի կ'երթար իր յոյսն մէջ աւելի կը հաստատուէր: Քանի մը նշաններէ կ'իմանար որ մօտերը է ան երկիրը՝ որուն գտնուելուն վրայ իր ընկերները յուսահատած էին: Պլիւիններ ու թռչող ձկեր նաւերնուն բոլորտիքը կը լողային: Իսկ նաւուն ընթացքն անանկ յաջող էր, որ գուցէ ծանօթ ծովերու վրայ երբեք այնպէս ապահովութեամբ նաւած եղած չէր. օդը հանդարտ էր, ծովը՝ խաղաղ, հովն ալ անանկ թեթեւ՝ որ շատ անգամ նաւաստիքն իրենց տրտմութիւնը մոռնալով, կը հանուէին ջուրը կը նետուէին ու նաւերուն քովերը ուղու պես ալիքներով կը խաղային:

Ակից եաքը ալ ցամաքային թռչուններ-
րը վերջացան. որմէ ական վախնալ որ չըլլայ
թէ առանց իմանալու կղզիի մը քովէն զար-
կած անցած ըլլան, ուսաի եւ ուղեցին որ
Կոլոմբոս դէպ ի հիւսիս նաւէ. բայց անիկա
ամենեւին ականջ չէր կախեր: Ինք արեւմուտ-
քի կողմը բռնած շիտակ կերթար. կարծես
թէ իրեն յայտնութիւն եղած էր որ փրն-
տառած երկիրն արեւմուտք պիտ՝որ գտնուի:
Շատ չանցաւ՝ մէյ մ՝ալ սարսափելի բաղմու-
թեամբ ցամաքային թռչուններ ու երկրի
մօտ գտնուող ձկեր ական երեւալ. որով
նաւաստեաց յոյսն այնչափ մեծցաւ՝ որ սաեն
սաեն կը կարծէին թէ ցամաք կը տեսնեն:
Միակերպ ամէն նաւէն ալ ցամաք, ցամաք,
կը պոռային: Բայց յոյսերնին պարապ ել-
լալուն պէս՝ սրտերնին կը կոտրէր կը յուսա-
հատէին: Անոր համար ծովապետը հրաման
բակեց թէ ով որ մէյ մ՝ալ երկիր կ՝աւետէ,
ու եաքէն կը տեսնուի որ ըսածը սոսկ չէ,
խոստացուած հատուցմանց բոլոր իրաւունքը
կը կորսընցընէ:

Հոկտեմբերի 7ին Բինզոնին աղաչելուն
համար, եւ դէպ ի արեւմտեան հարաւ
թռչող գունդ գունդ ճնճղուկներուն նշա-
նէն, Կոլոմբոս իր նաւին ընթացքը քիչ մը
դարձուց, եւ երեք օր կը կարծուէր որ ցամաք
կը մտնէնան. առած անուշահոտութիւններն

ու տեսած դալար խոտերնին՝ ցամաքի աւե-
տաբերներըը կը սեպուէին: Բայց երբ որ տե-
սան որ սա ամէն նշաններըը հետեւութիւն
մը չէն ունենար, վերջապէս Հոկտեմբերի
10ին բանը յայտնի ապստամբութեան դար-
ձաւ: Իրարը նաւապետերը մէկ եղած՝ գացին
Կոլոմբոսի դըռնէը ժողվեցան եւ յայտնեցին
որ ալ սակից առաջ չենք երթար: Անիկա
պատուած փորձել է կը պոռային. մեր
քաջասրտութեան չնորհակալ եղիր որ երե-
սուն օր է՝ աշխարհիդ ծանօթ սահմաններ-
էն դուրս կը նաւենք. միտդ բ՞նչ է. ո՞ր
պիտի տանիս զմեզ: Ապահիա դառնանք.
մենք ամէնքս ալ սա կ՝ուզենք. ուրիշ տեղ
երթալ չենք ուզեր. մէջերնէս մէկն ալ չկայ՝
որ սակէ եաքը իր կեանքը վտանգի մէջ ձգէ:

Կոլոմբոս սա շփոթութեան մէջ ինքը
զինքն ամենեւին չէր կորսընցըներ, եւ ոչ
փոքր այլայլութիւն մը կը ցուցընէր: Սկսաւ
նաւապետներուն մէյ մը առանձին առանձին,
մէյ մը ամէնը մէկտեղ ժողված՝ խօսիլ ու
հանդարտեցընելու եւ քաջալերելու ջանալ.
բայց ամէն բան անօգուտ կ՝երեր: Ան տեսն
ալեաց ուժգնութենէն չվախցող ապառաժ
վիմի պէս հաստատուն կեցած՝ հրամայական
կերպով մը կը ծանուցանէ թէ թագաւորն
ու թագուհին է գէս խրկողը՝ որ Հնդկաս-
տան գտնեմ. ուստի մինչեւ որ Աստուծոյ

չնորհ.քովը իմ պաշտօնս չկատարեմ, չեմ կրնար ետ դառնալ։ Ես ձեր դլուխն եմ, պէտք է որ դուք ինձի հնազանդիք։ Ա՛ս խօսքով ամէն բան լմընցաւ. ամէնքն ալ սոսկալեցան դլուխ ծռել։ Կ՚ըսեն թէ Կոլոմբոս նոյն առենը միանդամայն բաւած ըլլայ, որ եթէ երեք օրուան մէջ ցամաք աներևելու չըլլամ՝ ուղածնիդ կը կատարեմ։

Գ.

Երկիր գտնելին։

Երկրորդ օրը՝ Ջրին վրայ սպիտակ գԺնկի ծաղիկ մը, սոսկալի մը, մէյ մ՚ալ մարդու ձեռքով գործուած գաւազան մը տեսնուելով, նաւապետերը իրենց պատասխանները մէկ դի ձգելին, ու սկսան աչուրնին բացած պահել։ Ա՛ս ուրախական յայտերնին ան առաջին եղաւ՝ որ նոյն իրիկունը Կոլոմբոս իրենց հետ կարող եղաւ՝ Հօր պէս տեսնուիլ ու խօսակցիլ։ Նաւուն վրան ՈՂՋ ԼԵՐ ՆԱՓՈՒՀԻ երգը երգելին նաեւ՝ ծովագնաց իրենց սիրա շարժող ձառ մը խօսեցաւ։ Եւ եղբը հրամայեց որ զգոյշ կենան, չըլլայ թէ Ջրի տակ դանուող ժայռերու զարնուին. եւ ամէնէն յառաջ երկիր տեսնողին՝ զանազան պարդեւներ խոստացաւ. արդէն տէրութեան կողմանէ ալ երեսուն թագաւիր (ոէօԼ) թոշակ խոստացուած էր։

Ան դիշերը Կոլոմբոս ամենուին չքնացաւ։ Իրար նաւերուն վրայ ալ ոստոսիկ ուրախութիւն մը սիրած էր։ Ա՛լ աչ ոք կը տարակուսէր։ Իսկ Կոլոմբոս անթարթափ աչքով խորտնկ մը Հորիզոնը կը դիտէր։ Դիշերը ժամ դեպ ի տատին յանկարծ հեռուանոց ճրագի լոյս մըն է կը ցոլանայ. սա լոյսը կ՚երթար կու դար, կարծես թէ տատիկ մը վրայ էլլող իջնող նաւակի մը վրայ էր։ Կոլոմբոս՝ գՊետրոս Կուդիերէս իրեն կը կանչէ. սա կողմը լոյս մը չեմ տեսներ, կ՚ըսէ, դիտակին շիտկութեամբը։ Կուդիերէս լոյսը կը տեսնէ, եւ երկուքը մէկտեղ շարունակ կը սկսին դիտել։ Կոլոմբոս՝ ուրիշ մէկին ալ քովը կը կանչէ. Տես, կ՚ըսէ, սա լոյսը. բայց լոյսն արդէն անհետացեր եղած էր։ Քանի մը րոպէ եաքը երեքը մէկտեղ նորէն տեսան. լոյսը մէյ մը տկար՝ մէյ մը պայծառ կ՚երեւար ու միշտ ճօճելով, կը տեսնուէր որ պանդան անցքեր կ՚ընէր, ծովուն ներս դուրս մտած եղած ափանց առջեւէն դալելու պէս։ Վերջապէս մէյ մ՚ալ բոլորովին կորսուեցաւ։

Ան աղուոր դիշերը երեք նաւն ալ պարմանալի երազութեամբ մը ալիքները կը ճեղքէին։ Մէյ մ՚ալ Լա Բինէթա նաւուն մէջէն խառնաձայն եւ պլպլալ՝ ուրախութեան ձայն մը կ՚ելլէ. ամէնքը մէկտեղ՝ Ցամաք, ցամաք

կը պոռան: Ինչպէս առաջուց որոշուած էր՝ թնդանօթով մը բանը ծովապետին յայտնուցին. ան ալ դիտելով՝ զրեթէ երկու ապարէզ հեռու ցամաք մը տեսաւ: Թնդանօթ մ'ալ ինք արձակեց. ալ անկէետեւ ամենուն սիրտն ուրախութեամբ ու ցնծութեամբ լեցուեցաւ եւ ան ուրախութիւնը ալ խաբէական չէր:

Կոլոմբոս հրամայեց որ առագաստներն ամփոփուին, եւ նաւերուն ընթացքը բոլորովին կեցընելով՝ լուսընկալուն կը սպասէին:

Գ.

Կոտանահանի կամ Մորթ Փրկիչ:

Կոլոմբոս Թարսէն ելլելէն իննսուն օր եւ կանարեան կղզիներէն անցնելէն երեսունուվեց օր վերջը 1492ին, Հոկտեմբերի 12ին Ամերիկայի մէջ ամենէն յառաջ գըտնուած Կուանահանի կղզին հասաւ, որն՝ որ Ղուկայեան կղզիներուն պղտիկներէն մէկն է: Մերկ ու պընձազոյն մարդիկներ ամէն դիտց գունդագունդ դէպ ի ծովեզը վազեցին, եւ ապշած ու զարմացած կը նայէին:

Կոլոմբոս ցամաք ելլելուն պէս՝ ուրախութեան արցունք թափելով՝ խոնարհեցաւ ծնկի վրայ եկաւ, եւ ան օտարական երկիրը որ իրեն շատ դեղեցիկ կ'երեւար, մեծ ցնծութեամբ համբուրեց: Ապիկա ալ Սիբանկոյ կղզին էր, ուր ալ Գաթայի թագաւորութիւնը, վասն զի Սպանիացիներուն չորս դին առած մարդիկներուն մերկութիւնը բաւական կը ցուցընէր որ դեռ նոյն երկիրը քաղաքականացած չէ. բայց բերրի երկիր մըն էր, ծառերը՝ բարձր ու գեղեցիկ, անկերէն շատերը՝ նէրսպայտոց անծանօթ էին. մէկ խօսքով՝ պանչելի տեղ մըն էր, եւ աւելի մեծ երկիրներ գտնելու յոյս կու տար:

Ծովապետն իր ընկերներովը Ատուծոյ շնորհակալ ըլլալէն եաքը, ոտք ելաւ, թուրն հանեց եւ բաւ. Ես Կոլոմբոս՝ Փերդինանդոս թագաւորին ու Եղիսաբեթ թագուհւոյն անունէն ան երկրին կը տիրեմ, անունն ալ Սուրբ Փրկիչ (San-Salvador) կը դնեմ:

Այն առնը բոլոր նաւաստիներն ու պաշտօնակալները անոր իրեւ փոխարքայի եւ ծովապետի հնազանդութեան երդում ըրին: Անկից եաքը Սպանիացիներուն ան յաջողութեան վրայ ունեցած ուրախութիւնը այնպէս սաստկացաւ, որ կարծես թէ խելքերնին թռուցին: Իրար կը գրկէին, կ'երգէին, կը ցատքռտէին, հեռու տեղ մը կը վազէին, ու նորէն ետ կը դառնային, կու լային, կը խնդային. վերջապէս իրենք իրենց մէ ելած էին: Ոմանք կու գային ծովապետին խնդակից կ'ըլլային, ոմանք ապառամբութիւններին յիշելով՝ իրեն առջեւն երեսի

վրայ ինկած՝ թողութիւն կը խնդրէին. շաւերն ալ կ'աղաչէին որ Սպանիա դառնայ՝ զերեզք չմոռնայ, որովհետեւ արդէն նոյն առենուընէ զինքն իբրեւ շնորհք բաշխող կը մտածէին: Ամէն մարդ անոր վրայ զարմանքով մը կը նայէր, եւ իրեն հանճարին գովեանքը կու տար: Սուգիւ ատ մարդիկներուն տեսարանը բոլորովին անմնան բան մըն էր, վասն զի իրենց անպատում ցնծութենէն եւ զարմացմանէն զատ՝ ամէն մէկ քայլին դիմացնին նոր նոր գիւտեր կը բացատէր, եւ նոյն իսկ իրենք ալ վայրենիներուն աչքին տեսիլ մ'եղած էին, որոնց առջին ատ օտարականներուն գալը չմեկնուելու հանելուկ մըն էր:

Առն երկրորդիք առաջին անգամ նաւերը տեսած առենին՝ կարծեցին որ ծովային հրէշներ են: Սպանիացիք նաւերէն դուրս եկլեղնուն պէս՝ վայրենիները ճեպով փախչելու սկսան, եւ թաւուտ անտառներու մէջ մտան ծածկուելցան. բայց կամայ կամայ զարձան նորէն եկան, եւ երկրպագութիւն ընելով՝ յարգութեան համար ձեռուընին գլուխնին կը դնէին, կարծելով որ ատ իրենց երեւցող հազուստ ու ճերմակ մարդիկները թեւաւոր էակներով երկնքէն իջած են: Խակզբան քիչ մը հեռու կեցան, բայց ծովապետը զանազան նշաններով ու քաղցրութեամբ անոնց սիրտը քաշեցուց: Համարձակութիւն տուաւ: Նոյն առենը հետզհետէ թեամբ մը առնոց քովը մտիկցան, եւ սկսան Սպանիացւոց զգեստն ու մորուքը բռնել, ձեռքով նաւերը կը ցուցընէին, ու ապշած աչուրնեբով անշարժ կը կենային: Կոլոմբոս նաւերէն մէկ քանի զոյնագիր բաներ ու խաղալիկներ բերել տուաւ, որոնց վրայ կըզգեցնելը յափշտակութեան. ուլունքները (պնձաձաները), ժապաւէնները (չերչոնները) եւ պղնձի կտորուանքը տղայական ուրախութեամբ մ'ընդունեցան: Բայց ամէն բանէն աւելի բժժոժներու (չընկըռոխներու) վրայ մեծ զուարճութիւն մ'ունեցան. շարունակ ականջներնուն քով կը տանէին ու կը շարժէին:

Ա՛ս միամիտ մարդիկներուն ցուցրցած բնդելական համարձակութիւնը ծովապետին խրախոյս մը տուաւ. ան ուրախալի բպսէին մէջ իր երեւակայութիւնն ամէն բան կը զեղեցկացրնէր, եւ իրեն կը կարծեցրնէր որ ատ վայրենիները անմեղ ու քաղցրաբարոյ բլլալով՝ քրիստոնէութիւնը դիւրաւ կ'ընդունին: Զանոնք մանաւանդ հոգով մը կը քննէր ու կը նկատէր, որովհետեւ՝ կը մտածէր որ վերջէն իր ձեռքը հոն քաղաքականութեան պիտի մանէ: Ատոնք զգեստ բնաւ ածած բան չէին ճանչնար, մորուք չունէին, մր-

թերեին պղնձի գոյն էր, բայց իրենց դէմքին գծագրութիւնն այնչափ ազեղ չէր. աչուըներն սեւ, մեծ ու շատ վառվռուն էր, կերպարանքներուն վրայ արտայայտ կարգի անուշութիւն մը կ'երեւար. ո՛չ շատ մեծ էին ո՛չ ալ խիտ պղտիկ, հասակնին դիւրաթեք եւ չափաւոր, բայց իրենց անդամներուն վրայ երեւելի այժ մը չէր աեսնուեր, եւ ոչ իրենց կեցուածքը պատերազմական հոգի կը ցուցնէր: Ամենց բոլոր զարդարանքը՝ պլանդակ նկարներէ ուրիշ բան մը չէր: Շատերուն ամբողջ մարմնոյն վրայ նկարներ կային, սմանք ալ միայն քթերնին կամ աչուըներնուն բոլորտիքը նկարելը բաւական սեպած էին: Մազերնին սեւ էր, ոլորկ ու շիտակ, գլխներնուն առջեւի կողմն վրայ շատ կարճ, բայց ետեւի դին մէկ քանի ճիւղ գիսակ թող տուած էին, որոնք կըր կըր եղած՝ ուսերնուն վրայ կ'իջնային: Ա՛ռ առաջին հեղ տեսնուածներուն ամէնքն ալ երեսուն տարեկան կ'երեւային: Կըսմբոս կարծելով որ Մարկոս Պօղոսին ատրազրած Հնդկային Արքիպելագոսին կղզիներէն մէկուն վրան է, տեղւոյն բնակիչները Հնդիկ կոչեց:

Ապանիացիք յօժարութեամբ այնչափ նոր բաները քննելու զրաղած ըլլալով, ցամաքէն զատուիլն ու նաւ մտնելը չէին մտածեր. ուստի պէտք եղաւ որ գիշերը վրայ հասնելով յիշեցնէ ու նաւ դառնալու սոիպէ: Խօսքը ցորեկը ծովեզերքին վրայ թափառելով անտառներու մէջ մտնելով եղեւլով, աքանչելի գիւտ մը աքանչելագոյն գիւտի երթալով, մէկ ուրախութենէ ուրիշ ուրախութիւն յաջորդելով՝ ժամանակնին անցուցած էին: Սրտերնին անանկ ուրախութեամբ լեցուած էր՝ որ ամենեւին չօշնութիւն չէին զգար: Մարմնով նաւ դարձան, բայց աչուընին կղզւոյն վրայ սեւեռած մնաց, որ ան նոր աշխարհքին մէջ իրենց առաջին գիւտն էր. անոր համար անհամբերութեամբ մը առաուտան կը սպասէին, որ իրենց արշաւանքը նորէն սկսին:

Ե.

Կղզւոյն քննութիւնը:

Լուսնտալուն պէս՝ Ապանիացիք տեսան որ ափնոց վրայ դիզուած բազմութենէ զատ, Հնդիկները ծառակուբներու (canot) մէջ լեցուած՝ իրենց նաւերուն շուրջ գին բերած էին: Ա՛ռ ծառակուբը բուռած նաւակաները մէկ կոտ ծառ մը փորելով կը շինէին, որուն մէջ քառասուն չափուն Հոգի կրնար մտնել: Ծառակուբը երեսն ի վայր դառնալու ըլլար նէ, Հնդիկները գիւրութեամբ մը լողալով կը բռնէին կը շինէին, ջուրը՝ փորուած դռուածներով կը պարպէին, եւ առանց աշխա-

Հատնելով յիշեցնէ ու նաւ դառնալու սոիպէ: Խօսքը ցորեկը ծովեզերքին վրայ թափառելով անտառներու մէջ մտնելով եղեւլով, աքանչելի գիւտ մը աքանչելագոյն գիւտի երթալով, մէկ ուրախութենէ ուրիշ ուրախութիւն յաջորդելով՝ ժամանակնին անցուցած էին: Սրտերնին անանկ ուրախութեամբ լեցուած էր՝ որ ամենեւին չօշնութիւն չէին զգար: Մարմնով նաւ դարձան, բայց աչուընին կղզւոյն վրայ սեւեռած մնաց, որ ան նոր աշխարհքին մէջ իրենց առաջին գիւտն էր. անոր համար անհամբերութեամբ մը առաուտան կը սպասէին, որ իրենց արշաւանքը նորէն սկսին:

Ե.

Կղզւոյն քննութիւնը:

Լուսնտալուն պէս՝ Ապանիացիք տեսան որ ափնոց վրայ դիզուած բազմութենէ զատ, Հնդիկները ծառակուբներու (canot) մէջ լեցուած՝ իրենց նաւերուն շուրջ գին բերած էին: Ա՛ռ ծառակուբը բուռած նաւակաները մէկ կոտ ծառ մը փորելով կը շինէին, որուն մէջ քառասուն չափուն Հոգի կրնար մտնել: Ծառակուբը երեսն ի վայր դառնալու ըլլար նէ, Հնդիկները գիւրութեամբ մը լողալով կը բռնէին կը շինէին, ջուրը՝ փորուած դռուածներով կը պարպէին, եւ առանց աշխա-

սութեան՝ նրբէն մէջը կը մնանէին։ Հետեւեցան բերած էին բամբակ, պապակայ (թութակ) եւ մանիւրքի ալիւրէ հայ Սպանիացիներէն սմանք դիտեցին որ վայրենիներէն շատերը քթերնին զարդի համար ոսկի անցուցած էին, եւ փորձելով տեսան որ հընդիկները՝ ոսկին բաժնելու հետ սիրով կը փոխեն։ Ծովապետն հարցուց որ ան ոսկին ուակից կու գայ. անոնք ալ հարաւային կողմը մեծ երկիր մը ցուցցին։

Կոլոմբոս, որ երբեք նոյն քաղցը երեւակայութիւնը մոքէն չէր հեռացներ, աս ալ լսեց նէ՝ տարակոյսը թող տուաւ, ու հաստատեց որ Գանթայի թագաւորութիւնն աս է։ Իրեն այնպէս եկաւ որ Հնդիկները ոսկիէն ամանի մէջ կերակուր կերող հզօր թագաւորի մը վրայ կը խօսին. եւ ապահովութեամբ միտքը դրաւ որ անիկա մեծ Խանը պիտ՝որ ըլլայ։ Սկսաւ նաեւ երկրցիներուն լեզուին մէկ քանի բառերը սորվիլ, եւ իմացաւ որ անոնց շատ անգամ յիշած Կուանահանի բառը իրենց լեզուաւ նոյն կղզւոյն անունն է։

Երկու օր առանց անդնելէն ետքը՝ Սպանիացիք կղզւոյն ու բնակիչներուն վրայ աւելի խորին ծանօթութիւն մը առնելու եռեւեռնկան։ Ծովապետը հրամայեց որ կղզւոյն ափունքին քովերէն նաւերով պտըտին։ Քանի որ նաւերը ծովին զանազան խորշերուն մէջ կը մտնէին կ'ելլէին, տեղւոյն աղաւորութեան վրայ ունեցած զարմանքերնին կ'աւելնար։ Ծառերուն կենդանութիւնն ու բարձրութիւնը Սպանիացիները կ'ապշեցուներ. առ ծառերն էին արմաւենի, դնդաբմաւ (cocotier), ալոյիէ (Դէյէ) աւելի բարձր կահենի (Տահուա աղաճը), հալուէ՝ որուն անուշահոտութիւնը մինչեւ նաւերը կը հասնէր։ Տեղ տեղ վտակներ ալ վազելով երկիրը կը ջրեին, եւ զանազան կողմեր կը բաժնուէին։ Գետերն դէպ ի մէջաղերը աղտոտ լիճ մը կաը։ Սպանիացիք երկու դեղերու առջեւէն անցան, որոնց մէջ արմաւենւոյ ճիւղերէ շինուած իրարու քով խրճիթներ կային։ Էրիկ մարդիկ ու կնիկ մարդիկ ծովի վրայ Եւրոպացւոց մակոյկները տեսած առենին խրոճիթներէն դուրս կը ցատքէին, եւ սաստիկ զարմացման, գուցէ ալ երկրպագութեան ձեւեր կ'ընէին, վասն զի ձեռուընին ու առջուընին երկինք կը վերցնէին, պռոալով օտարականները կը կանչէին, հետեւանոք՝ պատուղ, ծաղիկ ու ջրով լեցուն ամաններ կը մատուցանէին, իրը թէ վերնէք երկնաւոր էակներ կը համարէին։ Ծառերը իրենց ճառակաբներէը ծով կ'իջեցընէին, եւ եռեւնէն նաւերու կը սկսէին։ Խակ սմանք ծովեզերքի վրայ քիչ մը կենալէն վերջը՝ ջուրը կը

նետուէին ու լողալով եառնէն կ'երթային, եւ աղաղակներով ու նշաններով կը խնդրէին որ նեռս մտնեն: Իսկ ծովապետը ծիծաղելով մը իրենց ձեռքէն կը բռնէր նեռս կ'առնէր: Անոնց ամէն կերպ քաղցրութիւն կը ցուցնէր, հուլունք ու դրամապատակը (ֆոռլ) կու տար: Հնդիկներն ալ դիւրագին բանակրով իրենք զիրենք երջանկութեան մը հասած կը սեպէին: Մակոյիներով կղզւոյն շուրջ դին պտըտելու առեն՝ առջեւնին պղտիկ թերակղզի մ'ելաւ, ուր որ Սպանիացիք՝ Կասթիլիայի պարահէնեռուն պէս գնդեցիկ պարսէգներու մէջ վեց հատ խրճիթ տեսան:

Ալմէյտա ամենայն ինչ դիտելով՝ կղզւոյն պղտիկութիւնն իմացաւ, եւ իրեն նաւերուն դարձաւ, որ բնակիչներուն ցուցրած կղզինեռուն մէջերը պտոյտ մ'ընէ: Քովը եօթը հնդիկ պահեց, որոնք անանկ աղուոր նաւերու վրայ ելլելնուն եւ օտարականներուն հետ երթալնուն համար մեծ ուրախութեան մէջ էին: Ծովապետին միտքն ան էր որ առնիք քիչ մը սպանելէն սորվելով՝ վերջէն իրեն թարգման ըլլան:

Ը.

Փեռնանտին եւ Մոյամոդոյ կողիները:

Ալմէյտա աչուընեռը որ դին որ կը դարձընէր, ամէն տեղ գանազան ձեւերով դեղեցիկ, տափարակ ու բերրի կղզինեռ կը տեսնէր: Հնդիկներն իրեն հարիւրէն աւելի կղզիներու անուն տուին. առանկով ծովապետը միտքը դրաւ որ Մարկոս Պօղոսին ըսած հրաշալի Ազբիպելագոն ասոնք պիտ'որ ըլլայ, որն որ Սիբանկոյ կղզւոյն ու Գաթայի թագաւորութեան չհասած՝ Ասիայի արեւելեան կողմը կ'իյնայ, եւ մէջը խնկաբեր ու հոտաւէտ ծառերով լեցուն 7448 կղզի կայ, կ'ըսէ: Թէպետ եւ Ալմէյտային ասոնք երեւակայած բանը սասպ չէր, բայց իրեն անանկ սիրելի էր որ երբեք մտքէն չհանեց, եւ ասոնք հիման ապաւինելով՝ անդադար ան ասկեբեր երկիրները գտնելու եռեւեռ կ'իյնար:

Ասոնց կղզիներուն ամենէն մեծին մօտիկցաւ, եւ անունը (Անարաա) Յղութիւն դրաւ: Ինչ կը կարծէր որ Հնդուստանց մարդիկները ոսկեղէն ապարանջաններով զերեզման պիտի դիմաւորեն, բայց ամենեւին ոսկւոյ երես չտեսաւ, հապա միայն՝ մերկ ու գանազան գոյներով նկարուած բնակիչները ծառաստաններու մէջ մտած՝ դիմացնին կ'ելլէին: Ան առեն Սպանիացւոց նաւերուն մէջ եղած եօթը հնդիկներէն մէկը ծովը ցատքելով իր հայրենակցաց ծառաստաններէն մէկուն մէջ մտաւ, եւ ամէնքը մէկաեղ արագ թիավարելով փախչելու սկսան. ցամաք հասնելնուն պէս՝ նաւակները թող տուին եւ այծեամնե-

բու ընթացքով դէպ ի անտառները կը վա-
պէին: Բայց յանկարծ Հնդիկ մը իր նաւակին մէջ
խել մը բամբակ դրած՝ նկատ նաւին մէջտե-
ղաւ: Սպանիացիք զինքն ալ, նաւակն ալ
նաւին մէջ առին, ու դղրդողացող Հնդիկը
ծովափեայն առջևն հանելին: Եւ որովհե-
տեւ Կոլոմբոսին շատ հարկաւոր բան էր որ
տեղացիք վրան վստահութիւն ունենան,
անոր համար ատ Հնդիկը մարդասիրութեամբ
ընդունելաւ, դլխուր գունաւոր գլխարկ մը
դրաւ, ձեռքն ալ, հուլունք տուաւ ու տեղը
խրկեց: Քիչ մը վերջը Կոլոմբոս տեսաւ Հնդիկ
մ՚ալ տեսաւ, որն որ առանձին նաւակի մը
մէջ մտած ու վիզն ընդեղէնեղաւ նման հա-
տերէ մանեակով (կերպանքով) մը զարդա-
րած՝ շուտուելեմբ մը կղզեկ կղզի կանց-
նէր, առանց կարծեաց առ հրաշալի օտա-
րականներուն գալուան իմացընելու համար:
Ան Հնդիկը նշաններով կանչելին, իր ծա-
ռակրովը վեր առին, եւ ծովափեան իրեն
մեղր, հաց ու գինի տալէն ետեւ՝ երկրորդ
օրը ազատ արձակեց:

Նաւը նոր կղզեայ մը առջեւ հասած էր.
շուտ մը Հնդիկները նաւակներով եկան, եւ
հետերնին բամբակ ու եւրոպացւոց անծա-
նօթ պատուղներ ու արմատներ բերած էին:
Ծովափեան եղաւ կղզին պաղատեցաւ, եւ ա-
նոնք փեռնանդին դրաւ: Նոյնտեղացի կա-

նոյք բամբակէ սփռոցներ (հեղեհլ) կա-
պած էին, եւ խրճիթները կատնահանին
խրճիթներէն աւելի կարգաւորեալ ու սիրուն
էին. հոն՝ հենած կամ ատապանակած բամ-
բակ ալ տեսաւ. եւ բնակիչները կախուած
անկողին ալ կը գործածէին, զորն որ Համակ
կը կանչէին: Ան անկողիններր երկու կող-
մանէ հատատուած եւ օդի մէջ կախուած՝
բամբակէ դիմացկուն լարեր էին: Փեռնան-
դինի մէջ ամէն բան զարմանալի էր: Ծովա-
պետն իր օրագրութեան մէջ այսպէս կը գրէ.
"Հոկտեմբերին մէջն ենք, կ՚ըսէ, եւ անկերր
Անտալուսիա Մայիս ամսուն եղած դեղեցիկ
գալարներուն պէս կանաչ ու առոյգ են:
Հոսանեզայ պատուղները, խոտերն ու ծառերը
Սպանիայի բերքերէն՝ դիշերը յօրեկուբնէ
տարբերածին չափ՝ կը տարբերին": — Բնա-
կիչներն օտարականներուն այցելութեան
վրայ մեծ հաճութիւն կը յայտնէին զանոնք
կ՚առնէին իրենց անտառները ու աղբիւրները
կը առնէին. ընտանեցած պապականեր կ՚ըն-
ծայէին, մակոյկները բամբակով կը բեռնաւո-
րէին, պարապ տակառները անուշ ջրով կը
լեցընէին, եւ եռանդեամբ մը դէպ ի ծովեզր
կը գլտրէին:

Կոլոմբոս հետաքրզայ բնակիչներուն նշան-
ները մոքին մէջ միշտ այնպէս կը մեկներ, որ
հարաւային կողմերը իրեն ոսկեշատ երկիր մը

կը ցուցընեն. եւ աս համոզմամբ փեռնանդին կղզին Թողուց, ու Հարաւային արեւելեան դիերը Սպաներդին դնաց: Հոս ալ փեռնանդինի մէջ պատահածին պէս ոսկի չտեսաւ. ոչ ան հոյակապ քաղաքը, ոչ ալ գոհարներով զարդարուած ու ոսկեղէն ամաններու մէջէն կերակուր կերող թագաւորը գտաւ, ինչպէս որ ինք Հնդիկներէն բռնած կը կարծէր, այլ միայն սոսափող ծառեր ու գեղեցիկ դալարիք, ծովու ալիքներէն թրջած բարակ աւազ, եւ Հարաւային արեւելեան կողմը երկնաբերձ անկերով պատած ընդարձակ լճեր տեսաւ:

Ծովապետն իր օրագրութեան մէջ այսպէս կը գրէ: "Եղնաբէթի կղզւոյն (աս անունը ինք դրած էր) գեղեցկութիւնը՝ մինչեւ հիմա մեր տեսած բոլոր կղզիները կը գերազանցէ: Ո՛ր կողմ երթալիքս չեմ գիտեր. աս գալարաւէտ բլուրներուն վրայ զարմանալէն չեմ կշտանար: Հոս շատ մեծ անհատ լճեր եւ պարտասանները կան, որ անոնց բոլորտիքը բռնած կ'ածին: Անտալուսիայի մէջ Ապրիլ ամսոյն եղածին պէս՝ ամէն բան կանաչ է, թռչուններուն դայլայլելը գիս կը յափշտակէ: Երանի՛ թէ կարող ըլլայի աս տեղերէն երբեք չբաժնուիլ: Պապկանները անբաւ են, որ արեւուն եբեսը կը ծածկեն: Մեծ ու պզտիկ թռչուն-

ներն ու անոնց գոյնագոյն եւ փայլուն փետուրները ստուգիւ սքանչելի բան է: Հոս հասած առենիս ցամաքէն անանկ քաղցր ու սխորժելի հոտ մը կը բուրէր, որ աշխարհքիս ամէն բանէն աւելի բերկրալի էր: Կարծեմ որ աս տեղս ներկաբարութեան ու բժշկականութեան շատ պիտանի ծառեր կան, բայց ես չեմ ճանչնար,,:

Պանիացիք ցամաքին այսչափ գարմանալը տեսնելէն եաքը՝ նաւ դառնալու ժամանակնին՝ ծովն ալ իրենց քիչ գարմանք չպատճառեց. վասն զի չուբն անանկ յստակ ու վճիտ էր, որ յատակը յայտնի կը տեսնուէր, եւ պայծառ թեփով ձկերը քանի որ նաւին չորս դին կը խաղային ու կը կայտային, ոսկեգոյն ու արծաթագոյն փայլուններ կ'արձակէին: Վերջապէս աս անծանօթ դաւառներուն մէջ ամէն բան իրենց այնպէս նոր, այնպէս զուարթալից, եւ իրենց ճանչցածներէն այնպէս տարբեր կ'երեւար, որ գարմանքնին ու ցնծութիւններնին վայրկենէ վայրկեան կ'աւելնար: Միայն անոր վրայ կը տրտմէին որ ծովապետին փնտռած Գաթայի Հարուստ եւ հզօր թագաւորութիւնը գրտնելու գեռ շատ ժամանակ պէտք էր. վասն զի յատաջագոյն Կոլոմբոսին վրայ որչափ որ անվստահութիւն ցուցրցած էին նէ, հիմա ալ նոյնչափ ապահովութեամբ կը յուսային

որ Գամբայի թագաւորութիւնն անտարակոյս պիտի դառնէ։

Ը։

Գոռոզ կղզի։

Ընդ միջոցներուն՝ սաստիկ ու չարաշունչ անձրեւներ ու հակառակ հովերը ըլլալով, Կոլոմբոս քանի մը օր Եղեսաբէթ կղզւոյն մէջ մնաց։ Վերջապէս Հոկտեմբերի 24ին կրցաւ ճամբայ ելլել, եւ եօթը ութը կղզիները թող տալէն ետքը՝ Պահամայի ջրանցքը մտաւ, որ Ղուկայեան կղզիները Փլորիտայէն կը բաժնէ։ Դէպ ի հիւսիս նաւարկելու ըլլալը, հիւսիսային Ամերիկան կը դառնար, բայց ինքն արեւմտեան կողմը գնաց, եւ Հոկտեմբերի 28ին Գուպա կղզին հասաւ։

Լեռներուն ու հովիտներուն տեսքը, գետը ցցուած հրուանդանները, Ովկիանոսի մէջ վազող յորդաչուրը գետը՝ Կոլոմբոսին կարծեցուցին որ ասիկա խիտ մեծ կղզի մը, եւ գուցէ ալ ցամաք երկիրը ըլլայ։ Կղզին՝ Յովհաննա կոչեց, իսկ գետը՝ Սուրբ Փրկիչ։ Նոյն առտնը ծովապետը տեսաւ որ վայրենի Հնդիկները երկու ծառակրի մէջ մնած՝ շուտով մը գետէն վեր կ'ելլէին։ Ծովապետն ելաւ եւ գնաց երկու լքեալ խրճիթները դիտելց, որոնց մէջ պարիսի (խէչ), կարմ (ցլեա) եւ լուռ կեցած շուն մը կար։ Նոյն առտուկ

Հնդիկները երկու ծառակրի մէջ մնած՝ շուտով մը գետէն վեր կ'ելլէին։ Ծովապետն ելաւ եւ գնաց երկու լքեալ խրճիթները դիտելց, որոնց մէջ պարիսի (խէչ), կարմ (ցլեա) եւ լուռ կեցած շուն մը կար։ Նոյն առտուկ չհաջող շուն մէկալ կղզիներուն վրայ ալ տեսած էր։ Նորէն նաւ դարձաւ, որ երթայ ծովեզերքը քննէ։ Շատ հեղ նաւէն դուրս ելաւ, եւ ամէն տեղ գօրաւոր ու կենդանի բոյսեր դտաւ։ Ագին անդին արմաւենւոյ ճիւղերով ծածկուած շատ մեքսուր խրճիթներ կային, որոնք թէպէտ եւ իրարու մօտիկ էին, բայց ճամբայ կամ փողոց մը չունէին։ Օտարականներն ուր որ կը մերձենային նէ, տեղացիք դուրսէն սաստ կը փախչէին։ Ա կղզւոյն վրայ փայտէղէն դիմակներ եւ արձաններ դտուեցան, որոնցմէ ծովապետը դուշակեց, որ հոս մէկալ կղզիներէն աւելի քաղաքականութիւն մնած ըլլայ։

Ինչքա նաւին մէջ եօթը հնդիկներէն երեքը մնացած էր. սոնոք ըսին որ անկից չորս օր հեռու տեղ նոյն երկրին ներսի դիները առատ ոսկի եւ հզօր իշխան մը կայ։ Բայց Կոլոմբոս նախ ուղեց սոնոցմէ մէկը խաբել, որ երկրցիներուն հետ խօսի։ Հնդիկն հնազանդեցաւ, ջուրը նետուեցաւ, լողալով անցաւ գնաց, եւ իր խօսքովը բնակչաց սիրան առնելէ շահեցաւ, որ անվիջապէս առտնուվց ծառակուռներու մէջ բամբակ ու արմտիս դնելով՝ նաւերուն քովը մտեցան։ Սակայն Սպանիացւոց փնտռածն ոսկի էր։ Ինակիշնեբէն մէկուն քթին վրան արծաթի զարդ տեսնելով՝ հարցուցին որ արծաթն ուրկից կու

դայ. Եւ այնպէս Հաակրցան որ նեըքին կողմերէն կը բերուի եղեր: Վայրենիները Գուպային նեըքին կողմերուն Գուպանագան կ'ըսէին, որն որ Գուպայամէջ կամ Գուպայի միջին տեղերը կը նշանակէ: Ա լսելով ծովապետն որոշեց որ ան Հարուստ, հզօր եւ դուցէ ալ մեծ խան կարծած իշխանին դեսպան մը խրկէ: Ա պաշտօնը Լուդովիկոս Փորբէսին ու Ռոսրիկոյ Երեսին յանձնեց, եւ անոնց վեց օրուան ժամանակ տուաւ: Իսկ ինք նոյն միջոցին մէջ երկիրը քննելու կը զբաղէր: Իր օրագրութիւնը կը վկայէ որ ամէն րոպէ ուրախ եւ զմայլած կը կենար, մտածելով որ հին աշխարհքին աւելւր քանի քանի նորացոյց գեղեցկութիւններ բացուեցան, որոնց գիւտն իրեն միայն ինկած ազդեցութիւններով յաջողած էր: Գուպա կղզին՝ տեսնուած ամէն երկիրներուն պիտի գեղեցիկն է, հոս կրնայ մարդ միշտ ապրիլ, բսելով կը պատար: Եւ եղեսաբէթ կղզին սասրագրածէն շատ զօրաւոր եղանակաւ՝ ա կղզւոյն լճերը, հրաւանդանները, գետերն ու լեռները նկարագրեց:

Ընեւադարձներուն սոսկալի փոթորիկները դէմ Կոլոմբոսին ծանօթ չէին, ուստի կ'երեւակայէր որ հնարաւորը ծովը միշտ խաղաղ կրնայ բլլալ: Սորդ է որ ա քաղցր երեւակայութիւնը վերջէն մարքեն հանելու

Տարկադրեցաւ, բայց մեկալ բաներուն վրայ որշափ որ դժուարաներ տուած էր՝ ամէնն ալ ճշմարիտ էին: Ասոնք իրական բաներ են եւ մինչեւ այսօրուան օրս կը կենան: Ամերիկայի ծառերը, ծաղիկները, պտուղները, դոյնզդոյն, պերճ ու փայլուն փետուրներով թռչուններուը, ոսկւոյ պէս շողշողուն միջատները, կարկեհանն (քընբռւռ եաֆօր) ու գմբուխտը, որ այսօրուան օրս Եւրոպայի թանգարաններուն պատուելի զարդերն են, Կոլոմբոսին զարմանքը կ'արդարացընեն: Իրեն Գուպա նատելուն պատճառաւ քանի մը ուրիշ օգտակար գիւտեր ալ յայտնուեցան, որոնցմէ մեկն է գետնախնձորը, որուն գործածութիւնը հիմա այնպէս ընդհանուր ու պիտանի է:

Խրկուած դեսպանները դարձան, բայց ո՛չ մեծ խան, ո՛չ ալ զօրաւոր թագաւոր գտած էին, հապա բոլոր տեսածնին՝ յիսուն խրճիթով գեղ մըն էր, որուն հազարի չափ բնակիչներն եկած Սպանիացւոց չորս դին բոլորած կեցած էին: Լուդովիկոս Փորբէս՝ որ արեւելեան լեզուներ գիտէր եւ անոնց վրայ կը վաստահէր, խմացած էր որ իր քաղդէերէնը, եբրայեցերէնն ու արաբերէնն ամենեւին անօգուտ էին. ուստի միայն ուղեցոյց Հնդիկը կրցեր էր խօսիլ: Ա Հնդիկը երկայն ատենաբանութիւն մ'ընելով, ձեռնակ մարդիկ-

ներուն խելքն ու բարերարութիւնը մինչեւ երկինք բարձրացուցած, եւ անոնց ասանկ պարտելուն պատճառը՝ գիրենք երջանկացնելու համան է ըսած էր: Ա՛ս առնախօսութիւնն անանկ մեծ ազդեցութիւն ըրած էր, որ Հնդիկները մերձեցած՝ Եւրոպացւոց ձեռքը պագած ու անոնց րնծաներ տուած էին: Նախ երիկ մարդիկ իրենց յարդարութիւնն ըրած էին, վերջէն հինկ մարդիկ, եւ ամէնքն ալ ասոր փափաք յայտնած էին որ ասնոր հիւրերը իրենց մէջ բնակին. բայց երբ որ Թարգմանը հիւրերուն երթալն իմացուցած էր, բարի կղզեցիներէն շատերն ալ ուզած էին որ գիրենք ալ հետերնին երկինք առնին, կարծելով որ հոնկից եկած են ու հոն կ՚երթան:

Ա՛սանկով դեսպանները՝ ծովապետին բաղձայած լուրերն մէկ ալ չըերին. վասն զի Սպանիացւոց աչքին՝ ասկից ամէն բանէն աւելի պատուական կ՚երեւար, Թէպետեւ ան գեղեցիկ երկիրները՝ ասկից աւելի կ՚արժէին:

— Դեսպանները նաւ դառնալու առենին՝ առջի անգամ ծխախոտ տեսան: Ցեղացիք չոր տնկի մը տերեւները կը պլլէին, ու մէկ ծայրը վառելով՝ մէկալ ծոթը շրթունքներնուն մէջ կը բռնէին, եւ քաշած մխերնին դուրս կը փչէին: Եւրոպացիք ծխախոտն առաջին անգամ հոն տեսան, եւ առջի գաղափարը հոն տացան:

Ինակիշներէն շատերը ծովապետին հետ երթալ ուզեցին, ինչն ալ մկոտել խել մը մարդիկ առաւ: Կոլոմբոս ասոնց քաղցրութիւնը, պարզութիւնն ու խաղաղասէր բարքը դիտելով՝ կը յուսար որ դարձերնին դիւրին կ՚ըլլայ, ինչու որ ինք միշտ ասոնց բարեպաշտ մտածմունքն ունէր, եւ կ՚ուզէր որ իր աս ձեռք զարկած գործքին փառքին հետ՝ աւետարանին տարածման գործքը ըլլալն ալ միացընէ:

Ը.

Հայդի կամ Մարանիական կղզի:

Հնդիկները շատ անգամ Պոհիոյ անունը յիշելնուն համար՝ Կոլոմբոս ուզեց որ նոյն երկիրն ալ երթայ դանէ. իրեն այնպէս կ՚երեւար որ աս Պոհիան՝ իր գիտցած Պապեգան ըլլայ:

Ա՛յս տեղը Կոլոմբոս ասոտիկ վիշտ մ՚ունեցաւ: Ինդոս, որ Բինդոս նաւուն նաւապետն էր, հողմակոխ առագաստներով դէպ արեւելք գնայ եւ անհրեշտ եղաւ: Ա՛ս մարդս շատ դիտասրսութիւն մ՚ունէր, որ ինքն առանձին երթայ երկիրները գտնէ, որպէս զի գիւտին բոլոր փառքն ինքը ժառանգէ: Ծովապետն անոր դառնալուն սպասել ուզեց, եւ ինքս Գուտպային վրայ բրած քննութիւններն առաջ տանիլ: Օր մը որ

կղզւոյն Հրուանգաներ Համնելով՝ չէր գիտեր թէ ո՛ր կողմն երթայ, մէկէն ի մէկ հարաւային արեւելեան դին երկիր մը նշմարեց, եւ Հնդիկներէն ալ ականն միաբերան Պոհէոյ պոռալ։ Ասոր վրայ Կոլոմբոս շատ ուրախանալով՝ դառն ան կողմը դարձուց։ Երկու օրուան մէջ* ան տեղւոյն նաւահանգիստը մտաւ, որն որ Սուրբ Նիկողայոս անուանեց. եւ ասոր հարաւութիւնն ու գեղեցկութիւնը՝ Սուրբ Փրկիչ, Փեռնանդին, Եղիսաբեթ ու Գուպա կղզիներուընը շատ անոյշ։ Հայդի կղզւոյն երկիրը պինտ բերրի դեռինները մէկն է, եւ մանաւանդ դիրքը շատ գեղանչելի է։ Կոլոմբոս անտառներուն եռեւի դին բարձր լերանց շարք տեսաւ, դարձեալ յարմար նաւահանգիստներ, անանկ լայնանիստ գաշտեր՝ որ ծայր ծոթ չունէին, եւ այնպիսի խոտաւէտ մարգեր՝ որոնց նման բան տեսնուած չէր։ Սուրբ Նիկողայոս նաւահանգիստէն ելլելով՝ ժայռոտ ծովեզերքի մը քովէն անցնելէն ետքը՝ Աներատա յղութեան նաւահանգիստը հասաւ, որ առջինին պէս ամէն կերպ դիւրութիւն ունէր։ Կոլոմբոս եռեւէ եռեւ գտած ամէն տեղերուն ալ անուն կը դնէր։ Հոն դեռատակ մ՚ալ կը վազէր։ Սպանիացիք արդէն

*Հայդի Գուպայէն երկու օրուան հեռաւորութիւն չունի, բայց Կոլոմբոսն հակառակ հովերու բռնուած էր։

քովընտի երթալու յառեներին՝ մշակութեան հետքերը յայտնապէս տեսած էին, եւ առդիէն անդիէն ծառերուն վրայ բարձրացած ծխէն մակաբերեցին որ կղզին շատ բազմամարդ պիտ՚որ ըլլայ։ Նոյն տեղն առատ ձուկ ալ որսացին, որոնք Եւրոպայի ձկերը կը յիշեցնէին։ Պզտիկ թռչնոյ մը երգն իրենց առնանկ երեւցաւ որ սոխակի ձայն է։ Ա՛ս ամէն զուարճալի երեւոյթներուն պատճառաւ, որ իրենց հայրենիքը մոքերնին կը բերէին, Հայդի կղզին՝ Իսպանիոլա կամ Սպանիական կղզի անուանեցին։

Նաւավարը՝ Աներատա յղութեան նաւահանգստէն զէնքով վեց մարդ խաւրեց, որ երթան նոյն կողմերը լրտեսեն։ Ինքն ալ երկրին տիրեց, եւ Հանդիսութեամբ բարձր տեղւոյ մը վրայ խաչ մը կանգնեց։ — Վեց աշխարհագետները գարձան ըսին որ մշակուած դաշտեր գտանք, մարած կրակներ տեսանք, ամէն կողմ մարդակոխ ճամբաներ կային, բայց ամենեւին մարդ չկար, ամէնքն ալ փախստի ճամապարած էին։ — Նաւազներէն երեք Հոգի ծովեզերքայ վրայ ժուռ գալու տեսնին՝ առջեւնէն խումբ մը Հնդիկ փախչելով անցան։ Նաւազները շատ աշխատութեամբ ասոնց մէջէն կին մը բռնեցին, որ քթին վրայ ոսկի զարդ ունէր։ Ամիկա բոլորովին գարհուրած ու սարսափած էր.

Կոլոմբոս իրեն քաղցրութեամբը խնդիրն սիրտը հանդչեցուց. նոյն ատեն ան Հայդիյի կինը հանդարտեցաւ, զգեստ հագաւ. եւ իրեն անծանօթ եղած այնչափ դեղերիկ բաներուն քանի որ կը նայէր՝ կը զմայլէր: Բուժուժները, դուռնատուր ուլունքներէ շինուած վզնոցներն ու ապարանջանները, պղնձէ մատնիները, զարդեր մատուրներուն անցուցին, խելքը գլխէն առին: Ինչո՞ւ համակ հաղուստ ձգուած՝ տգեղ թողլ որուեցաւ. ծովապետն ալ մեկ Լուանահանցի Հնդիկ մը եւ ինք Սպանիացի ճամբու ընկեր դրաւ, որ երթան ու ան վախկոտ բնակիչներուն գլխաւորին առջեւն երթան:

Խրկուած պատգամաւորները հաղար երդով դեղ մը հասան, բայց մէջի բնակիչներն աներեւոյթ եղած էին: Հայդիյի կինը թարգմանին հետ գնաց եւ մեկ քանի Հնդիկ գտաւ: Հոն ան Լուանահանցին սկսաւ զանոնք համոզել որ վախնալու բան մը չկայ, արդէն երկայն ատեն է որ, բաւ, ան կղզիներուն վրայ չատ աբանչական բաներ կը պատահին. երկնքէն թռչուոր անոթով իջած ճերմակ մարդիկներ կղզիներուն այցելութիւն կ'ընեն, եւ ամէն տեղ ընծաներ կու տան. եւ Հայդիյիներն ալ կը հրաւիրեն որ դան տեսնեն: — Ան խօսքը Հնդիկներն ապահովցուց եւ վախերնին փարատեց: Երկու հաղար հո-

գի Սպանիացիներուն մօտիկնալու սկսան, ձեռուընին գլուխներնուն վրայ դրած էին եւ ամէն մեկ քայլին կը կենային, որպէս զի աս երկնաւոր էակներուն յարգութիւնին մատուցանեն: Անդիէն նոր դունդ մ'ալ եկաւ աւելցաւ: Ամէնք բերողը Հայդիյի կնոջ երիկն էր: Սպանիացիք ամենուն ալ մեծ սէր ցուցընելն, որով Հնդիկներն աւելի համարձակութիւն առին: Թարգմանին ձեռքովն ան օտարականներուն ախորժածն իմանալով՝ սկսան պապկաներ, արմաւներ, ձուկ, մանր նիզաի ալիւրէ հաց բերել: Զիրենք առին իրենց բնակարանը տարին, ու սեւ եւ խիստ փայլուն փայտէ ցած աթոռներու վրայ նստեցին: Իրենց հովիտը պաղաբեր ու մշակուած երկիր մըն էր, մէջը գետ մը կար, քովերն ալ արմաւենի եւ ադամախոտ (bananier): Մարդիկները հոս ալ մերկ էին, ու մրթերնին զանազան գոյներով նկարուած էր, բայց ատոնք՝ ուրիշ տեղերէն աւելի բարակամիտ էին:

Սպանիացիք զարմացած եւ դարձան. բայց ծովապետն աւելի հարուստ եւ աւելի քաղաքականացած երկիր մը կը բաղձար. կ'ուզէր որ Ասիայի երեւելի թագաւորութեանց, ան հոյակապ Պապէզային հասնի: Չէր դիտեր որ հին աշխարհին նման մեծ ցամաքի մը ծովուն բերանը կեցած է:

Ձեր դիտեր որ նոյն ծովին մէջ մտնելու ըլլար նէ, Հարաւային ու Հիւսիսային կողմը երկու անբաւ ու Հարուստ ցամաքներու կը Հանդիպէր: Ձեր դիտեր որ նոյն երկիրներուն Հարաւային կողմը իրեն շատ աւելի սակի կը մատուցանէր, քան թէ իր ենթադրած Ասիայի թագաւորութիւնները, զորոնք գտնելու եաեւէ ինկած էր, եւ գտնելիք չունէր:

Բայց գուցէ իր սխալմունքը կը ճանչնար, եւ ուրիշ շատ կղզիներ կը գտնէր, գուցէ ալ նոյն ճամբորդութեան մէջ Ամերիկայի ցամաքը երկիրը Հասած կ'ըլլար, թէ որ երկու պատահար՝ արգելք չըլլար. այս ինքն մէյ մը՝ Բինզոնին փախուստը, որուն Համար շատ ընտնակ չտեսնուեցաւ մէջ էր, մէյ մ'ալ Հակառակ Հովերը, որ զինքը եա դառնալու ստիպեցին:

ԹՈ.

Կոլոմբոս իսպանիոլա կղզին մտադրած կը ստիպուի:

Դեկտեմբերի 14ին ծովապետն առաջապահները դարձուց, եւ Ընարատ յաջողութեան նաւահանգստէն դուրս ելաւ: Մէկ քանի փարսախ Հեռու՝ սիրուն պզտիկ կղզի մը տեսաւ: Հոնտեղացի կրնաներուն անբաւութիւնը պատճառ տուին որ նոյն կղզին Թորդուկաս (կրնայ) անուանէ: Յամաքի վրայ եւ

լան նէ՝ զուարճալից Հովիտ մը գտան, որուն անունը Դրախտի Հովիտ (Val Paraiso) դրաւ: Բայց դեմ փչող Հովէն ստիպուեցան նորէն Սպանիական կղզին դառնալու: Եա գալու ժամանակը ծառակուր մը տեսան, որ ահագին ծովուն ալիքներուն խաղալիկ եղած էր. մէջը մի միայն Հնդիկ մը կար, որ այնպիսի ալէկոծութեան ատեն իր նաւակը կ'ուղղէր ու կը քալեցընէր: Ծովապետն առ յանդգնութեան եւ միանգամայն յաջողակութեան վրայ ապշեցաւ մնաց. խելքը չէր Համներ որ ինչպէս առանձին մարդ մը չնչին նաւակիկ մ'առած՝ այնչափ Հեռու տեղ կրնայ բացուիլ: Թէպէտ եւ առ բանս ուրիշ անդամներ ալ կղզիներուն մէջ տեսած ու Հնդիկներուն ճարպկութեան վրայ զարմացած էր, բայց ամէն Հեղ իրեն նոր բանի մը պէս կը գար: Հրամայեց որ Հնդիկն իր նաւակովը մկտեղ նաւին մէջ առնեն. Հոն ըստ իր սովորութեան՝ ընծաներ պարգեւեց եւ ցամաք Հանել տուաւ: Հնդիկը գնաց եւ ցեղապետի (cacique) մը բանն իմացուց. ցեղապետն անմիջապէս ծառակրի մը վրայ ելած՝ ձեռնակ մարդիկներուն այցելութեան եկաւ:

Ան անգամ Խրանիոլա դարձան նէ՝ գտան տեղ մը ծաղիկցան. Հոն ալ երկիրն ազէկ մշակուած էր, եւ ածուները (բուլաները), պաղպղ պարտէզները, սիմինտրի դաշտերը, եւ

մարդերն իրարմէ բաժնուած էին: Թէպէտ եւ լեռները բարձր դիրք ունէին, բայց անոնց քովի դար վեր ու դար վար տեղերը շատ պահած ըլլալուն եւ ադէկ հող ունենալուն համար՝ մեծ օգտիւ կրնային գործուիլ: Ծովափեան առնաւանդիստը խաղաղութեան նաւահանգիստ անուանեց եւ հոն մնայ, վասն զի հովերը թող չէին տար որ անկից դուրս ելլէ:

Հոն երիտասարդ ցեղապետ մը չորս մարդէ բարձուած դեսպակի (ներիրեվանի) մը վրայ նստած՝ իրենց այցելութեան եկաւ: Ինքը ծովապետին քովը նստաւ, իսկ հետը բերած երկու ծերերն անոր ոտքերուն առջեւը նստան: Ծովապետն ինչ որ հրամայեց նէ՝ ցեղապետը չկերաւ, հապա միայն շրթունքներուն կը մերձեցնէր եւ հետն եկողներուն կու տար: Ինք Կոլոմբոսին՝ ադէկ գործուած գօտի մը եւ երկու ոսկեղէն տախտակ տուաւ. Կոլոմբոսն ալ անոր փերթի մը չուխայ կամ տաւէի, արծաթ մը նարընջի ջուր (էվէ+ ոռյոռ), գունաւոր մուճակներ, եւ սաթի (+եհրիպաէ) կտորներ ընծայեց: Դարձեալ անոր առջեւը բոլոր թնդանօթներն արձակել տուաւ, որմէ ցեղապետն անսահման զարհուրեցաւ, որ Կոլոմբոս հազիւ կարող եղաւ զինքն հանդարտեցնել. անկից ետքը մակոյկով մը

գտմաք հանեց ցեղապետը՝ որն որ տեսած բաներուն վրայ հիացած մնացած էր:

Այս եղանակաւ եռեւէ եռեւ հաղորդակցութիւններ կը հաստատուէին: Կաւերուն քովէն ծառակուրներն անպակաս էին. Հինդիկները՝ պտուղ, ոսկի ու բամբակ բերելէն չէին դադրեր. վասն զի առատաձեռնութիւնը կը սիրէին: Քանի որ նաւատաներն վար կ'իջնային, Հնդիկները մտերիմ սիրով գանոնք կ'ընդունէին, եւ իրենց տունը տանելով՝ մեծ հիւրընկալութիւն կ'ընէին: Ամէն տեղ Սպանիացիներուն՝ վերին, երկնաւոր բնութիւն մը ունեցող մարդիկներու պէս կը նայէին, եւ ինչ որ Սպանիացիները կու տային, Հնդիկները Դուրէյ (երկինք) կ'անուանէին:

Վեց օր ասանկ կենալէն եռեւ՝ Դեկտեմբերի 22ին Կոլոմբոս հետեւանց նշմարեց որ Հնդիկներով լեցուն ծառակուր մը կու գար: Ասիկա պատգամաւորութիւն մըն է եղեր: Կղզւոյն իշխաններուն մէջէն պինտա Հզօր Կուագանակարի ցեղապետը, որն որ կղզւոյն մեծ մասը կը կառավարէր, աս օտարականներուն մարդ խրկելով կ'աղաչէր որ նաւերը դէպ արեւելք իր բնակած տեղւոյն մօտ բերեն, որպէս զի ինքն ալ կարող ըլլայ տեսնել: Եւ Կուամիգուինայի, այսինքն ճերմակ մարդիկներուն գլխաւորին (Կոլոմբոսին)

խաւրած էր պրանչէլի արուեստով մը ոսկրի վրայ գործուած եւ գունաւոր գնդակներով զարդարուած գօտի մը, եւ փայտէ գիմակ մը՝ որուն աչուըները, լեզուն ու քիթը ոսկիէ էին: Ծովապետը պատասխան ուղաւ որ Հովերը դէմ ըլլալուն՝ չկրնար ան կողմերը նաւարկել. բայց ցամաքի վրայէն քանի մը պաշտօնակալներ խրկեց, զորոնք Կուաքանակարին մեծ պատուով ընդունեցաւ: Իր բնակած քաղաքը մեծ էր, եւ արմաւենիի փայտէ տները վարպետութեամբ շինուած էին: Պաշտօնակալները դարձած ատեն՝ հեաերնին պապկաներ, եւ ոսկեղէն տախտակներ ու զարդեր բերին:

Կոլոմբոսին անդադար կ'ըսէին որ ներքին կողմերը Սիպայ (Cibao) ըսուած երկիր մը կայ, որ շատ ոսկեհանք ունի: Կոլոմբոս ան Սիպային՝ Սիբանկոյ կարծելով, առաջատաները բացաւ եւ ճամբայ ելաւ դէպ ի ան կողմը, ուր որ ան թագաւորութիւնը կը ցուցընէին:

Ժ.

Դժբախտութիւն:

Ծովապետը՝ Կուաքանակարի ցեղապետին նաւահանգստին մէջ կենալ կ'ուզէր: Օդը գեղեցիկ, ծովն ալ հանդարտ էր: Կոլոմբոս նախընթաց գիշերը ամենաւին քնացած չէր, եւ առ բանս Եւրոպային հլուելէն վերջը շատ անգամ պատահած էր. ինչու որ ուրիշ վտահելու մարդ մը չտնենալով՝ միշտ պատրաստ, միշտ արթուն կը կենար, եւ ինք անձամբ պահապաններու պէս շարունակ դիտելու եւ հակելու մէջ էր: Իսկ նոյն գիշերը բոլորովին խաղաղ ըլլալով՝ քիչ մը հանգչիլ ուզեց: Ուստի ղեկավարին ապպրեց որ արթուն կենայ, եւ ինք պառկելու գնաց: Բայց ղեկավարը հրամանը չպահելով՝ ղեկը նաւի պատանիներէն (Ջոջենէլէն) մէկուն ձեռքն յանձնեց: Նաւապետն ու ղեկավարը հեռացան նէ՝ բոլոր նաւաստիներն ալ գլուխնին դրին քնացան: Պատանին նաւը գէշ ղեկավարեց, առանկով նաւն է գնաց աւազակոյտի մը խրեցաւ: Ծովապետը մէկէն արթնցաւ, վեր ցատքեց. բայց բանը բանէն անցած էր. նաւը խորտակեցաւ, տախտակներն իրարմէ բաժնուելու սկսան, ջուրն ալ բոլոր ուժով ներս կու գար: Ամենուն ճարն հատաւ, ուստի նաւէն ելլելու եւ մակոյկներու մէջ մտնելու աճապարեցին:

Իրենց մեծ ցաւ էր ասիկա Կոլոմբոսին պատճն: Երեք նաւով հազար հինգ հարիւր փարատա ճամբայ ըրած էր. անոնցմէ մէկուն, Բինդոյին, կայմերը գէշ էին, անոր ալ ուրիշ պարտիլը չէր գիտեր, վասն զի Բինզոն անհետացեալ եղած էր: Պինտա աղեկ նաւը խորտա-

կած էր. ուստի եւ ան՛հուն Ովկիանոսն անցնելու եւ Ապանիա դառնալու համար՝ մի մեծ ու ահագին նաւ մը, Նէնա, շինած էր: Բոլոր գաւաճները, հետը Ապանիա տանելու Հնդիկներէն, անկերը, ոսկին, վերջապէս ամէն բան՝ մէկ խախուտ նաւի մը վրայ յոյսերի վտանգի մէջ պիտ՛որ դրուէր: Ինք կորսուելու ըլլար, բովանդակ գիւան ալ հետը պիտի կորսուէր: Տխրութեամբ միտքը կը տանջէր որ եթ դառնալու ինչ հնարք գտնէ, կամ թէ խորտակուած նաւին մէջը դիզուած ծանրագին բաներն ինչպէս անկորուստ եւ անվնաս պահէ: Մուտիւս Կալմբոսին բոլոր կենաց մէջ ան պատահարը՝ ամենէն ցաւալիներէն մէկն էր, եւ բոլոր եռեւէն եկած ձախորդութիւններուն աղբիւրը՝ ան դժբախտութեան տարուած ճարն եղաւ, այս ինքն՝ ան պատճառաւ Հայդի կղզւոյն մէջ երկայն տարի մնալու տեսպուհետին, եւ Ապանիացւոց ու տեղացւոց մէջ երթեւեկութիւններուն շատնալը:

ԺԱ.

Ջեղապետին բարեպարտիզանը:

Կալմբոս նէնային վրայ կեցած ու խորին տրտմութեան մէջ բնկղմած՝ ան վշտագին դէպքէն ազատելու համար զանազան բաներ կը մտածէր: Մէկէն ի մէկ միտքն ան եկաւ

որ Կուադանակարի ցեղապետին մարդ խրկէ: Պետրոս Կուդիերէսը՝ որ ծովապետին հետ Նոր աշխարհքին վրայ առաջին լոյսը տեսած էր, Տիեկոյ տէ Արենային հետ խաւրեց, եւ ապսպրեց որ Կուադանակարիին ըսեն թէ Ծովապետը՝ քու յուզրցած բաղձանքիդ համեմատ քեզի այցելութեան գալու ժամանակը՝ նաեւ ատաղձ վրայ խրեցաւ ու խորտակեցաւ: — Բայց ցեղապետն ինչ կրնար ընել: Ան տգէտ եւ անծանօթ մարդիկներէն ինչ օգնութիւն կրնար յուսացուիլ. կամ թէ ան պատահարը՝ Հնդիկներուն յուզրցած սէրն ու համարումը նուազցնելու եւ բոլորովին ջնջելու բաւական չէր արդեօք: Դարձեալ անոնց ծառայութիւնները՝ համառաւած Ովկիանոսն անցնելով՝ Եւրոպա գալու ինչ օգուտ ունէր. ան Ովկիանոսը, որուն անբաւ ընդարձակութիւնը Կոլոմբոս հիմա ազէկ կը ճանչնար, եւ առանկ նեղութեան մէջ առանց դողալու չէր կրնար երեւակայել:

Ինչ եւ իսկ, պատգամաւորութիւնը կատարուեցաւ, եւ այնպէս կատարուեցաւ որ Ապանիացիք ուրախութեամբ ու զարմացմամբ ընդունեցան: Կուադանակարի՝ օտարականներուն պատահած դժբախտութիւնը լսելով՝ անանկ տխուր սգոյ մէջ մնաւ, որ մինչեւ սկսաւ արցունք թափել: Ինք անձամբ իր եղբայրներովը, ազգականներովն ու հպատակ-

նեբովը ծովեզը եկաւ. ոմանք ծառակուռնեբով խորտակուած նաւին քովը կ'երթային. եւ ամէն մեծագին կամ՝ սուրին բաներըը կոտր կոտր ցամաք կը կրէին. ոմանք ալ ծովեզերքի վրայ կենալով՝ բերուած իրերը կ'առնէին եւ իրենց տանը մէջ իբրեւ աւանդ պահելու կը տանէին: Երկրորդ օրը Կուադանակարի անձամբ Նինա նաւն եկաւ, եւ ծովափին ցաւն ու սրտմտութիւնը տեսնելով՝ վերջին աստիճանի բարեկամութեան եւ բարեկցութեան նշաններ ցուցուց, եւ իրեն հետ լացաւ: Թարգմանի բերնով իրեն երկար տուն խոստացաւ: Բնակիչներն ալ՝ Սպանիացւոց մխիթարութիւն մ'ըլլալու համար անոնց սիրուժելի ոսկին կը բերէին: Կուադանակարի՝ ծովափեայն աս ալ ըսաւ որ կղզւոյն ներքին կողմերը Սիպաոյի մէջ այնչափ ոսկի կայ, որ ամենեւին յարգ չունի, եւ ուզածին չափ իրեն տալ կու տայ:

Կոլոմբոս այսչափ բնածանեբով հոգի առաւ ու քաջալերուեցաւ, եւ իրեն բարեպաշտ սովորութեամբը, որով ամէն բանի մէջ Աստուծոյ կամքն ու նախախնամութիւնը կը տեսնէր, մտածեց որ գուցէ աս ամէն բաներն բարիք մը պիտ'որ ըլլայ: Եւ քիչ մը վերջը՝ նոյն իսկ աս նաւաբեկութիւնը՝ Աստուծոյ բացայայտ կամքովը պատահած սեպեց, ինչու որ Սպանիական կղզւոյն Հնդիկներուն հետ այսչափ հաղորդակցութիւն ընելուն պատճառն աս եղած էր:

Կուադանակարի Նինա նաւուն մէջ ճաշ կերաւ, վերջէն Կոլոմբոսն ալ ընթրիք ընելու համար անոր տներէն մէկը գնաց: Կերակուրներն էին ուդիա (տեսակ մը ճագար), ձուկ եւ պտուղ: Ցեղապետն անանկ մարդավարութիւն եւ ազնուականութիւն ցուցուց՝ որ ծովապետն ապշեցաւ: Կերակրէն եաքը Կոլոմբոս առաւ քաղքին կից անտառները տարաւ, ուր Հնդիկները զանազան պարեր խաղացին: Կոլոմբոս նաւէն ազեղ մը եւ կապարճ մը բերել տուաւ, եւ կատիլեայի քաջազեղ երիտասարդ մը շատ վարպետութեամբ նետ նետեց, որուն վրայ Հնդիկները զարմացան. բայց երբոր թնդանօթի մ'արձակուեցաւ, բոլոր Հնդիկներն ան ահագին թնդիւնէն սարսափած՝ երեսի վրայ գետինն ինկան, եւ կարծեցին որ աս իրենց հիւրերը՝ սրտմտած սրդէ՛ն են, անոր համար ալ վախերնին ու դողերնին անչափ եղաւ: Բայց ծովապետը ժպտելով մը Կուադանակարիին ըսաւ թէ Ան սոսկալի զէնքերը ձեր թշնամեայ դէմ գործ ածելու համար են. վասն զի աս խաղաղասէր կղզեցիք հարաւային աբեւելեան կողմը բնակող պատերազմասէր ու մարդակեր՝ Գարայիպ բսուած ազգէն կը

սոակային: Ա՛ս խոստումը տեղայնոց սիրտն հանդչեցուց:

Յեղափոխեան ու Ծովապետը փոփոխակի ընծաներ տալէն վերջը՝ իրարմէ բաժնուեցան: Ծովապետը բոլոր ոսկեզարդ դիմակ մը, յեղափոխին ոսկի թագը եւ ոսկեղէն տախտակները առաւ: Առատաձիա Կուազանակարին Կոլոմբոսին հետ եկող մարդիկներուն ալ պարգեւներ բաշխեց:

ԺԲ:

Սպանիահան կղզոյն վրայ շինուած ամրոցը:

Սպանիացիք ու տեղացիք երթալով իրարու հետ աւելի կը բարեկամանային: Ա՛ս կէս մը կրթուած, կէս մը վայրենի, բայց միանգամայն քաղցրաբարոյ, պարզամիտ, հեզ ու գորովալից մարդիկները՝ Սպանիացւոց տուած չնչին բանն ալ, որ նորութեամբ իրենց աչքին մեծ կ'երեւար, ոգեւորական ուրախութեամբ կ'ընդունէին: Բաժակներուն հնչումը լսելով կը պարէին, ժապաւէններով կը զարդարուէին, անոնց տուած կաւոր մէկ կերպասը կամ մետաղը երկնային բանի մը պէս կ'առնէին, եւ ինչպէս որ յառաջագոյն իրենց զանազան տեսակ ոսկին հոտուըտալով իրարմէ կը զանազանէին, ասանկ ալ Սպանիացւոց տուած բաներուն տարբերութիւնը հոտառելէք կ'իմանային:

Կուազանակարի կրցածին չափ ոսկի ժողվել կուտար, եւ շատ հետ Սիպաոյի ոսկեհանքները վերջ կը խօսէր: Նաւատներն անդադար ոսկի կ'ընդունէին: Անգամ մը Հնդկին մէկը Սպանիացւոց մը կէս ափ ոսկի փոշի տուաւ ու պղնձէ բաժակ մ'առաւ. եւ շատ մը անանկ փոխչելու սկսաւ, որ կարծես թէ գողութիւն ըրած է: Գնած բանին առատ ձանի ածան երեւցած էր իրեն:

Ծովապետն ու ժողովուրդը կրօնքն ու օրէնքը քննելու եռեւէ էին, իմացաւ որ անոնց կրօնն անդիի աշխարհքին մէջ արուեստից պատիժներուն ու վարձքերուն հաւատալը կը տորվեցընէր. իսկ օրինաց կողմանէ՝ ցեղապետներն ուզածնուն պէս գանոնք կը կառավարէին. բայց ժողովուրդը գերինք այնպէս կը սիրէր, որ սիրան ու հոգին անոնց վրայ դրած էր: Բնութիւնեն ընդել ու բարերար էր, կռիւ բոլորովին հետացած, քիչ բանով գոհ կ'ըլլային, բանի մը կաթսայութիւն չէին քաշեր, աւելորդ բան մ'ալ չունէին. իրենց դրացի Գարայիպներուն գազանաբարոյ անդթութեանն ամենեւին հակառակ էին: Ընդհանրապէս իւրաքանչիւր մարդ մէկ կին ունէր, միայն ցեղապետներն քանի կամ երեսուն կին ունէր: Ցեղապետներուն իշխանութիւնը կամ թագաւորութիւնը ժառանգութեամբ յորդոց որդի կ'երթար.

բայց երբ որ ցեղապետին մէկը անպատակ մեռնէը, իրեն քեռորդին եւ ոչ թէ եղբօրորդին կը յաջորդէը:

Սպանիայիք հաճութեամբ տեսնելով որ տեղւոյն օդը բարեխառն է, ապրիլը հանդիսաց ու առանց աշխատութեան, կենաց պիտոյքը լի եւ առատ, եւ թէ իրենք Հնդիկներուն մէջ գերազանցութիւն մ'ունէին, կոլոմբոսէն խնդրեցին որ իրենցմէ մէկքանին թողուս, որպէս զի իրենց գաղթական՝ բնակութիւնին հոն հաստատեն: Ծովապետն ասոնց առաջարկութիւնը ամենայն յօժարութեամբ ընդունեցաւ, եւ մեքին մէջ կ'բսէր թէ ասկից աւելի բանաւոր ու բաղձալի բան մը չկրնար ըլլալ: Մէկ սակառ նաւի մը վրայ պէնչափ նաւաստիները դիզելով՝ բոլորն ալ մեկտեղ ծովու վտանգներուն մէջ դնելու տեղ, քանի մը Հոգի միայն հետս կ'առնեմ, կ'բսէր, եւ նաւը նոր աշխարհքին բերքերովը կը լեցնեմ, որոնց վրայ բոլոր Սպանիացիք եւ մանաւանդ իմ պաշտպանս Կաստիլիայի թագուհին շատ պիտի զարմանայ: Ասկից զատ՝ հոս Իսբանիոլա կղզւոյն վրայ գաղթականները թող տալս որ ըլլամ, բարի երկրցիներուն սերը չիմարթիր, եւ սաեերնին՝ հետերնիս աւելի կը կապուի. գաղթականները կղզին աղեկ կը քննեն, աւելի նեղքին կոմսերը կ'երթան, փոփոխութեամբ շատ ոսկի ձեռք կը ձգեն,

անոնց լեզուն կը սորվին, իրենք ալ անոնց սպաներէն կը սորվեցընեն: Դարձած աոեւնաս կղզին ինծի կենդրոն մը կ'ըլլայ, հոս կրնամ ուզածիս չափ հանդչիլ, եւ ապահովութեամբ ու դիւրութեամբ ուրիշ երկիրներ գտնելու եռեւէ կ'իյնամ:

Ես ամէն յոյսերը շատ գեղեցիկ, շատ պարնչելի էին, բայց ուրիշ հարկաւոր բան մ'ալ մտածելու եւ հաշուի մէջ դնելու էր: Մարդիկներուն կիրքն ու անիրաւութիւնք՝ խոհեմական կարգադրութիւններով ու զօրաւոր օրէնքներով չեն զսպուիր նէ, ամենէն վեմ ու բարեկարգ խորհուրդներն ալ կ'եղծանեն ու կը կործանեն: Կոլոմբոս՝ ատանկ գաղթականութիւն մը հաստատելուն պատճառաւ վերջէն իր գլուխը գալու մրրիկներուն ու տառապանքներուն յառաջատես չէր: Ուստի կէս մը երեւակայութիւնը վառուելով, կէս մ'ալ հարկաւորութենէ ստիպուած՝ հաւանեցաւ որ շուտ մը կղզւոյն վրայ ամրոց մը շինուի: Խորտակուած նաւուն մնացորդն ասոր ամրոցը կառուցանելու գործածուեցաւ, եւ Սպանիայիք անոնկ կրակի պես բանեցան, որ տասնուհինգ օրուան մէջ ամրոցը լմընցաւ:

Ես պարագաներուն մէջ կատարեալ բիին զգացած ուրախութիւնը չիկրնար պատմուիլ: Իրեն տղայական զարմացման մէջ կը

կարծէր որ ան Նահիպապ* (Ֆրանսիդ) ամբողջ զինքը Գարոլիպներուն դէմ պաշտպանելու համար կը շինուի. ասիկա Սպանիացիներուն կեղծիքն էր, եւ ինքն ալ առանց քննելու կը հաւատար. անոր համար ծովապետին աւելի սէր ցուցընելու սկսաւ, եւ ամէն օր նորանոր ընծաներ կը բերէր: Անգամ մը իրեն հարկաւոր հինգ ցեղապետներու հետ գնալմբոս դիմաւորելու եկաւ, ամենուն գլուխն ալ ոսկի թագ կար: Ան վեց իշխանները ծովապետին առին ու Հնդիկներուն անոր տուած տուները տարին. հոն զինքը նստեցուցին եւ կուազանակարի ձայլ ասկիէ շինուած թագն իր գլխէն հանեց եւ ամենուն առջեւը Կոլոմբոսին գլուխը դրաւ: Կոլոմբոս ալ շնորհակալութեան համար՝ իր վզէն կախուած մանեակը (Հերպանըխը) հանեց, կուազանակարիին վիզն անցուց, նոյնպէս իր կարմիր թիկնոցն անոր հագցուց, մատնի մը դրաւ, գլխուն մէն ալ կարմիր կօշիկ պարգեւ տուաւ:

Կոլոմբոս այսպիսի առթիներու մէջ առնական ազնուական, վայելուչ ու մարդասիրական կերպարանքով մը կը կենար, որ թէ տրուած նուէրներուն համար իր շնորհակալութիւնը կը ցուցընէր, եւ թէ Սպանիայի

*Ան ամբողջին նոյն անունը դրաւելուն պատճառն էր Ծնունդեան առաւօտը շինուած ըլլալը:

թագաւորի երեսփոխանի մը վայլած վեհութիւնը կը պահէր: Իրեն առ արտաքին ազնուութիւնը, որն որ իր ներքին ազնուութեան նշանն էր, Առուածմէ մատնաւոր եղանակաւ տրուած ձիրք մըն էր. եւ ասով՝ որոնց հետ որ բան գործ կ'ունենար սրտերնին իրեն կը շահէր,

ԺԹ.

Կղզիին կ'նկէ:

Սպանիական կղզոյն վրայ առջեն բան չայջող կ'երթար: Նէնա նաւուն վրայէն Կոլոմբոս՝ թագուհւոյն այսպէս կը գրէր: Հոսաւեղ ոսկին շատ առատ է. եթէ գտնելու առիթնա՝ հոս ձգած Սպանիացիներս շատ բան ժողված պիտ'որ ըլլան: Կղզոյն մէջ այնչափ ոսկի ու համեմ կայ, որ երեք տարի վերջը Ս. Գերեզմանին ազատութեան համար բանակ մը կրնաք ուղարկել. ինչու որ՝ ինչպէս արդէն ձեր Մեծափառութեան բաց եմ, հոսկից եղած բոլոր շահը Երուսաղէմ առնելու պիտի գործածուի:

Կոլոմբոս մեծամեծ ակնկալութիւններ ունէր: Խապանիոլային երթալու առեն ամէն բան կարգի դրաւ, գՏիէկոյ տէ Արանա՝ ամբողջին կառավար անուանեց: Թէ որ անիկա մեռնելու ըլլար, Պետրոս Կուդիէրէս իրեն պիտի յաջորդէր. Պետրոսին տեղն ալ՝ Ռո-

արիկոյ ոչ Էսգաւատոն պիտ՝որ անցնէր: Ամրոցին մէջ բժիշկ մը, ատակառագործ մը, առաղձագործ մը, դերձակ մը ու թնդանօթաձիգ մը թողուց: Սպանիացիներուն ձեռքը տեղացիներուն հետ փոխանակելու յարմար բաներով լեցուն մակոյկ մ՝ալ ձգեց: Ճամբայ ելլելէն քիչ մը յառաջ ամէնքն ալ ժողվեց ու իրենց խրատ տուաւ որ մէջերնին միշտ միաբան ըլլան ու ամենեւին եւ ոչ փոքր կռիւ մը խաղաղութիւննին չվրդովէ: Միշտ կուագանակարիին երկրին մէջ մնան, զինքը յարգեն, Հնդիկ կանանց հետ պարկեշտութեամբ վարուին: Նային որ բոլորը տեղացւոց հետ քաղցրութեամբ վարուին, որպէս զի անոնց հետ ունեցած բարեկամութիւննին միշտ հաստատուն մնայ: Կը յուսամ որ, բաւ վերջապէս, ձեզի նոր ընկերներ եւ թագաւորական վարձքեր կը բերեմ: Աստուած ամենուս հետն ըլլայ:

Ամէնքն ալ, թէ մնացողները թէ մեկտեղ գացողները կու լային: Կը մտածէին որ ամէնքն ալ հայրենիքներնէն այնչափ հեռու են. մնացողները չէին գիտեր որ արդեօք երբեք պիտի կարենան նորէն հայրենիքնին տեսնել. իսկ գացողները չէին գիտեր թէ նորէն պիտի կարենան ետ դառնալ: Թէպէտ մեծ յոյս ունէին, բայց միանգամայն երկիւղ ալ բոլորովին ազատ չէին. ան երկիւղը սրբտերնուն մէջ կար, որն որ ամէն քաջ նաւավարին սիրտն ալ՝ մեծ ճամբորդութիւն մը սկսելու առեն՝ կը պաշարէ:

Ծովապետը ճամբայ չէլած՝ մեծ սեղան մը պատրաստել տալով՝ զկուագանակարի եւ Հնդիկներուն գլխաւորները հրաւիրեց. իր փոխանորդները ցեղապետին յանձնեց, եւ իրեն ազաչեց որ մինչեւ նոյն առեն Սպանիացւոց ցուցուցած բարեկամութիւնը յառաջ տանի: Խոստացաւ իրեն որ շուտով ետ կը դառնայ, եւ իրեն հազար ու մեկ տեսակ ապնիւ բաներ կը բերէ: Եթէ առջեւը պղտիկ պատերազմ մը ձեւացընել տուաւ. եւ ցեղապետին վախնալը տեսնելով՝ նորէն զինքն ապահովցուց որ Սպանիացիք զինքերնին՝ միայն Գարայիպներուն դէմ կը գործածեն:

Ակից եաեւ ծովապետը հրաժարական աղջոյնը տուաւ. ցեղապետին ու գլխաւորներուն հետ պաղտուեցաւ, որոնք ամէնն ալ լալով հետը մինչեւ ծովուն ափունքը գացին, իրենները եւ Հնդիկներուն առջեւը նաւը մտաւ ու ճամբայ ելաւ 1493ին, Յունուարի 4ին:

ՅՈՒՆ.

Բիսկայիի դատնալը: — Պրրիկ:

Երեք օր էր որ կոլոմբոս հակառակ հովերուն գժտութեան միտ չդնելով՝ նաւ-

արկուքթիւնը յառաջ կը տանէր. մէյ մ'ալ տեսաւ որ Բէնճա Նաւը՝ որն որ Դեկտեմբերի 19էն վեր իրմէ բաժնուած էր, դէպ իր կողմը կու գայ: Ալընզոյ Քինգսն ինք զինքը կ'ուղէր արդարացընել, բսելով որ Հովքրուն բռնութիւնը նաւս քեզմէ բաժնեց, ու մէյ մ'ալ զձեզ չկրցայ դանել: Բայց իր բաժնուիլը յառաջուընէ մտածուած ու յարմարած բան էր, անոր համար ալ չկրնար արդարանալ: Միշտ մարդիկ իրեն երեսը պիտի զարնեն որ ուզեց իր գլխաւորէն բաժնուիլ ու առանձին իր բախտը փնտռել, եւ ոսկեբեր երկիրը գտնելու ջանալ. ասկից զատ Հնդիկները ծածուկ դրդած էր որ զինքը կղզւոյն՝ Սպանիացւոց կեցած կողմէն հակառակ կողմը տանին, միայն աս վախճանաւ որ հոն ոսկի ժողվէ. վերջապէս ծովապետին նաւաբեկութիւն ընելն իմանալով՝ իրեն օգնութեան հասած չէր. իր գլխաւորին նաւը օսար ու վայրենի տեղ մը խորտակած տեսեր՝ ինք իր ոսկի ժողվելը յառաջ կը տանէր, որուն կէսն ալ իր նաւասաներուն բաժնեց, որպէս զի անոնք իրեն հետ կապէ:

Ծովապետը որոշեց նեղութիւնը ծածկել, եւ այնպէս ձեւացուց որ Ալընզոյին՝ իր չարագործութեան համար բանտներուն կը հատատայ. բաւական համարեցաւ զինքը պարզութեամբ մը ընդունելը. միայն սպիպեց որ

ազատ թող տայ չորս Հնդիկներն ու երկու կանայքը, որոնք Ալընզոյ բռնութեամբ Սպանիա կը տանէր, որպէս զի հոն գերիի պէս ծախէ: Մանաւանդ որ քիչ մը եղբը ծովին մէջ պատահածները՝ աս դէպքը մոռցընել տուին:

Մէկ որ Կոլոմբոս արեւադարձներուն տակ եղող ծովերն ազէկ ճանչնալու ըլլար, ինք զինքը նոյն եղանակին մէջ Սպանիա դառնալու վտանգին մէջ չէր դներ: Ինք տակաւին Տարեւոր կամ կանանաւոր հովերուն երեւոյթը չէր գիտեր: Արեւադարձներուն տակ հովերը վեց ամիս արեւելքէն կը փչեն, վեց ամիս ալ արեւմուտքէն: — Կոլոմբոս աս ճամբորդութեան առեն շատ բան քաշեց արեւելեան հովէն՝ որուն դէմ կը նաւարկէր. եւ հին աշխարհքը մնացած ժամանակը՝ հասարակօրէն փետրուար ու Մարտ ամիսներուն մէջ պատահած մրրիկներէն ու ալեկոծութիւններէն, որոնք նոյն տարին խիստ սաստիկ եղան, շատ մեծ նեղութիւն կրեց: Բէնճա Նաւը կայմը նորոգել տուած չէր. անոր համար ալ չէր կրնար ազէկ քաշել: Ուստի եւ ծովապետը միշտ վախի մէջ էր որ չըլլայ թէ ուչքէն հեռանայ ու բոլորովին իրմէ բաժնուի:

Փետրուարի 12ին նաւասաները կը կարծէին որ Մաճերայի բարձրութեան հասած են. բայց Կոլոմբոս դիտեր թէ Ազորեան

կղզիներուն շնակութեան մէջ են, եւ կը յուսար որ շուտով ցամաք կը հասնին: Մէյ մ'ալ Հովը մեկնի սկսաւ աստակտալ, ծովը սաստիկ կը յուզէր ու կը ծփէր: Եւ Կոլոմբոս տեսաւ որ հիւսիսային արեւելեան դին օդին մէջ շանթ կը զարնի: Ասիլ իմացաւ որ մեծ մրրիկ մը պիտ'որ փրթի, ու շուտ մը հարկաւոր եղած հրամանները տուաւ: Իրօք մրրիկն ելաւ, եւ շատ զարհուրելի էր. նաւասարնեբն ուրիշ ճար չկրցան գտնել, բայց եթէ առագաստները գոյել, կայմերը մերկել, եւ թող տալ որ նաւերը ծովին վրայ հովին բռնութեան համաձայն ընթանան: Մէյ մը ահագին ալիք մը գլխնիկ լեռներու բարձրութեամբ վեր կը վերցներ, մէյ մ'ալ մեկնի նոյն բարձրութենէն անդունդի մը խորութեան մէջ կ'էյեայիր:

Խակզբան նաւավարները կը յուսային որ մրրիկը շուտով կը դադրի. բայց Կոլոմբոս տեսնելով որ կը շարունակէ, զարհուրելով կը դուշակէր թէ Պարսի դիշերահաւասարէն յառաջ պատահող մրրիկներուն տեսակէն է, որոնք օրերով ու շաբաթներով կը տեւեն: Այսպիսի վիճակի մէջ աղօթքի դիմեց. գլխարկի մը մէջ բակլայ դրին, եւ որոշեցին որ մէջերնէն խաչանշան ունեցող բակլան Հանդը՝ Կուատալուպի Ս. Աստուածածնայ ուխտի երթալ խոստանայ: Ծովակալն ամենէն յառաջ քաշեց ու խաչանշան բակլան իրեն ելաւ: Ասիլ սիրաբ քիչ մը ափոփեցաւ. ուրիշներուն բախտը գինքն որոշելով՝ ասիկա իրրեւ նշան մը առաւ որ Աստուած ուխտերնին պիտ'որ ընդունի: Ան նեղութեան ու տառապանաց օրերը շատ անգամ աղօթք կ'ընէին, ու ծովերու եւ ուխտի երթալու խոստումնքները կը նորոգէին: Ամանկ առիթներու մէջ երեք անգամ վիճակ ձգած աստենին՝ վիճակը ծովակեաին ելաւ:

Երեք օր նոյն տառապանաց մէջ մնացին. նաւերը կը դիմանային, բայց շարունակ կը վախցուէր որ չըլլայ թէ ընկղմին: Ան ատեր՝ դիշեր մը Կոլոմբոս որոշութեամբ կը մնաձեր որ եթէ իր նաւն ընկղմելու ըլլար, ձեռք զարկած գործքը իրեն հետ մեկտեղ կը կորսուէր: Ան ատեր մտածութիւնը կամաց կամաց շատ տատակնաւով, հնազը մը մտածեց, որ երկու նաւերն ալ բոլոր մէջն մարդիկներուն ընկղմելու ըլլան՝ իր դիւտերուն ծանօթութիւնը մինչեւ Սպանիա հասնի: Իր ճամբորդութեան ու գտած երկիրներուն ճիշտ տեղագրութիւնը մագաղաթի վրայ գրեց. կնքելէն ետեւ՝ վրան գրեց որ ան մագաղաթն առնող բանալու Սպանիայի արքունիքը տանողը՝ հազար ակուա վարձք կ'ընդունի. ետքը կտաւի մէջ ծալեց, ու մոմի զանգուածի մէջ գոցելով

մէկ պզտի տակառակի մէջ դրաւ ու ծովը նետեց: Կը յուսար որ տակառը տեղ մը ցամաք կ'ելլէ, ու դտնողը Սպանիա կը հասցընէ: Ան յիշատակարանէն օրինակ մ'ալ նաւին վրայ հաստատեց, որ եթէ մէկը կորսուելու ըլլայ՝ դտնէ մէկալն ազատի:

Յաղիւ թէ ան գործքը լմընցուցած էր, մէյ մ'ալ հեռուէն երկիր մը տեսան, բայց չէին համարձակեր յուսալու որ կարենան ալեքներուն սաստկութենէն հոն հասնիլ: Ծովապետն իմացաւ որ տեսածնին՝ Ազըբեան կղզիներէն մէկն է: Այն երկրէն հինգ մղոն հեռու էին: Ամբողջ երկու օր ան ցամաքը աշխուժերնուն տակն էր, բայց մրրիկն ու ալեկոծութիւնը թոյլ չէր տար որ մօտենան: Վերջապէս ամսոյն 17ին, սաստիկ մեծ աշխատանքով ցամաքին այնչափ մօտեցան որ կրնան երկաթ նետել, եւ կարծեցին որ ալ ազատեցան. բայց դժբախտութեամբ պարանները փրթաւ, եւ նոյն րոպէն սաստիկ հով մը նաւերնին դարձուց, ղերեզը առաւ դէպ ի հիւսիս տարաւ, եւ մինչեւ իրիկուն չարչարեց: Հազիւ կրցան գիշերը ցամաք մօտենալ ու խարիսխ նետեցին:

ԺԱ.

Մուրտ Մարիամայ կղզին:

Երբ որ նաւահանգստին մէջ ապահովցան, ծովապետը քանի մը ժամ ուզեց հանդիստ քնանալ. որովհետեւ հինգ օրուընէ վեր ամենեւին աչուընները գոցած չէր: Հասած տեղերնին Ս. Մարիամայ կղզին էր, որն որ Ազըբեան կղզիներէն մէկն է: Գտածնետատ՝ կղզւոյն կառավարը նաւին ուտելիք խաւրեց, ու նաւաստիներէն երեք հոգի կանչեց, որ Կալամբոսի եւ իրեն ընկերներուն զարմանալի արկածները իրենցմէ լսէ: Ծովապետը նաւաստիներուն ուխտ ընել տուած էր որ հասած առաջին երկիրներուն մէջ թափօրով Ս. Աստուածածնայ նուիրուած եկեղեցւոյ մը պյցելութեան երթան: Ս. Մարիամ կղզւոյն մէջ ծովեզերքէն քիչ մը հեռու Ս. Աստուածածնայ նուիրուած մատուռ մը կար: Կղզւոյն կառավարին իրենց ցուցուցած սէրը, որն որ միանգամայն իմացուցած էր որ երկրորդ օրը նաւին պյցելութեան կու գայ, զԿալամբոս վառահացուց որ առանց վտանգի կրնայ գուրս ելլել: Ուստի եւ իր հրամանատար նաւաստիներուն մէկ մասը ցամաք ելան, որ երթան ուխտերնին կատարեն: Քահանայի մը յառաջադոյն ծանուցած էին որ պատրաստ

կենայ, եւ եկած առնուին՝ մատրան մէջ առաւօտեան պաշտօնը կատարէ:

Ծովակատը նաւին մէջ կը սպասէր որ առնուը եւ դառնան, որպէս զի ինքն ալ մնայորդներուն հետ երթայ ուխտը կատարէ: Բայց եւ դարձող չեղաւ: Կառավարին ցուցուցած սէրն ու ըրած ընդունելութիւնը՝ դարան մըն է եղեր: Գադանեաս՝ մատրան մէջ եղող բոլոր նաւավարները բռնել տուած էր, եւ ծովակատը մէջերնին չգտնելուն վրայ զարմանալով՝ քիչ մը եռքը մակոյկով մը անձամբ նաւն եկաւ եւ իրեն ալնաս մը չընելնուն վրայ խոստումնառնելով՝ նաւը մնաս: Երբ որ Սալմբոս ըրածը երեսը զարկաւ կառավարը պատասխան տուաւ թէ Լուսիանեայի արքունեաց հրամանին համաձայն կը վարուի. որով ծովակատը սկսաւ վախնալ որ չըլլայ թէ Լուսիանոսիկը ու Սպանիայիկը իրարու հետ պատերազմի մէջ ըլլան. բայց ան ալ հաւանական բան մը չէր երեւար: Գադանեաս քիչ մը եռքը յանկարծ դարձաւ ըսելով որ բռնածներս չեմ կրնար ետ դարձընել: Ան միջոցիս ալեկածութիւնը դեռ կը տեւէր. եւ երկու օր ծովակատն իր մարդիկներուն կէսը հետը չունենալով ու նաւին ծառայութիւններն ընելու համար՝ միայն քանի մը նաւասի մնացած ելլալով, կը վախնար որ նաւն ընկղմի: Վերջապէս կառավարը երկու օր վերջը նաւավարները ետ դարձուց, ու նամակ մ'ալ խաբեց, որուն մէջ բրածին վրայ թողութիւն կը խնդրէր ու կը խոստանար որ ձեռքէն եկած ծառայութիւնները կ'ընէ: Կառավարին ան բռնած պյլանգակ ճամբուն պատճառն ան էր որ Կալմբոսին Սպանիայէն ճամբայ եղած առնն՝ Լուսիանեայի թագաւորը հրամայեր էր որ ուր տեղ որ իրեն պատահելու ըլլան՝ զինքն ու նաւերը բռնեն:

Ծովակատն առնուը տեսնելով՝ չուզեց աւելի երկայն առնն Հոն կենալ, ուստի եւ պատշաճ ժամանակէն յառաջ ճամբայ ելաւ: Բայց քիչ մնաց՝ ան բռնս իրեն շատ ծանր կը նստէր, ինչու որ մրրիկը դեռ դադրած չէր: Մարտի 2ին առտիկ հով մը բոլոր առագաստները պատռեց: Նաւաստիք ծունր իջան եւ սկսան Առաւծոյ դիմել. ծովակատն ալ վճռակ ձգեց՝ որ մէջերնէն մէկը Աստուածածնայ ուխտի երթայ. վճռակը առնուամ ալ իրեն ելաւ: Նոյն առնը Լուսիանիայէն հեռու չէին:

Մարտի 3ին բոլոր օրը շատ զարհուրելի էր. հեղեղն պէս անձրեւ կու գար, միօրինակ երկինքը կը դառար, ու եռաւէ եռաւ կայծակ կը զարնէր. հովին բռնութիւնը նաւն առած ահագին շուտութեամբ կը տանէր, ալիքներն ալ լեռան պէս բարձրանալով՝ առնն բոլո-

նաւն ընկղմելու կը սպառնային. խեղճ Սպա-
նիացիք կը կարծէին որ կեանքերնուն վերջը
հասած է: Ամէնքն ալ ուխտ ըրին որ եթէ
ողջ առողջ ցամաք հասնելու ըլլան՝ առաջին
շաբաթ օրը հացով ու ջրով ծոմ բռնեն:

Ամսոյն 3ին ու 4ին մէջն գիշերը երկիր
մը տեսան. բայց ալեկոծութիւնն այնպէս
սաստիկ էր որ ան տեսիլը զերծնիք ուրախացը-
նելու տեղ՝ աւելի վախի մէջ ձգեց. ինչու որ
չէին գիտեր թէ տեսած երկիրնին ուր է, եւ
կը վախնային որ չըլլայ թէ առանց նաւա-
հանգստի տեղ մ'ըլլալով՝ այնչափ ժամա-
նակէ վեր ահագին Ովկիանոսին խաղալիկ ե-
ղած նաւը ցամաք զարնուի ու խորտակի: Ա-
ռաւ ծովապետը ճանչցաւ որ Դակոյ գետին
բերանը Սինդրայի մօտ են. եւ, թէպէտ Ս.
Մարիամայ կղզին գլուխն եկածը՝ նորէն Լու-
սիտանացւոց ձեռքն իյնալէն զերծը կը վախ-
ցընէր, բայց սակայն ծովուն վհճակը երկայն
մնալնուն թող չտուաւ. ուստի եւ խօրխոխ
նետեց, եւ ամէնքը մէկտեղ այսպիսի մեծ
վտանգէ մը ազատելնուն համար Աստուծոյ
մեծ շնորհակալութիւն մատուցին:

Ժ.Օ.

Լուսիտանիայի մէջ գտած ընդունելութիւնը:

Կոլոմբոսի վախը պարապ ելաւ. Լուսի-
տանիայի թագաւորը չարիք կամ վնաս մը

չհասցընելէն զատ՝ իրեն պարտք համարեցաւ
որ այսպիսի երեւելի գիւտ մը գտնող մարդը
պատուէ: Նաւը մարդ խաբելէ ու ղինքը մեծ
պատուով վայելարարելով բերել տուաւ, ու
որ նոյն աաենը կը բնակէր, Լիսաբոնէն ինը
մղոն հեռու: Իրեն մեծ ու պատուաւոր ըն-
դունելութիւն մ'ըրաւ, աջեւը նստել տուա-
ւ, գտած տեղերուն ու գլուխն եկած բա-
ներուն զարմանալի պատմութիւնը մեծ հե-
տաքրքրութեամբ մտիկ ըրաւ, եւ այսպիսի
մեծ յաջողութիւն գտնելուն վրայ ղինքը
շնորհաւորեց: Բայց արտաքուստ որչափ որ
ուրախութիւն ցուցընէր, միշտ կ'իմայուէր որ
յառաջադոյն ղինքը չընդունելուն ու անով
Լուսիտանիան այսպիսի մեծ ու օգտակար
բանէ մը զրկելուն վրայ շատ կը ցաւի: Յով-
հաննէս Բ. չէր կրնար մտքէն հանել որ հի-
մա իրեւ Սպանիայի ծովապետ ու Հնդկաս-
տանի փոխարքայ ընդունած մարդը՝ ուրիշ
տարի յառաջ իրեւ աղքատ ու ողոր-
մելի մարդ եկած առաջարկած էր որ ան ե-
րեւելքի գիւտը իր անուամբն ընէ, եւ ինք մեր-
ժած էր: Ի վերայ այսր ամենայնի Կոլոմբոսին
առաջարկեց որ հետը մարդ տայ, որպէս զի իր
երկիրներէն անցնելով՝ Սպանիա դառնայ:
Բայց ծովապետն աւելի ուզեց որ յաջող հո-
վի մը սպասէ, ու ծովով Սպանիա անցնի:
Սակայն անմիջապէս Սպանիայի թագաւորին

ու Թագուհւոյն նամակ մը գրեց, որուն մէջ կը պատմէր իր յաջողութիւնը, գարձը եւ գլուխն եկածները՝ պունչը գինքը քիչ մը ա-տեն Լիսաբան մնալու կը ստիպէին:

Լուսիանեխայի մայրաքաղաքին մէջ մնա-ցած քիչ տեղը՝ բոլոր քաղքին բնակիչնե-րը ուրիշ բանի վրայ չէին խօսեր՝ բայց եթէ զարմանալի եղանակաւ Ովկիանոսին մէկալ դին գտնուած Հնդկաստանին վրայ: Շատ մարդ նաւերուն այցելութեան կ'երթային, եւ ամէնքն ալ կը ցաւէին որ ինչպէս իրենց ազգը այսպիսի փառքէ ու հարստութենէ մը զրկուեցաւ, որն որ Սպանիացւոց կը տրուէր: — Լուսիանեխայի Թագուհին ալ ուզեց զՄո-լոմբա տեսնել. եւ ծովապետը պատուով ու գովութիւններով Լիսաբոնէն բաժնուեցաւ, ու յաջող հովով ճամբայ ելաւ:

ԺԲ.

Սպանիա հասնիլը:

Փալոսի նաւահանգստին մէջ եղող նաւ-ավարները Մարտի 15ին առաւօտուց տեսան որ պզտիկ ու թեթեւ նաւ մը կու գայ, զոր որ հեռուէն ան նաւերէն մէկուն կը նմանցը-նէին, որոնցմով առջի տարին խաբեբայ Ճե-նովացի մը Թագուհին ու Թագաւորը խաբե-լով՝ իր մտացածին գաղափարները գլուխ առնելու համար, նոյն տեղէն ճամբայ ելած էր: Նաւը որչափ որ յառաջ կու գար, այն-չափ ալ նաւավարները կարծիքներնուն մէջ կը հաստատուէին թէ նոյն նաւերէն մէկն է. բայց չէին համաձակեր բոլորովին ապահով ըլլալ, որովհետեւ մարքերնին դրած էին թէ ան երեք նաւերը կորսուած են: Ինչպէս ա-սիկա կրնայ ձեռագած ըլլալ, կ'ըսէին, եւ եօ-թը տարի ու կէս ծովերուն վրայ թափառա-կան պտրտելէն ետեւ՝ ետ դառնալ:

Իրենք առ խորհրդածութիւնները ընելու առեն՝ նաւը բոլոր առագաստները բացած փառաւորութեամբ կը մօտենար, անանկ որ տարակոյսին երթալով կը նուազէր: Հե-տաքրքրութիւնն աւելի եւս մեծնալով եւ առ լուրը բովանդակ քաղքին մէջ տարածուե-լով՝ բնակիչները բոլոր նաւահանգիստը դի-մացին, եւ առ զարմացման, յուսոյ ու վախի մէջ կեցող բազմութեան առջեւ՝ Կոլոմբոս նաւը շքեղութեամբ ներս մտաւ: Բազմու-թիւնը՝ նաւապետն ու բերած Հնդիկները տեսնելով, շուտ մը բերնէ բերան հաղոր-դուած պատէլիքները լսելով՝ ուրախութե-նէն իրենք իրենցմէ ելան: Բոլոր եկեղե-ցիներուն զանգակները սկսան զարնուիլ, խա-նութները դոցուեցան, եւ ամէնքը մէկտեղ նոր եկողներուն հետ եկեղեցի մը գոյին Աս-տուծոյ շնորհակալ ըլլալու համար:

Կոլոմբոսի տեղը շատ քիչ կեցաւ, որովհետեւ կը փոխեցին որ դարձը արգելեն իմացընեն ու թագաւորին եւ թագուհույն առջեւն ելլելու հրաման ընդունի: Ուստի եւ շուտ մը պատգամաւոր խաւրեց, ու ինքն ալ անմիջապէս Սեւիլա գնաց, որ հոն պատասխանի սպասէ: Ան պատասխանը՝ որ շատ պատուաւոր կերպով գրուած էր՝ շատ չուշացաւ: Վերնագիրն ասո էր. "Ան Տոն Քրիստափոր Կոլոմբոս, Ովկիանեան ծովուն մէջ մեր ծովապետը, եւ Հնդկաստանի մէջ գտնուած կղզիներուն փոխարքան ու կառավարիչ,,:

Ծովապետը ժամանակ չկորսընցուց: Հիմա ալ բաղձանքին հասած էր, եւ քաշած այնչափ նեղութիւններուն ու դժուարութիւններուն վերջն եկած էր. միեւնոյն ատ թագաւորական պատասխանն առնելը՝ միշտ վախի մէջ էր, կը վախնար որ Բինզոն նենգութիւն մ'րնած չըլլայ: — Մ'րիկը Բինզոն նաւը Կոլոմբոսին նաւէն բաժնած եւ Կապոնիայի ծովին մեռերը նետած էր, եւ Բինզոն՝ պայոն ցամաք ելլելով՝ շուտ մը Հնկիից թագաւորին նամակ մը գրած էր, ու եղած գիւտն իմացընելով՝ առջեւն ելլելու հրաման խընդրած էր: Անկից քիչ մը վերջը նորէն ճամբորդութիւնը կրցած էր յառաջ տանիլ: Այնպէս կը կարծուի որ Կոլոմբոսի նաւին

հասած օրը իրիկուան դէմ Բինզոնին նաւը Սպանիա հասած ըլլայ: Եւ այսպէս ծովապետն ուշ հասնելուն համար՝ սիրտն այնչափ նեղուելացաւ, որ մակոյկ մը մանելով՝ գաղտնի ցամաք ելաւ ու գնաց տանը մէջ պահուեռեցաւ: Բայց երբ որ Կոլոմբոս՝ դեռ Բինզոնին ինչ վիճակի մէջ ըլլալը չգիտնալով՝ Սեւիլլայի մէջ թագուհույն պատասխանին կը սպասէր, Բինզոն Պայոնէն գրած նամակին՝ թագաւորէն աստիկ պատասխան մ'րնդունեցաւ, որուն մէջ բռնած ճամբան երեսը կը զարնէր ու կը հրամայէր որ ծովապետին հպատակի: Բինզոն ասոր նամակէն ան աստիճանի այլայլեցաւ, որ մեծ տրտմութեան մէջ ինկաւ եւ արդէն հիւանդ ըլլալով՝ անոն աւելի սաստկացաւ ու մեռաւ:

Կոլոմբոսին ձեռք զարկած երեւելի գործքին գործակից ըլլալը՝ Բինզոնին շատ մեծ պատիւ կ'ըլլար, թէ որ իր չար նախանձոն ու անյագ փառասիրութեամբն իր առաջին բռնած ճամբէն շեղած չըլլար: Ծովապետին ճշմարիտ բարեկամ ու օգնական ըլլալու տեղ՝ միշտ անոր խորհուրդները խափնելու եւ գիւտին պարծանքն յափշտակելու եռեւէն ինկած էր: Բայց վախճանին չհասաւ ու արքունիքէն ընդունած յանդիմանութեամբն ու նախատինքովը պատիժը գտաւ: Սակայն վախճանին հասնելու ալ ըլլալ՝

իր խղճին խայթերը բաւական էին հատած փառքն իրեն դառն ընելու:

ԺԱ.

Կողոմիոսի վատատորոմիւնը:

Ալըմբոսի զարմանալի դիւտին լուրը շատ մը ամէն կողմ կը տարածուէր, եւ բոլոր Եւրոպայի ուսումնականները կը սկսէին անոր վրայ մտածել եւ անոր վրայ խօսիլ: Գաղղիայի, Իտալիայի, Անգղիայի, Գերմանիայի մէջ ամէն մարդ զարմանալով կ'ըսէր թէ Հակոտեանց աշխարհքը դանուէր է, եւ ճենովայի նաւապետ մը երեսուերիք օրուան նաւադնացութեամբ արեւելքին ծայրը գտեր է: Բայց աս աքանչելիքին վրայ խօսող ազգերուն մէջ ամենէն աւելի եռանդեամբ խօսողը Ալեանիացիք էին: Ա.յսպիսի արտաքոյ կարգի դէպքի՝ իրենց թագուհւոյն ու թագաւորին բարեպաշտութեան վարձքը կը համարէին. եւ ծովապետ Սեբիլյէն Պարչելոնա գացած ատեն՝ բոլոր անցած տեղերուն բնակիչները դիմացը կ'ելլէին եւ ուրախութեամբ եւ ծափահարութեամբ կ'ընդունէին: Ալ Կոլոմբոս աչքերնուն առջեւը անծանօթ օտարական մը չէր, որուն կարծիքները քանի մը ամիս յառաջ չիմաբական բանի պէս կ'արհամարհէին. գինքը հիմա իրենց Հայրենեաց փառք ու պարծանք կը համարէին, եւ այսպիսի երեւելի մարդու մը ձեռք բռնելով՝ ատակ աքանչելի դիւտի մը դանուելուն զարմանիք ըլլալնուն վրայ իրարու ուրախանիք կ'ըլլային:

Լակ բուն Պարչելոնայի մէջ, ուր որ փերդինանդոս ու Եղիսաբեթ նոյն ատենը կը դանուէին, ընդունած փառքն ու պատիւը՝ ուրիշ բանի մը չէր կրնար համեմատուիլ՝ բայց եթէ հին Հռոմայեցւոց յաղթանակի հանդէսին: Ձինքը տեսնելու համար շատ մը օտարականները ամէն կողմանէ քաղաքը ժողվուած էին, եւ բոլոր քաղքին բնակիչները ճամբաներուն վրայ դիզուած էին. բայց ճամբաներուն այսչափ բազմութեան բաւական չըլլալով՝ բոլոր տներուն պատուհաններն ու յարկերը մարդիկներով լեցուած էին: Բոլոր պատշգամներն ու պատուհանները երեւելի տիկիններով լեցուն էին, որոնք նշանաւոր հանդիսութեան օրուան մը պէս փառաւոր զգեստներնին հագած էին: Ձինքն ընդունելու համար մեծ սրահի մը մէջ փառաւոր ոսկեհուռ հովանոց մը պատրաստուած էր, այնպիսի կերպով մը՝ որ ամէն մարդ կարենայ տեսնել: Ծովապետին հանդիսն իմացուելուն պէս՝ թագաւորն ու թագուհին իրենց իշխաններովն ու պալատականներովը, եւ բոլոր տերութեան երեւելի պաշտօնատերներովը մեկտեղ, իրենց նոր աշխարհք մը տասցող

նաւապետան ընդունելու պատրաստուելդան։ Շատ մը իշխաններ ու պալատականներ Կոլոմբոսին դիմացը գային, որ թագաւորին ու թագուհուին անուամբը զինքն ողջունեն ու ընդունին։ Ծովապետը գեղեցիկ ձերմակ ձիու մը վրայ հեծած էր, որուն ուրիշ պզտիկ ձիու մը վրայ հեծած՝ քովէն կ'երթար, եւ իրենց շուրջ կողմերէն փառաւոր հագուած երիտասարդ իշխաններ ձիերով կ'երթային։

Արդանք ըսել որ ասոնք՝ Սպանիայի մէջ պատահած ամէն հանդէսներէն աւելի փառաւոր, զարմանալի եւ ուրախական էր։

— Ամենէն յառաջ՝ իրենց երկրին գոյներովը նկարուած վեց Հնդիկ կը քալէին. իրենց կերպարանքը, կեցուածքը՝ շարժուածքը՝ ժողվուած բազմութեան մէյ մէկ զարմանալի բաներ էին։ Իրենց կղզւոյն բոլոր ոսկի զարդերը վրանին առած էին, այնպէս որ դգեստնին՝ ոսկիէ չէր տեսնուեր։ Ասոնց ետեւէն՝ աղէկ կարգի դրած ու գեղեցիկ շափակցութեամբ շարուած տասիկ շատ՝ ողջ պապականեր, եւ ուրիշ անհամար տեսակ լեցուած թռչուններ եւ ճճիներ կը տանէին, որոնց փայլուն ու կենդանի գոյները առաջին անգամ Սպանիացւոյ աչքը կը խաղցնէին։ Բոլոր բազմութիւնը այսպիսի նոր տեսարանէ մը յափշտակուելով՝ զարմացման աղաղակներ

ը եւ ուրախութեան ծափահարութիւնը չէին դադրեր։ Ամենուն երեւակայութիւնը՝ այսպէս ըսած ինքեան նոր ու զարմանալի բաներու վրայ՝ չունեցած յատկութիւններն ալ կը դնէին. եւ երբ որ տասնկ նոր ցեղ մարդիկներէ, անգիւտ անասուններէ ու գեղեցիկ թռչուններէ եղաը՝ անբաւ տեսանուած տրներն ալ տեսան նէ, ա՛լ սկսան կարծել որ անոնք զարմանալի գործութիւններ ունին, եւ թէ տակէ վերջը Եւրոպայի մէջ ա՛լ հիւանդութիւն մը պիտի չգտնուի, որն որ առ աբեւելքի անկերսուն ու համեմներուն գործութեամբը չբժշկուի։ Ծովապետն անոնց հրամայած էր որ մարդիկներէն, թռչուններէն ու անկերէն եաեւ՝ աւելի փառաւորութեամբ ժողովրդեան առջեւը տարածուին Հնդկաստանցւոց ապարանջանները, պսակները, գօտիները եւ ուրիշ զարդերը, վերջապէս բոլոր բերած ոսկին. որոնք իր գտած երկիրներուն անբաւ հարստութեան վրայ ամենուն աւելի մեծ գաղափար մը կրնային տալ։

Այլ երբ որ առ ամէն նոր ու զարմանալի բաները տեսնելէն եաեւ՝ բոլոր առանք գոնաղ տեսան, ան ատեն ա՛լ բազմութեան զարմանքն եւ ուրախութիւնը վերջին աստիճանի աստակացաւ. չկրնար գրով բացատրուիլ ուրախութեան ու կեցցէի ձայները, Կոլոմբոսին ու թագաւորին եւ թագուհուին տրուած

գավաթիները։ Կարծես թէ նոյն իսկ բնութիւնն ալ իրենց ուրախակից կ'ըլլար։ Ապրիլ ամսուան գեղեցիկ եւ առանց ամպի երկինքը՝ հանդիսին փառաւորութիւնն աւելի եւս կը գեղեցկացնէր։ Կոլոմբա առ ալիքներու պես իրարու վրայ դիզուած բազմութեան մէջէն կամաց կամաց յառաջ կ'երթար։ Երեսին վրայ գրեթէ իր կամայը դէմ նկարուած ուրախութիւնը, իր ծիծաղկոտ դէմքը՝ սրտին մէջ զգացած զուտ ցնծութեան նշանակն էր։ Անցած ժամանակը ամենուն աչուքները վրան էր. իսկ անցնելէն վերջը ամէն մարդ սրտին մէջ զգացածը զանազան կերպով կը յայտներ։ Ի՜նչ ազնուութիւն, կ'ըսէր մէկը. ի՜նչ քաջութիւն, կ'ըսէր մէկալը. ինչպիսի՜ խելացիութիւն, կը կրկնէր երրորդ մը։ Եւ առանց փառաւորութեամբ Կոլոմբա զինքն ընդունելու համար պատրաստած տեղը հասաւ։

Երբ որ ծովապետ ձիէն վար իջաւ, եւ որդւոյն ու դիմացն եկող իշխաններուն հետ ներս մտաւ, սրահին մէջ սաստիկ լռութիւն մը տիրեց։ Աստիկցած առանց՝ թագաւորն ու թագուհին առ ելան. առ պատիւը միայն պակասող դրութիւնը կը տպուէր։ Կոլոմբա պլպլելով՝ մէկ ծունկը գետինը դրաւ, եւ խնդրեց որ իր տերութեան ձեռքը պագնէ։ Եղիսաբեթ ու Փերդինանդոս ձեռաւորութենին առին վերջը՝ ծռեցան, զինքը վեր

վերցուցին, եւ հրամայեցին որ իրեն համար պատրաստուած գահին վրայ նստի։ Ան առանց լռութիւն աւելի մեծցաւ, եւ Կոլոմբոս իր ճամբորդութեան պատմութիւնը սկսաւ պատմել։ Համառօտ կերպով մը՝ պատահած դէպքերը պատմելէն ու գտած կղզիներուն տնորադրութիւն ընելէն եաեւ՝ բոլոր բերած զարմանալիքները թագուհւոյն ու թագաւորին առջեւն հանեց. բոլոր անկերը, կենդանիները, հազուագիւտ բաները, խեցիները, չորցուած ու զարծուած սակին ցուցնելէն վերջը՝ ըսաւ որ Ասոնք դեռ յատուցած բարութիւններուս՝ միայն մէկ օրինակն են։ Երբ որ Հնդիկներն իրենց ներկայացուց, անոնց ցեղապետին՝ իրեն ու Հեռն եղողներուն ըրած աղէկ ընդունելութեան, եւ իրենց վերջին աստիճանի քաղցրութեան վրայ խօսեցաւ։ Խոսքը պլպլելով մը ըսաւ։ Ա՛ս ամէն գիւտերը՝ որոնք որ Աստուած Հաճեցաւ որ ես ընեմ, միայն սկիզբ մըն են, եւ կը Հաստատ՝ մարձակիմ ապահովցնել որ աւելի եւս մեծ ու օգտակար գիւտեր կայ ընելու, որոնցմով ան Հնարին աստիկ Հարստութիւն պիտի աստանաք։

Ամէնքն ալ մեծ մտադրութեամբ աս խօսքերը մտիկ ըրին, եւ նոր աշխարհներուն գանձերուն աս փոքր նշխարները մեծ զարմացմամբ նայեցան։ Երբ որ Կոլոմբոս խօսքը

վերջայուց, թագուհւոյն աչուըները երախտագիտութեան արցունքով թրջած էին, նոյն իսկ թագաւորին ալ սիրտն ելած էր. ու երկուքն ալ մկտեղ գահէն վար իջնալով՝ ծնկի վրայ իջան եւ իրենց օրովը այսպիսի զարմանալիք կատարելուն համար Աստուծոյ շնորհակալ եղան: Բոլոր պալատականներն ու իշխանները ալ իրենց օրինակին հետեւելով՝ ծունկ իջան, նոյնպես բոլոր շրջակողմի ժողովուած բազմութիւնը զեռինն ինկաւ, ու թագաւորական երաժիշտները եւ հոն եղող եպիսկոպոսներն ու քահանաները սկսան Զ֊եզ Ա֊ստուած երգը երգելով՝ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալ:

Պալմբոսին սա առթին մէջ զգացած ուրախութիւնը չեկրնար բացատրուիլ: Ան հանգիստութիւնը լրնալէն վերջը՝ թագաւորէն ու թագուհիէն հրաժարեցաւ, եւ բոլոր արքունականները զինքն առին իրեն համար որոշուած բնակարանը տարին: Ժողովրդեան ուրախութեան ու շնորհակալութեան ձայները մինչեւ հոն իրեն ընկերացան. եւ նոյն տեղը մկ.քանի մտերիմ բարեկամներու եւ իր Տիէկոյ որդւոյն քով սկսաւ այնչափ ժամանակէ վեր ցանկացած նեղբին միխիթարութիւնն ու հանգիստը վայելել:

ԺԹ.

Պարզեղջնաձ կենդանին:

Ծովախոտին սա երջանիկ ու խաղաղ կեանքը վեց շաբաթ տեւեց: Յառաջադոյն դրեթէ ամէն կողմ ընդունած արհամարհութեան տեղ՝ հիմա ամենէն յարգութիւն ու զարմանք կ'ընդունէր: Պալատականները՝ հետը խօսիլն իրենց պարծանք կը համարէին: Իրմէ բաժնուելէն ետեւ իր խօսքերը կրկնելը իրենց փառքի մը տեղ կը բռնէին, բերնէն ելած ամէն մէկ խօսքը պատգամի պէս կ'ընդունէին, իրեն յաջողութիւնը ամէնքը կը ոտիպէր որ իր հանճարը պատուէն: Ճամբան անցնելու ատեն՝ մարդիկները յարգութեամբ առջեւը կը ծունկի, խանթի մը առջեւէն անցնելու ատեն՝ արուեստաւորները բաներնին գործքերնին թող կու տային ու երկայն ժամանակ ետեւէն կը նայէին, մայրերը՝ իրենց զաւկըներուն կը ցուցընէին:

Ասոյց սա մեծարանաց ու յարգութեան մէջ նախանձը՝ իր թոյնը կամացուկ մը կը սկսէր խառնել: Անգամ մը Սպանիայի մեծ Կարդինալը՝ որն որ յառաջադոյն իրեն ձեռք բռնողներէն մէկն էր, զինքը փառաւոր սեղանի մը հրաւիրեց, ուր որ իրեն թագաւորի պէս պատիւ կ'ընէին: Սեղանի վրայ խօսքը գրեթէ բոլոր նոր աշխարհքին վրայ էր. բայց

ատ իրեն պատուաւոր խօսքերուն մէջ Կոլոմբոս իմացաւ որ հետք նատողներուն մէջն ալ վրան նախանձողներ կան: Որովհետեւ, բոլոր պալատականներէն մէկը, աշխարհքս կըսէ, յայտնի է որ չորս կողմը կրնայ պարզուիլ: Ա՛ս գիտէին աւելի դիւրին բան մը չեկրնար ըլլալ: Սոյդ է, պատասխան տուաւ ծովապետը, բայց պէտք էր որ մէկը դաղափարը դտնէր: Ի՛նչ, բոլոր Սպանիացին արհամարհելով մը, աէր ծովապետ, կարծես որ դուն Հնդկաստան դտած չըլլայիր՝ ուրիշ մը չէր կրնար դտնել: Ընկերութեան մէջ դտնուող խելացի մարդիկը ա՛ս անմիտ խօսքին վրայ ունեցած ահաճութիւնին յայտնեցին. իսկ Կոլոմբոս առանց պատասխան տալու՝ հաւկիթ մը առնելով՝ դարձաւ բոլոր ներկայ եղողներուն ըսաւ. Տեա՛ղը իմ, ովքերնէդ մէ՞ կրնայ ա՛ս հաւկիթն իր աւբ ծայրին վրայ կեցընել: Թէպէտ եւ ծովապետին ասկից ինչ հետեւցընելիքը չհասցան, բայց ամէնքն ալ սկսան մէկիկ մէկիկ բոլոր փորձել, ասկից հաւկիթը չէին կրնար հետակ կեցընել, միշտ մէկ կողմը կ'իյնար: Ան ատեն Կոլոմբոս հաւկիթն առաւ, եւ ուժով մը ծայրը սեղանին վրայ զարնելով՝ հետակ կեցուց: Ա՛ս որ տեսան՝ ամէնքը մէկտեղ սկսան կանչել. Ա՛ս կերպով կեցընելը դժուար բան մը չէ: Սոյդ է, բ-

ուաւ ծովապետը, բայց ամէնեւին մէկերնիդ չմտածեցիք:

Նախանձին ա՛ս գաղտնի ազդմունքները տեսնելով՝ Կոլոմբոս սկսաւ պալատականներուն նենգութենէն զգուշանալ. բայց թագաւորին ու թագուհւոյն սէրը զինքը կ'ապահովցընէր: Թագաւորը դուրս ելած ժամանակները շատ անգամ մէկ կողմը՝ իր ժառանգը, մէկալ կողմը ծովապետը կ'ունենար. շատ անգամ ձիով պարտէզը գացած ատեն՝ գնդմբոս, հետը կ'առնէր. թագուհին զինքը տեսնելով եւ գիտնական պալատականներն ու տեսածները պատմել տալով չէր կրնար կըշտանալ. մանաւանդ նոր աշխարհքին բնակիչներուն բարուցը վրայ խօսածները շատ հաճութեամբ մտիկ կ'ընէր: Կ'ուզէր որ անոնց հետ մարդասիրութեամբ ու գթութեամբ վարուին, կը բաղձար որ անոնցմով իր հպատակներուն թիւը շատնայ, եւ սաստկութեամբ կը մերժէր անոնց խորհուրդը, որոնք կ'ըսէին թէ գերեզ սասրին ասոր հնազանդեան տէր մարդիկ հաւատալու եւ գերի բնելու է: Կոլոմբոսին իրենց բարուց ազնուութեան վրայ պատմածներէն սիրտը կ'ելլէր:

"Կը հաւատանք իմ ըսել, մեծափառ թագուհի սր, կ'ըսէր Կոլոմբոս, աշխարհքիս վրայ Սպանիական կղզւոյն բնակիչներէն աւելի հեզ մարդ չկայ. բոլորն ալ հիւրասէր,

պարզ ու բարի մարդիկ են: Իրենց միամտութեան հետ զգուշաւորութիւն ու աղնուութիւն ունին: Թէպէտ քովերնիս տեսած բոլոր բաներնին իրենց զարմանալի ու չքնաղ կ'երեւային, բայց երբեք մէկը չտեսնուեցաւ որ բան մը գողնայ: Անոր հակառակ ամենաբին առանց հատուցումի մը պահանջելու՝ ձեռքերնէն եկած ամէն ծառայութիւնը սիրով կ'ընէին: Մտուգիւ սիրտ շարժելու բան էր առ բարի ժողովրդեան մեղմ ցուցուցած սէրը. մանաւանդ նաւերնուս դժբախտութեամբ իրենց կղզւոյն առջին խորդակած առեն՝ իրենց ցեղապետին ըրածները չեմ կրնար ըստ բաւականին գովել: Ա՛ս վայրենիներէն այնչափ օգնութիւն ու սիրոյ նշաններ ընդունեցանք, որչափ քրիստոնեիցմէ չենք կրնար յուսալ:

Թագուհին կը մնածէր որ առանկ հանդարտ ու բարի մարդիկ քրիստոնէութեան դարձնել եւ մէջերնին կրթութիւն ու քաղաքականութիւն խոթել դիւրին պիտի ըլլայ. ուստի եւ ծովապետին հետ անոնց վրայ հարկաւոր միջոցներն որոշեց: Տասուերկու եկեղեցական ընտրել տուաւ, որոնք երկրորդ նաւարկութեան հետ պիտի երթային: Կոլոմբոսին հետ եկող վեց հնդիկները՝ քրիստոնէութեան սկզբունքները սորվելէն վերջը՝ մկրտուեցան: Առանցմէ հինգը նորէն Հայդի պիտի դառնային, որ հոն Սպանիացւոց

թարգմանութիւն ընեն, ու Եւրոպա տեսած զարմանալի բաներնին իրենց հայրենակիցներուն ալ պատմեն: Սպանիայի քաղաքները, պալատները, եկեղեցիներն ու մանաւանդ արքունեաց փառաւորութիւնը զերեզման մեծապէս զարմացուցեր էին. մէջերնէն մէկը՝ կամ նաւարկութեան տառապանքէն ու վախէն ազատելու համար, եւ կամ տեսած նոր նոր բաներէն սաստիկ յափշտակուելով՝ խրնդրեց որ Սպանիա մնայ:

Թագուհին ու բոլոր արքունիքը մեծապէս կը փութային որ երկրորդ նաւարկութիւնը շուտով ըլլայ: Անոր համար ծովապետը սահպուեցաւ շուտով Պարչելոնայէն ելլել: Թագաւորն ու թագուհին իրենց հաճութիւնը նորէն յայտնեցին. եւ բոլոր պալատին իշխանները հետը գային զինքը ճամբայ դնելու:

Բ. ՃԱՄԲՈՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Նոր երկիրներ կը գտնուին: — Գաղափիսկներ:

Կոլոմբոսին Սպանիա դարձած առեն պատճառած զարմացումն եւ ուրախութիւնը երթալով կը սառականար. պատմած բաները բերնէ բերան անցնելով՝ աւելի զարմանալի կ'երեւային: Ամէն մարդ կը բաղձար երկրորդ նաւարկութիւնը անոր հետ մէկտեղ բնել, որ երթայ ան զարմանալի աշխարհը տեսնէ, ուր ժայռերը մարգրտով զարդարուած են ու գետերը ոսկի կը բղխեն: Յովսեփոր՝ որ հետ հազար հոգի միայն պիտի առնէր, հազար երկու հարիւր հոգի առնելու սոսկալեցաւ. դարձեալ շատերը՝ որոնց անունը գրուած չէր, խարդախութեամբ նաւը մտան, այնպէս որ նաւապետին ելած առեն՝ ճամբորդներուն թիւը հազար հինգ հարիւր հոգի եղած էր: Բոլոր ապրիլը տասնուեօթը նաւ էր. երեք մեծ տասնուչորս ալ մանր նաւեր, որոնք ամէն կերպ պաշարով լեցուած էին:

Յովսեփոր 1493ին Սեպտեմբերի 25ին խարխափ վերցուց, սկսաւ ցամաքէն հեռանալ. անբաւ բազմութիւն ծովեզերքը կեցած՝ ձափ կը զարնէին: Առջի անգամուան պէսբուն ու արցունքներուն տեղ, սա անգամ ա-

մէն կողմանէ ջերմ մաղթանքներ կ'ըլլային, ամէն մարդ վստահութեամբ կ'ուրախանար, ու կը յուսար որ նաւարկութիւնին յաջողութեամբ պիտի կատարուի:

Յովսեփոր ալ նաւարկութիւնը առանց դժուարութեան եղաւ: Եղանակին փոխուելովը՝ արեւելեան հովը փչելու սկսած էր, եւ առջի ճամբորդութեան պէս՝ անուշ հովերը հանդարտութեամբ նաւերն անդադար յառաջ կը վարէին: Նաւաստիներն մէջն ալ ապահովութիւնը կը տիրէր. ամէն մարդ ծովապետին խմաստութեան վրայ վստահութիւն ունենալով՝ հանդարտ սրտով կը կենար: Բոլոր ճամբորդութեան մէջ անգամ մը միայն սաստիկ փոթորիկ մը անձրեւով ու կայծակով՝ զերծնիք խռովեց, բայց հազիւ չորս ժամ տեւեց. եղբը նորէն հանդարտութիւն եղաւ, ու յաջողակ հովմով յառաջ երթալով՝ Նոյեմբերի 2ին ցամաք տեսնել սկսան: Կոլոմբոսին առջի ընկերները պարծանքով մը ցամաքը կը ցուցընէին իրենց նոր ուղեկիցներուն, որոնք այնպէս յաջողութեամբ բազձանքներուն հասնելնուն համար՝ ուրախութենէն գրեթէ ապշեր մնացեր էին: Տեսնուած երկիրն անծանօթ կղզի մըն էր, որն որ Կոլոմբոս՝ կիրակի օր բլլալուն՝ Տոմինիկէ (Տոմինիգա) այս ինքն՝ Կիրակի անուանեց: Բայց հոն յարմար նաւահանգիստ չգտնելով՝

երկայն չկրցաւ մնալ, եւաւ քիչ մը հեռուն տեսնուած կղզիներուն կողմը նաւեց: Մեկէն վեց իրարմէ աղուոր ու զուարճալի կղզիներ դիմացն ելան, որոնց անտառներէն բուրած անուշահոտութիւնն այնչափ սաստիկ էր, որ ցամաքէն դուրս մինչեւ նաւերուն կը հասնէր, այնպէս որ բոլոր նաւարդները սկսան փութալ որ շուտով կղզիներուն մեկուն վրայ ելլեն: Վերջապէս ծովապետը կղզի մը ելաւ, որուն անունը, իր նաւին անուամբը՝ Մաբէմ կոչեց դրաւ. բայց հոն ալ երկայն չկրցան կենալ, ինչու որ անբնակ էր, մէջը՝ տան կամ մարդու հետք չէր տեսնուեր: Սակայն գետնին գեղեցկութեան կողմանէ՝ ուրիշ մերձաւոր կղզիներէն վար չէր մնար. գրեթէ բոլոր կղզին բարձր ծառերու անտառներով ծածկուած էր, ծառերուն ոստերէն՝ չտեսնուած պտուղներ ու ծաղիկներ կախուած, գետնին երեսը խնկաբեր անկերով լեցուն էր: Ծաղիկ մը տեսան՝ որուն տերեւները դափնիի, իսկ հոտը մեխակի կը նմանէր:

Ալատորմին ուրիշ մեծ ու երեւելի կղզի մը մտեցաւ, որուն մէջտեղը բարձր լեռ մը կար, ուակից շատ առուներ հեղեղներու նման ուժով դուրս կը թափէին: Ծովապետը յիշեց որ Սպանիայէն ելած տաեն՝ Խաթէմնատուրա գետառը Կատաղութեան վանքին կրօնաւորներուն խոստացած էր, թէ

գտած երկիրներէն մեկուն՝ իրենց վանքին անունը տայ. ուստի եւ խոստմունքը կատարելով՝ ան կղզւոյն անունը Կատաղութիւն դրաւ: Ան կղզին Անդիլեան կղզիներէն մեկն էր, որ ընդ վերայ Հայդիի բնակիչները սոսկալով կը խօսէին, ըսելով թէ Գարայիպներուն բնակութիւն են, որոնք ահրելի մարդիկ են:

Պոմբոս ցամաք ելլելուն պէս՝ նախ գեղ մը տեսաւ, որուն տները՝ Հայդիի եւ ուրիշ կղզիներու շինուածներուն պէս կլոր չէին, հապա քառակուսի, բայց անոնց նման՝ ծառերու բուներէ, ճիւղերէ ու եղէգէ շինուած, յատակը կամ գետինը հող էր, յարկը՝ արմաւենիի ճիւղերէ հիւսուած: Բոլոր տները իրարու քով անոնի կարգաւ շինուած էին, որ բոլորակ կամ շրջանակ մը կը ձեւանար, որուն մէջտեղը հասարակաց տեղերնին կամ հրապարակնին էր:

Պատնիսպիք հոն բամբակի կտաւէ շինուած՝ կախեալ անկողիններ գտան ու շատ մը գործուած ու չգործուած բամբակ. նիւթ մ'ալ տեսան, որն որ առջի բերան երկաթ, բայց եաքը տեսակ մը խեցի (ջօմֆէ) կարծուեցաւ: Տան մը մէջ մտած տաեննին՝ փայտէ քանդակուած օձեր գտան, որոնք բաւական վարպետութեամբ գործուած էին: Բայց ինչ մեծ զարմանք ու հետաքրքրութիւն ունեցան, երբ որ ուրիշ տան մը մէջ Եւրոպայի

նաւի կտոր մը տեսան։ Ապշեցան մնացին, չէին գիտեր թէ ինչպէս հոն եկեր է։ Շատերը շատ բան ըսին, բայց հաւանականն ան էր, որ արեւմտեան հովը կղզւոյն եղեգները բերած ըլլայ, ինչպէս որ արեւելեան հովը Կանարեան կղզիները գաւազանները ձգած էր։ Բոլոր գեղին մէջ վայրենիներէն մարդ մը չտեսնուելուն՝ Սպանիացիք անարգել ամէն բան աչքէ անցուցին։ Նոյն տեղը՝ Եւրոպայի բազերուն նման ընտանի բադերէ ու թռչնակներէ զատ ամենեւին ուրիշ կենդանի չտեսան։ Երբ որ այսպէս ամէն ծակ մտնելով, ամէն բան հետաքրքրութեամբ կը դիտէին, մէկէն զարհուրելի տեսարան մը դիմացնին ելաւ, քանի մը խրճիթներուն մէջ եւ դուրսը գետնի վրայ շեղջ շեղջ մարդու ոսկրներ գտան։ Տեսնողներուն վրայ սոսկումը մ'ինկաւ, եւ իմացան որ բնակիչները մարդակերներ են։ Տեղ տեղ ալ խրճիթներուն մէջ կախուած մարդու գանգեր կային, որոնք կ'երեւար որ ամանի եւ ուրիշ կարասեղ տեղ կը գործածէին։

Երջանկ գացողները ամէն բան աղէկ մը քննելէն իմանալէն ետքը՝ զարձան տեսածնին ծովապետին պատմեցին։ Ասոնցմէ ետքը շատ չանցաւ՝ քանի մը նաւապետներ վայրենիներէն կնիկ-մարդիկ ու տղայ մը բռնած բերին։ Կնիկներէն ոմանք նշաններով

իմացուցին որ իրենք ուրիշ ցեղէ են եւ ան կղզւոյն բնակիչներէն գերի բռնուած են, եւ բուն հայրենիքնին՝ Պորիգէն կղզին է (որն որ հիմա Բորդոյ ուիդոյ, այս ինքն՝ Հարուստ նաւահանգիստ կ'անուանուի)։ Ա՛ս ալ իմացան Սպանիացիք որ կղզւոյն բնակիչները մինչեւ յիսուն մղոն հեռու բոլոր կղզիներուն թշնամի են, եւ ամէնքը կը սոսկացընեն կերեր. եւ չէ թէ միայն բռնած գերիներն կ'ուտեն, հապա մանաւանդ տղաք ալ կը բռնեն եղեր, որ պահեն գիրցընեն եւ այնպէս ուտեն։ Ա՛ս քաոսեղի պատմութիւնները Սպանիներուն շատ տրտմեցուցին, մանաւանդ Կոլոմբոս, որն որ ասոնք լսելով՝ մեծ հոգի մէջ կը մտնէր, ինչու որ նաւապետներէն մէկը Տիէկոյ անուամբ՝ ուժը հոգւով առաուտանց ցամաք ելած էր, ու դեռ ետ չէր դարձած։ Իրիկուն եղաւ, դեռ եկող գացող չկար։ Երկրորդ օրը նաւատորմիղն անդադար նշաններ կուտային, որ իրենց մարդիկներուն ուր ըլլալը իմանան ու ձայն մը տան, բայց ամենեւին պատասխան տուող չեղաւ։ Պարապ տեղ ծովապետը չորս դին խնդրակներ խրկեց, որոնք փողերով կղզւոյն չորս դին կը դառնային ու անդադար ձայն կու տային. նաւերէն ու դրսէն սաէպ սաէպ թնդանօթ ու հրացան կ'արձակէին։ Տիէկոն եւ իր ընկերները չէին երեւար։ Սպանիացւոց կաս-

կածն երթալով կը հաստատուէր, մանաւանդ որ խնդրակիներէն ամենք իրիկուան դէմ գա-լով պատմեցին թէ նորէն վայրենիներուն խրճիթները մտնելով, մորթած մարդկան միս տեսած էին, որոնք վայրենիները մաղմաղ կրակի վրայ խորովելու դրած էին. ուրիշ տեղ մ'ալ տեսած էին որ բադի ու թռչնա-կի մսի հետ մարդու միս ալ կաթսայի մէջ լեցուցեր ու կրակի վրայ դրեր էին, որ եփի: Ասոնք լսելէն ետքը՝ ալ յոյսերնին կորսնցին ատուգիս խեղճ Տիէկոն ընկերներովը վայրե-նիներուն դէրի ինկած է, կ'ըսէին, եւ կը վախնային որ իրենց գլուխն ալ նոյն փոր-ձանքը չգայ:

Բայց Կոլոմբոս չէր ուզեր յոյսը բոլորո-վին կտրել. կրնայ ըլլալ որ, կ'ըսէր, դեռ կենդանի ըլլան, եւ անտառներու մէջ մոլո-րած՝ թափառին: Սակայն խեղճերն ազատե-լու ի՞նչ ճար կրնար ըլլալ, ով յանձն կ'առ-նէր որ երթայ անանկ վտանգաւոր անտառ-ներու մէջ գտնուիլ: Ճամբորդներուն մէջ Ոյետոյ անուամբ ազնուական տէր Կաս-տիլիայի երիտասարդ մը կար, որն որ սաստիկ քաջ եւ աներկիւղ ու ծովագետին շատ սի-րելի էր: Ահա Կոլոմբոսին եկաւ աղաչէց, որ իրեն հրաման տայ երթալու Տիէկոն ու անոր ընկերները փնտռելու: Ծովապետը հրաման տուաւ: Ոյետոյ քառասուն սրտոտ

մարդիկ ընտրեց, եւ անոնցմով բոլոր կղզւոյն մէջ սկսաւ պտըտիլ: Անցած անտառներուն անանկ անկոխ տեղեր էին, որ շատ անգամ սուրերով ճամբայ բանալ հարկ կ'ըլլար, մի-օրինակ ժայռերէ ու մայռաձորներէ կ'արգելուէ-ին: Բայց աշխատանքնին փուճ ելաւ. հրա-ցանները թնդիւնը, թմբուկներուն ձայնը, կորսուողներուն անունը՝ որ անդադար կը կանչէին, ամէն ձայն ու աղաղակ՝ որոնց ար-ձագանգը բոլոր անտառներն ու բովանդակ կղզին կը թնդացուցներ, անօգուտ եղան: Ցուսահատած, յոգնած, բայց տեսած եր-կիրներնուն գեղեցկութեան ու պտղաբերու-թեան վրայ զարմացած՝ ետ դարձան:

Ասոնց դեռ ցամաք եղած առենը՝ ան խեղճ կորսուողներուն վրայ Կոլոմբոսին կա-կածն ալ աւելցաւ, ինչու որ ուրիշ շատ գե-րի կանայք փախչելով՝ Սպանիայոյ նաւե-րուն մէջ ապաւինելու կու գային, շատերը տղաք ալ ունէին, ու լալով կ'աղաչէին որ ի-րենց քովը ձգեն: Կոլոմբոս ասոնք խեղճերը՝ սէր ցուցընելով ու պարգեւներ տալով կը մխի-թարէր: Ասոնք ամէնն ալ Պորիգենցի կինե-րուն բաներները հաստատեցին: Ծովապետը մտածեց որ ան գերիներէն մէկ քանին պար-գեւներով՝ ապարանջաններով, մանեակնե-րով եւ ուրիշ կերպ կերպ զարդերով նորէն վայրենիներուն խրկէ, որ գուցէ իրենք ալ

հետաքրքրութեամբ դան։ Բայց անգութ Գարայիպները ասոնց վրան հասան. բոլոր զարդերնին կողոպտեցին, եւ իրենցմէ մէկը. չմոռեցաւ, խեղճ գերիները հալիւ կրցան կեանքերնին ազատել, ու նորէն Ապանիացւոց ապաւինեցան։

Նովապետը տեղեկացաւ որ նոյն ատենը գրեթէ բոլոր բնակիչները կղզիէն դուրս մերձաւոր կղզիներ ատաղ առնելու եւ գերի բռնելու գացեր են։ Իրենց հոն չեղած ատեն՝ կնիկ մարդիկ, որոնք իրենց պէս պատերազմող ու կատաղի էին, գերիները կը պահէին, եւ արդէն պատրաստուած էին, որ եթէ վրանին յարձակումի ըլլայ նէ՝ դէմ դնեն։ Գերիներն ըսին թէ Պորիգինցիք ասպատակութիւն չեն ըներ, միայն Գարայիպներուն յարձակման դէմ կը պատերազմին. բայց խոստովանեցան որ իրենք ալ բռնած գերինին կը մորթեն ու կ'ուտեն։

Կոլոմբոս կը փութար որ ան վայրենի կղզին թողու, եւ ժամ մը յառաջ երթայ իր սիրելի Խաչանիշան տեսնէ. բայց խեղճ կորսուածները մոռնալով՝ կը յապաղէր, կը յուսար որ գեռ կ'երեւան։ Գարայիպներուն վայրենութիւնն ու անգթութիւնը որչափ աւելի որ կ'իմանար, այնչափ ան խեղճերն իրենց ձեռքը թողուլն իրեն դժուար կու գար. կը բաղձար որ եթէ զանոնք ազատել չկրնար

նէ՝ գոնէ ատոնց գիանայ որ անոնցմէ ալ յոյս չկայ։ Բայց երբոր Ոյետոյ ընկերներովը յուսահատած ետ դարձաւ, ինքն ալ յոյսը կորնելով՝ որոմնութեամբ կամաց կամաց երթալու պատրաստութիւն տեսնել սկսաւ։

Երբոր առագաստները բանալու վրայ էին, մէկէն դիպուածով մը հեռուն ծովին եղերքը քանի մը Եւրոպացիի հագուստով մարդիկ տեսան, որոնք իրենց կողմը կու գային։ Բոլոր նաւաստիներն մէջ ուրախութեան ձայն մը փրթաւ, եւ ծովապետը շուտ մը նաւակ մը խրկեց։ Սուգիւ կորսընցուցած մարդիկներն էին, որոնք թէպէտ ողջ առողջ նաւը հասան, բայց հիւծեր, տկարացեր էին. աշխատութենէ, անօթութենէն ու երկայն ճամբայ քալելէն երեսնին գոյն չէր մնացեր։ Քիչ մը հանգչելէն ետքը՝ սկսան պատմել թէ ինչպէս թանձր անտառի մը մէջ անզգուշութեամբ մոլորելով՝ կը թափառէին. անտառը մութ ու անկոխ էր, ծառերն ալ այնպէս խիտ ու բարձր էին՝ որ երկինք ալ չէր տեսնուեր։ Ո՛չ փողերուն, ո՛չ ալ թրնդանօթներուն ձայնը լսած էին. ոմանք խիտ բարձր ծառերու վրայ ելլեր դիտեր էին, որ ճամբայ կամ ծով տեսնեն, բայց անկարելի եղած էր։ Թէպէտ միօրինակ քալելով՝ անտառէն դուրս ելած էին, բայց չորս կողմը լճեր ըլլալուն՝ ազատ ճամբայ չէին գտեր,

անօթութիւնն ալ ասատկանալով՝ ալ կեան-
քերնէն յոյսերնին կտրեր էին. բայց վերջա-
պէս բարեբախտութեամբ ծովեզերքն ելլե-
լով՝ սկսած էին կղզւոյն չորս կողմը դառնալ,
որով եւ նաւաստիները տեսեր էին: Ամէն
ալ ծովապետին իրենց ապաւէնուն համար
մեծ շնորհակալութիւն մատուցին:

Ր.

Գարապիպներուն հետ կը կռուին:

Կոլոմբոսի նաւն ընդունած գերի կա-
նապէք կ'լսէին որ դեպ ի հարաւ նաւելու ըլ-
լան նէ՝ ցամաք երկիր կը գտնեն: Կոլոմբոս
ատոր դիւրին կողմերը կը նաւեր, թէ որ օր
մը յաւէտ Խաբանիոլա երթալու չբաղձար:
Կը մտածէր թէ իր առջի ճամբորդութեան
ընկերները զինքն անանկ մեծ նաւատորմիղով
նորէն դարձած տեսնելնուն՝ շատ պիտի ցրն-
ծան: Անտարակոյս, կ'լսեր մտքին մէջ, հիմա
առատ պաշար ունենան պիտի, կղզւոյն բեր-
քերէն օրշափ արդեօք ժողված են, օրշափ
ալ իրենց հնարագիտութեամբը նորէն հա-
ցուցած են: Ո՜հ, կ'լսեր, օրշափ երանելի
կ'ըլլամ թէ որ հոն կանոնաւոր կառավա-
րութիւն մը կարենամ հաստատել, եւ Հրն-
դիկները սիրով գարման գտնելով՝ կրօնի
ճշմարտութիւններովը կրթուին, քաղաքա-
կանանան, կարգ կանոն սորվին, եւ Սպանե-

ացւոց հպատակ ու բարեկամ ժողովուրդ
ըլլան:

Ընանկ ջերմ խորհուրդներու մէջ նաւերը
դէպ ի հիւսիս կը վարէր, Անդիլեան կղզինե-
րուն մէջէն նաւարկելով, եւ ոչ մէկուն մէջ
վայրկեան մը կենալ ուզեց, որ չըլլայ թէ
ուշանայ: Միայն Հեռուանց ողջունելով ու
տեսած կղզիներուն գատ գատ անուններ
դնելով՝ կ'անցնէին: Միայն Սուրբ Խաչ կղզին
քիչ մը կեցաւ, որն որ բուն բնակիչներուն
Լեզուաւը Այայ կը կոչուէր ու Գարայիպնե-
րուն ձեռքն էր: Սպանիայէք հոն առ ատկալի
բնակիչներուն հանդիպեցան, որոնց կերպ
կերպ պլանդակ գունաւորած կերպարանքը,
ջղուտ բազուկները, յաղթանդամութիւնը,
խիստ ու վայրենի նայուածքը յայտնի կը
ցուցընէին որ առ ազգին մնասուր կարծրու-
թիւններէը՝ միայն պատերազմ, աւեր, արիւն-
հեղութիւն կը ճանչնային, եւ բովանդակ
իղձերնին ու խորհուրդնին ատոնց վրայ էր:

Ծովապետը հոն անոնց հետ պատե-
րազմ մ'ընելու ատիպուեցաւ: Գունդ մը Գա-
րայիպ ծառակրի մը մէջ մնած կու գային.
հեաերնին երկու կին ալ կար, որոնցմէ մէ-
կուն հետ թագուհոյ պէս պատուով կը
վարուէին: Առանք Եւրոպացւոց նաւատորմիղը
տեսնելնուն պէս՝ առջի բերան ապշութեան
մէջ ինկան եւ զարմանքէն անշարժ մնացին.

ուստի եւ Սպանիայիք կրցան մեծագործութեամբ գանոնք քննել: Աչքերնուն չորս կողմը գոհատար բոլորակ մ'երեւած էին, որն ալ խիստ պլշանդակ կ'երեւար. աչուընին գաղանի ածուընեւու պէս կը փայլէր, կարծես թէ բբերնէն բոց դուրս կ'ելլէր: Ճակտերնին թաւ ու կամարաձեւ էր. երեսնին գաղանային յանդգնութիւն ու սրտոտութիւն մը նկարուած էր: Մէջերնէն շատերը՝ կզակներնուն ձեւովը, ականջներնուն մեծութեամբն ու սրութեամբը, այտերնուն լեցնութեամբը, քթերնուն շիտակ ու քառակուսի ըլլալովը՝ ամէհի առիւծներու կը նմանէին: Բազուկնին ու սրունքնին՝ բամբակէ կոտներով փաթթած ու սաստիկ պնդած ըլլալով՝ ջղերնին արտաքոյ կարգի ուռեր ու դուրս ինկեր էր, եւ կ'երեւար որ սաստիկ ուժերնուն համեմատ ալ երագ ու թեթեւ են:

Պարեններէն ալ դիմացնին ելած զարմանալի տեսարանէն յափշտակած՝ մեծ մեծագործութեամբ Սպանիայիք կը նայէին, այնչափ ապշութեան մէջ էին, որ Սպանիացւոց նաւակներուն մէկը իրենց ծառակրին մօտեցաւ: Գրեթէ զարնուելու վրայ էր, մէյ մ'ալ աւնք զգաստացան, թիակնին ձեռք առին եւ բոլորը ուժով թիավարելով սկսան փախչիլ: Խել մը հեռացած էին, բայց Սպանիայի նաւակը վրանին հասնելով՝ առջեւնին

առաւ ու չէր թողուր որ անցնին: Վայրենիները մտքերնին դնելով որ աւնք թշնամութեան հոգւով եկած են ու զիրենք բռնել կ'ուզեն, կեցան ու սաստիկ կռուելու սկսան: Նետերը կարկտի պէս Սպանիացւոց վրայ կը տեղային. երկու կանայքն ալ համարձակութեամբ ու քաջութեամբ սլաքներ կ'արձակէին: Մինչ մէկը նետով Սպանիացի մը զարկաւ չարաչար վիրաւորեց: Սպանիացիք ընկերնին կիսամահ գետնի վրայ ինկած տեսնելով՝ կատղեցան, եւ ասանկ վայրենի կռուի մը շուտով վախճան տալու համար՝ իրենց նաւակին գլխովը գարայիսներուն ծառակուրը կործանեցին: Բայց ամէնքը զարմացան մնացին, երբոր տեսան որ աւնք իրենց ծառակրին դառնալէն ամենեւին չվախնալով ու ջրի մէջ լողալով՝ անանկ քաջ կը պատերազմէին, իրրեւ թէ հաստատուն երկրի վրայ կեցած ըլլան: Լողացած աւներնին՝ երբեմն երբեմն ծովին տակը ծածկուած ժայռերու վրայ կեռնալով՝ նետ կը նետէին, եւ այնպէս աղեկ կը հանդիպցընէին որ կարծես թէ ցամաքի վրայ կը կռուին: Խոլոր Սպանիացւոց նաւատորմիղն ապշութեամբ կը նայէր ու այնչափ քաջութեան վրայ կը զարմանար: Բայց վերջապէս շատ չանալէն ու ամէն ճիգն ընելէն վերջը՝ ուժերնին կտրեցաւ, եւ այնչափ բազմութեան՝ որ զիրենք պաշարած էին՝ չկրնալով

դիմանալ, անձնատուր եղան: Թագուհին իր որգուոյն առ գերիներուն մէջ գտնուեցաւ:

Հնդիկներուն մէկը չարաչար վիրաւորած ըլլալով՝ երկրորդ օրը մեռաւ. բայց իր մահուանն ալ վրէժը խնդրուեցաւ, ինչու որ ան Սպանիային ալ՝ որն որ վայրենիներէն մահացու վէրքն առած էր, երկայն առեն հեծելէն ու չարչարուելէն եղբը՝ մեռաւ: Կ'երեւայ որ նեռը թունաւորած էր: Ժամանակ գտայիսները ամենուրեք սիրով կամ պարգեւով չվերմացան. եղբը թէպէտ իրրեւ գերի Սպանիա ալ բերուեցան, բայց դաժանութիւնին չդիմացան, այնպէս որ երեւոյթին նայողը կը զարհուրէր:

Գ.

Խրաւնիոլա կը հասնի:

Ծովապետը դէպ ի հիւսիս յառաջ երթալով՝ իրարու մօտ շատ կղզիներու կոյտ մը գտաւ, որոնցմէ ոմանք անկերով ու անտառներով ծածկուած էին, բայց մեծ մասը չոր ցամաք էր, ու գետնէն վեր մերկ ժայռեր բարձրանալով՝ երկինքին պայծառ կապուտակ գունովը ներկուած կ'երեւային: Կղզիներուն խիտ մեծը Կոլոմբոս Սուրբ Ուրսուլա անուանեց, իսկ բոլոր բազմութեան՝ Ցան Հազար Կուսանաց անուն գրաւ, որոնք հիմա Կուսանաց կղզիք կը կոչուին, ու Անգլիան կղզիներուն հիւսիսային մասն են: Քիչ մ'ալ յառաջ երթալով՝ Պորիգէն ըսուած կղզին հասաւ, որն որ Գարայիպներուն ձեռքէն փախչող գերի կանանց հայրենիքն էր: Ան երկիրն ալ Սպանիայի թագաւորին ու թագուհոյն անուամբ ժառանգեց, եւ մէկ մասն ալ անձամբ պարտելով՝ ուրիշ կողմերէ աւելի քաղաքականութեան նշաններ տեսաւ: Պողպ պարահէդները ցանգով պատած, ու մանաւոր քալելու համար զուարճալի ճամբաներ շինուած տեսաւ: Գեղեցիկ գեղի մը մէջ հասարակ խրճիթներու քով տուն մը տեսաւ, որուն շէնքն աւելի փառաւոր էր: Իսկ կղզին գեղեցկութեամբն ու պաղաբերութեամբը Անդիլեան կղզիներէն վար չէր մնար:

Հայց Սպանիացիք արդէն գիտէին որ առեղի բնակիչները՝ Գարայիպներուն դէմ անդադար կռուի մէջ ըլլալով՝ անոնց բարքն ալ ըստ մասին առած էին, ու բռնած գերիներն չարաչար տանջելով կ'ուտէին: Ծովապետը հոս ալ մէկ օրէ աւելի չկեցաւ, սիրտը կ'եփէր որ օր մը յառաջ Խրանիոլա կղզին հասնի. երթալով կաթօթ կ'աւելնար: Վերջապէս անպատմելի ուրախութեամբ օր մը Կոլոմբոսի առջի նաւարկութեան ընկերները Հայդիի ծովեզերքը տեսան: Սպանիական կղզին, սպանիական կղզին ըսելով՝ ամէնքը վեր վազեցին: Կաթոլիկայները կը կարծէին

թէ նոր հայրենիք մը պիտի գտնեն, եւ ե-
րազած աքանչելի ոսկի դարերնին կատարուած
պիտի տեսնեն: Տատուեօթը նաեւ ալ իր
թէ արդէն ընտանի եղած ծովու մը վրայ
մեզմով յառաջ կը խաղայիր, բայց դեռ ամ-
բոյը չէր տեսնուեր: Ամէն բանէ յառաջ աս
օտարաւէր երկրին մէջ կատարելու մեծ պար-
տաւորութիւն մը, ատուգիւ ազգին պարտա-
որութիւն մ'ունէին. այսինքն ան Սպանիա-
յէյն դիակին դերեզման մը փնտռել, որն որ,
ինչպէս վերը պատմեցինք, գարպիպ կնոջ
ձեռքէն վերաւորուելով՝ նաւահանգիստը
մտած առենին՝ մեռած էր: Դժբախտ Սպա-
նիայէյն մարմինը բերող նաւը թաւ ու ծա-
ռախիտ տեղ մը մտեցաւ, ու դիակը դուրս
հանելով՝ յաղարկաւորութեան կարգը կա-
տարեց: Ան միջոցիս մէջ երկրին բնակիչներէն
դունդ մը ծառախուրներով ծովախտին ե-
կան, ու կ'աղաչէին որ շնորհք բնէ իրենց
կղզին գայ, ուր ցեղապետնիս, կ'ըսէին, ձեզի
կը սպասէ, ու ձեզի պարգեւելու շատ ոսկի
պատրաստած է: Կոլոմբոս շնորհակալ եղաւ
ու հրաժարեցաւ, ըսելով թէ հիմա չեմ
կրնար գալ, ինչու որ ընկերներ ունիմ, որոնց
ժամ մը յառաջ հանիլ կը փութամ: Ան
խօսքերով ու առատ պարգեւներով զիրենք
արձակեց, եւ ինք յաղարկաւորութեան գա-
ղտղ Սպանիացւոց գալառեան կը սպասէր:

Դ.

Աւիտոցը կործանուած կը գտնէ:

Ինչեւ հիմա տեսանք թէ Կոլոմբոս
որչափ երկիրներ գտաւ, եւ թէ իր նաւար-
կութեան ընկերք եղողներուն որոնց մէջ որ-
չափ մեծ անհանգստութիւն ձգած էր: Սորյգ է
ան մեծամեծ յոյսերը կէս մը երեւակայու-
թիւն ու ցնորք էին, բայց աս ալ պէտք է
խոստովանիլ որ եթէ մարդկային նեղոց-
թիւնն ու չարութիւնը ծովախտին ջանքը
եղծանելու չըլլար, գրեթէ ամէնքն ալ կրը-
նային կատարուիլ: Սուտիւ թէ որ գաղթա-
կաններ հաստատելու աղէկ տեղեակ ըլլար,
եւ իր աշխատութեանն ու ջանքին աղէկ
մարդիկ հաղորդ ունենար նէ, ան ամէն դար-
ձանագրութիւնները կրնային իրօք ալ ըլլալ: Կրնար
ազգերը դարձընել, թագաւորութիւններ
հաստատել, հաղարաւոր ու բիւրաւոր Եւրո-
պացիք բարեբախտ բնել՝ անանկ երկրի մը
մէջ՝ որ այնպէս պատուական ու երջանիկ էր:
Ասոնցմէ զատ՝ կրնային առատութեամբ ժող-
վել ան ոսկին՝ որուն յաւուրին ու ցանկու-
թեամբը Սպանիացիք այնչափ դրգռուած
էին: Բայց ժամանակութիւն, խաբէութիւն, ան-
դիտութիւն, մոլութիւն ու չարաչար կիրքեր,
մէկէն առջի բերան ամէն յոյս ու օգուտ
խափանեցին:

Պոլոմբոս Նաւիատաի ամրոցը երեսու ն'ուէթը հոգի թողուցեր էր: Սոյդ է երկիրը բոլորովին անճանօթ էր, բայց շատ նպաստ ու օգնութիւն ալ ունէին: Նախ երկրին ժողովուրդը բարի էր, եւ Սպանիացւոց՝ երկինքէ իջած մարդիկներու պէս պատիւ կ'ընէին: Սպանիացւոց ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ բարի ու միամիտ ժողովրդեան առ համարումն իրենց խնամուն վարմունքովը պահել, որով Հայդիի մէջ ամէն բանի կարող կ'ըլլային, ամէն ուզածնին կրնային ընել: Բայց առ նոր գաղթականները՝ ծովապետն իրենցմէ բաժնուելուն պէս՝ իրենք զիրենք ծուլութեան եւ ամէն կերպ անկարգութեանց տուին, որն որ իրենց կործանման պատճառ եղաւ:

Պոլոմբոս որչափ որ ամրոցին կը մօտիկնար, այնչափ աւելի փութով նաւատորմիղը յառաջ կը վարէր: Նոյեմբերի 25ին կղզւոյն ուրիշ մէկ կողմը խարիսխ նետեց, որ ելլէ նոր ամրոց մը շինելու համար յարմար տեղ գտնէ: Քանի մը նաւավար կղզւոյն մէջ պտըտելու առեն՝ առուակի մը քով մարդու եւ տղու մը դիակ տեսան, որոնք այնչափ փտառած ու ապականած էին, որ ով եւ ինչ ազգէ ըլլալնին յայտնի չէր. բայց մարդուն վիզը չուան մը կապուած էր, որուն Սպանիա շինուած ըլլալը յայտնի կ'երեւար: Դիակին բազուկներն ալ խաչաձեւ գերանի մը կապուած էին: Երկրորդ օրը անկէ քիչ մը հեռու ուրիշ երկու դի ալ գտան, որոնց մէկը մօրուքը էր: Հնդիկներն առանց մօրուքի ըլլալով՝ յայտնի բան էր որ մեռած մարդը Սպանիացի էր: Բայց ինչպէս սպանուած ու ինչու համար այնպէս անթաղ ձգուած էր: Բոլոր նաւորդները մտմտուքն առաւ. ծովապետը շփոթած ըսելիքը չէր գիտեր:

Թէպէտ կղզւոյն բնակիչները մեծ վստահութեամբ կու գային, ուրախութեամբ ու պարգեւներով նաւատորմիղն չորս կողմը իրենց ծառակուրներովը կը կենային, յուսալով որ Սպանիայիներէն զարդեր ու խաղալիկներ առնեն. սակայն առ պարզութիւնը ծովապետին սիրտը հանդարտեցընելու բաւական չէր, մանաւանդ թէ անձկութիւնն երթալով կ'աւելնար: Վերջապէս ամսոյն 27ին իրիկուան դէմ ամրոցին դիմացն հասան: Ծովապետը խոհեմութիւն սեպեց առ գիշերը նաւերուն մէջ մնալ, որ առտուանց լուսընկալէն եռքը ցամաք ելլէ. միայն իր գալուստն աւետելու համար ուրախութեան թնդանօթ նետեց: Բայց ցաւն ու մտմտուքը օրչափ աւելցաւ, երբոր ցամաքէն ոչ թնդանօթով, ոչ հրացանով պատասխան տուող եղաւ: Աչքն անդադար ցամաքն էր, որ լոյս մը տեսնէ, մարդու ձայն լսէ, բայց պարապ,

ամէն կողմ մութ էր, ոչ մարդու ձայն կար ոչ ալ ամենեւին նշան մը:

Ծովապետը մեծ սիրութեամբ մէկ դի քաշուեցաւ. բոլոր նաւորդները վախի ու կասկածի մէջ էին. մէյ մ'ալ յանկարծ կէս գիշերուան դէմ ծովուն վրայ լոյս մը երեւցաւ, ու նաւապետին մէջ չշնչոց ելաւ թէ ցամաքէն նաւ կու գայ: Եկողը՝ ծառակուր մըն էր, որն որ քիչ մը հեռու կեցած՝ նաւերէն մէկուն ձայն տուաւ թէ ծովապետին նաւն ուրն է: Նաւը ցուցուցին. բայց ան Հընդիկը՝ որն որ ծառակրին գլխաւորը կ'երեւար, չուզեց վեր ելլել, մինչեւ որ անձամբ ծովապետը չտեսնէ: Կոլոմբոս երեւցաւ, ու լապտերի մը լուսով նայելով՝ ճանչցաւ որ խօսողը Կուադանակարիին եղբայրն էր: Առաւ քիչ մը մխիթարեցաւ, կը յուսար որ իր Հայրենակիցներուն վրայ աւելի տեղեկութիւն մը կ'առնէ: Հնդիկները զԿոլոմբոս տեսնելնուն պէս՝ շուտ մը նաւը մտան, եւ իրենց ցեղապետին կողմանէ գինիը ողջունելէն եաեւ՝ երկու ոսկիէ դիմակ պարգեւ տուին: Ծովապետը պարգեւը չառաւ՝ հարցուց որ Հոն մնացող Սպանիացիներէն ո՞ւր են, ի՞նչ եղան: Հնդիկներուն գլխաւորը արտասուքեամբ պատասխան տուաւ, թէ քու երթալէդ եաեւ հոս շատ գժբախտութիւններ պատահեցան: Գանձապետ՝ Սիպայի ցեղապետը Կուադանա-

կարիին վրայ յարձակեցաւ, անոր գեղն այրեց. Կուադանակարին ալ վիրաւորեցաւ, ու հիմա պզտիկ գեղի մը մէջ հիւանդ կը պառկի: Իսկ Սպանիացիներէն ոմանք, բսաւ, հիւանդութենէ մեռան, ոմանք ալ կռուով իրարու վրայ ինկան ու մեկզմեկ սպաննեցին. իսկ մնացածները կղզւոյն ներսի կողմերը գացին:

Կոլոմբոս ասոնք լսելով՝ քիչ մը մխիթարուեցաւ որ գոնէ Սպանիացիք բոլոր չեն կորսուած, ինչպէս ինքը կը կասկածէր, մանաւանդ որ Կուադանակարիին կողմանէ ալ մտանութիւն չէր եղած, որն որ իր գլխաւոր վախն էր: Ծովապետը պատուիրեց որ Հնդիկներուն աղէկ նային, անոնց գինի եւ ուտելիք հանեց, եւ իրենցմէ խօսք առաւ որ երկրորդ առտու ցեղապետին մէկտեղ առնեն գան: Երբոր երկրորդ օրն անցաւ ու Կուադանակարին չերեւցաւ, Կոլոմբոս ցամաքը մակոյկ մը խրկեց: Գացողները ցամաք կը Հասնին. բայց Հոն նորէն մեծ որոմութեան մէջ կ'իյնան: Ամրոցը կործանած, գղեակներն ու կահ կարասին ցիր ու ցան եղած, աթոռները կոտրտած, ուտելու բաները թափթփած, ապականած կը գտնեն: Ամէն բան յայտնի կը ցուցընէր որ մեծ բռնութիւն ու կռիւ եղած էր: Իսկ Հնդիկներէն մէկը չէր երեւար, ոմանք Հեռուէն միայն տեսնելով՝ կը փախչէին:

Ա՝ակոյին ետ դարձաւ եւ ամէն բան ծովապետին պատմեց: Կոլոմբոս նորէն շփոթեցաւ եւ ուզեց որ երթայ անձամբ տեսնէ: Սաուգիւ իր դայն ալ շատ մեծ եղաւ, ըսելիքը չէր գիտեր: Ի՞նչ է, կ'ըսէր, աս խառնակութեան պատճառը: Եթէ Սպանիացիներէն ապրող կայ, ինչո՞ւ մէկը չ'երեւար. ուրեմն յայտնի բան է որ ցեղապետը դաւաճանութիւն ըրած է: Բայց աս ալ կը մտածէր թէ գուցէ ան աւերումները Գառնապոյին կողմանէ ըլլան, եւ բոլոր Սպանիացիք ալ իրմէ սպաննուած ըլլան: Իր ընկերները կ'ըսէին թէ սաուգիւ Կուագանակարին դաւաճանութիւն ըրած է: Բայց Կոլոմբոս ցեղապետին մարդասիրութիւնը յիշելով, չէր կարծեր որ անոր կողմանէ դաւ եղած ըլլայ: Դէպ ի դաշտերն երկրննալ սկսաւ, եւ երբոր հեռուէն տեսաւ որ բոլոր գեղ մը աւերած եւ ամէն բան չորս դին այրած, կոտրտած, մինչեւ եղած էր, միտքը դրաւ թէ սաուգիւ ցեղապետն անմեղ է:

Պատուիրեց որ շուտ մը ամրոցին քովը փորեն, եւ գերերը կամ ջրհորները պարպեն, ինչու որ գացած ատեն ապսպրած էր որ եթէ նեղի գալու ըլլան, դանձերնին գետինը թաղեն կամ հորը նետեն: Ծովապետին հրամանը կատարուեցաւ, չորս կողմը ադին անդին փոսեր բացին, գերերը մտան փնտռեցին. բայց բան մը չկրցան գտնել: Սակայն մօտ գեղի մը մէջ, որուն բնակիչները թաղուցեր փախեր էին, Կոլոմբոս զանկապաններ, զգեստներ, կտրուած չուխայի կտորներ գտաւ, որոնք Սպանիացիներուն ձեռքէն առնուած կ'երեւային: Վերջապէս քանի մը տեղ գետինը փորելով՝ իրարու մօտ թաղուած տասնուվեց սպանիացի գտան:

Ուր որ կ'երթային, բուն տեղացիները կը փախչէին, երեւալ չէին ուզեր: Ա՛ս ամէն նշանները տեսնելէն ետքը՝ ինչ պէտք էր մտածէին: Կամ ըսին, խղճերնին մաքուր չէ ու երեւնալու կը կասկածեն, եւ կամ Սպանիացիներէն շատ նեղութիւն քաշած ըլլալով՝ մեզի մօտիկնալու եւ հաղորդութիւն ընելու չէն համարձակիր: Բայց թէ որն էր բուն պատճառը՝ միայն իրենցմէ կրնային իմանալ: Ուստի Կոլոմբոս հրամայեց որ քաղցրութեամբ ու պարգեւներ ցուցընելով՝ վայրենիներէն քանի մը հոգի շահի: Շատ չանցաւ անոնք մէկիկ մէկիկ մօտենալ սկսան. առջի բերան կը վախնային, բայց երբոր տեսան թէ Սպանիացիք զիրենք մարդասիրութեամբ ու բնածաներով կ'ընդունին, առաջուան պէս համարձակ եւ ընտանութեամբ սկսան վարուիլ: Մինչեւ ծովապետին ալ մօտեցան, եւ սկսան հետը շատ մեծ ընտանութեամբ խօսիլ:

Կոլոմբոսին սիրտը կ'եփէր, գաղթական-ներուն պատահածն իմանալ կ'ուզէր. վեր-ջապէս ան հինգ հնդիկներէն մէկը՝ որոնք հետը Սպանիա տարած էր, թարգման դնե-լով ու տեղացիներէն քանի մը հոգւոյ օգ-նութեամբ, որոնք քիչ մը սպաներէն սոր-ված էին, ամէն բան տեղն ի տեղն իմացաւ։

Ե.

Գաղթականներուն դժբախտութիւնը։

Ըն երեսուն՝ութը հոգին՝ որոնք Կոլոմ-բոս իբրեւ գաղթական Հոն թողուցած էր, իրենց կոչումն ու պատիւը ճանչցած չէին։ Առանք Հայդիի մէջ իբր թէ առաջին քարը պիտի ըլլային, որոնց վրայ Կոլոմբոս իր ապագայ քաղաքականութեան շինուածը պիտի կանգնէր։ Երբ որ մեծերնին իրենցմէ հեռացաւ, բնակիչներուն պարզութիւնը ճանչնալով՝ կարծեցին թէ ամէն բան աներ-կիւղ կրնան ընել։ Բայց ան իրենք զիրենք վայրենիներէն շատ վեր սեպողները՝ բոլորո-վին թանձրամիտ ու առորին աստիճանի մար-դիկ էին, ոմանք գործաւոր, ոմանք ալ նաւ-ապետ։ Կրթութիւննին շատ քիչ ըլլալով՝ մարդասիրութիւն, չափաւորութիւն, մեծ-անձնութիւն ինչ բան է չէին գիտեր. եւ երբոր իրենք զիրենք թագաւորի պէս բոլոր երկրին տէր տեսան, իրենց իշխանութեան

ուրիշ չափ չճանչցան, բայց եթէ իրենց կարողութիւնը՝ որով անխիղճ ու անգութ մարդիկ դիւրաւ կը գերծանին։ Ցեղապետը՝ միայն Կոլոմբոսին եւ անոր գլխաւոր պաշտօ-նեաներուն հետ անձամբ տեսնուած էր. իսկ մնացած նաւորդները անոր հրամանին տակ հնազանդութեան ու կարգապարտութեան մէջ տեսած էր։ Ուստի երբ որ ծովապետին եր-թալէն եղբը՝ անոնց անկարգութիւնները տեսաւ, կը զարմանար, չէր գիտեր թէ ան փոփոխման պատճառն ինչ է։ Աւելի բերան անոնց ամէն ուզածը կը կատարէր. ոսկի կ'ուզէին՝ կու տար, ինչ որ կը պահանջէին՝ անխափան կը կատարէր։ Իր հպատակները գերիի պէս անոնց կը ծառայեցընէր։ Երբոր տեսաւ որ անամօթութեամբ ժողովուրդեան հետ կ'խնայեն, սկսաւ զանոնք խրատել որ համեստութեան ու ամուսնական պարտաւո-րութեան դէմ ժողովուրդը չզրկեն։ Ան ա-մէն բան՝ որոնք վայրենի ազգէ մը մարդ չի կրնար յուսալ, յանդուգն ու անօրէն Սպա-նիացւոց յոխորթութիւնը չկրցան զսպել։ Խար-բարոս ասպատակներու պէս՝ իրենց բարե-բարութեան գեղերը կը յարձակէին, անոնց աղքատիկ աները կը մանէին, ուզածնին կը թալանէին. խեղճ անմեղ մարդիկը կը չար-չարէին, քրիստոնէական առաքինութեան, մանաւանդ թէ մարդկութեան դէմ, ամէն

սոսկալի չարութիւն ամէն օր անպատիժ կը գործէին՝ աղքատ, վայրենի, բայց իրենցմէ շատ աւելի զգաստ ժողովրդեան մէջ: Երբոր իրենց ագահութեան, խստասրտութեան ու անօրէնութեան չափը լեցուցին, անկէ ետեւ իրարու հետ խմնալ սկսան, ու իրարու օրս եղան: Մէջերնին անմիաբանութիւն ինկաւ ու յանկարծ գազանային անգթութեամբ իրենց ամրոցին մէջ իրար ջարդել սկսան: Տիէկոյ Արանային իշխանութիւնն անարգեցաւ, մէկը զինքը բանի տեղ չէր դներ:

Շատերը սկսան ասդին անդին ցրուիլ, միաբանութիւնը քակուեցաւ. կղզւոյն մէջ թափառական կը պարտէին, ու թշնամիայ երկիր մտնող քաղցած գինուորներու պէս՝ քանդել, աւար առնել, բռնութիւններ ընել իրենց օրինաւոր սեպեցին: Պետրոս Կուդդիէրեզ ու Ռոտրիկոյ Եսգոպատոյ ասանկարգութիւնները տեսնելով՝ Արանան մեղադրել սկսան, որ ասոնց չարիքները իր թուլութենէն ու տկարութենէն յառաջ կուգան. եւ ինք հոգւով իրեն դէմ ելան, որով ամրոցին մէջ նորէն հերձուած մ՚եղաւ: Բայց պարզ բաժանումը բաւական չըլլալով՝ անգամ մը երկու կողմանէ զարնուեցան, ու մէջերնէն մէկը մեռաւ: Ակից եղբը Կուդդիէրեզ ու Եսգոպատոյ իրենց կողմնակիցներովը Արանային գաւառեցան գացին, որ ուրիշ տեղ մը առանձին բնակին: Շատ տակի գտնելու յուսով՝ Սիպասյի երկիրն ուզեցին երթալ, ուր լսած էին թէ գետերը ոսկի կը բղխեն: Այսպէս ասոնց անխոհեմները անհնազանդ եղան իրենց գլխաւորին, որուն իրբեւ ծովապետի ու փոխարքայի հնազանդութիւն երդուեր էին: Կոլոմբոս բաժնուելու առեն՝ իրենց յայտնապէս ըսած էր թէ Միսրան եղէք, ամրոցը մի թողուք, ու մանաւանդ արգելած էր որ ամենեւին ուրիշ ցեղապետներու երկիր չերթան:

Ձէին գիտեր որ Սիպասյի լեռները օտար ցեղապետի իշխանութեան տակ են: Գտնուպոյ՝ նոյն երկրին ցեղապետը՝ ծննդեամբ Գարայիպցի էր, յանդուգն ու սրամիտ. Սիպասյի բնակիչները նուաճեր ու ամենուն յարգելի եղեր էր: Իր հպատակներուն վրայ մեծ ազդեցութիւն ունենալէն զատ՝ Հայդիի ուրիշ ցեղապետաց առջեւն ալ մեծ համբաւ եւ գրեթէ անունց վրայ գլխաւորութիւն մը ստացած էր: Գտնուպոյ Սպանիացւոց յարաձգումնութիւնն իմանալով՝ միշտ անհանգիստ էր, գանուք հեռացրնելու միջոցը կը մտածէր. եւ երբոր անոնց բռնութիւններն ու անմիաբանութիւնն ալ լսեց, իր հպատակներուն սիրան անոնց դէմ մեծ աւելութիւն ձգեց: Այսպիսի մտքի վրայ եղող ժողովրդեան մը երկիրը մտան անխոհեմ Կուդ-

դիերեզ ու Եպոպատոյ, իրենց ընչաքաղց ինը կողմնակիցներովը: Խորամանկ ցեղապետը նախ թողուց որ մտնեն, եաքը զամէնքն ալ բռնեց ու մեռցուց: Ան յաջողութենէն աւելի եւս համարձակութիւն առնելով՝ ժողովուրդը հաւանեցուց որ մնացած Սպանիացւոց վրայ ալ երթան, զանոնք ալ ջնջէն ու անոնց պաշտպանութիւն ընող ցեղապետն ալ պատժեն: Մարիոն ցեղապետն ալ՝ որուն երկիրը Կուագանակարիին սահմանակից էր, իր կողմը շահեցաւ. եւ երկուքը մէկտեղ գաղտ իրենց վայրենի ամբոխն առած՝ յանկարծ Նաւիտատի ամրոցին վրայ յարձակեցան:

Ընտանիներուն թանձրութիւնը վայրենիներուն գալը ծածկած էր, այնպէս որ Սպանիացիք ամենեւին կասկած մը չունենալով՝ անհոգ կը կենային: Ան միջոցին Գառնապոյ իրենիներովն ամրոցին վրայ կ'իյնայ ու դռները բաց գտնելով՝ ներս կը յարձակի: Արանցին քովը տասը հոգի միայն մնացած էր, ուրիշները սադին անդին հիւղերու մէջ ցրուած էին: Սպանիացիք առ անակնկալ յարձակումը տեսնելով՝ կը շփոթին, զէնք առնելու կը վազեն, բայց անագան: Գառնապոյ իր բազմութեամբը վրանին կ'իյնայ, եւ ամէնն ալ մէկիկ մէկիկ խողխողել կու տայ: Ամրոցը կործանելէն ու ամէն բան ցիր ու ցան ընելէն եաքը՝ առանձին հիւղերու մէջ բնակողները վրայ ալ կը յարձակի, կը մեռցնէ, կ'այրէ, կը տոչորէ: Ան կատորածով Սպանիացիք դրեթէ բոլոր կորսուեցան. ուրիշ հոգի միայն ծովին նեղուցի մը լողալով անցնիլ ուզեցին, բայց անոնք ալ չկրնալով ցամաք հասնիլ՝ խղդուեցան:

Գառնապոյ ասանկ ամէն բան յաջողութեամբ կատարելէն եաքը՝ Կուագանակարիին վրայ ալ կը յարձակի: Կուագանակարի կամ Սպանիացիք պաշտպանելու եւ կամ ինքը զինքն ազատելու համար՝ դէմ կը դնէ. երկու կողմանէ կը պատերազմին, բայց Գառնապոյի կողմը զօրաւոր ըլլալով՝ կը յաղթէ, գէղը կ'այրէ, իսկ Կուագանակարի վերաւորելով՝ հեռաւոր գեղերուն մէկը կ'ապաւինի, ուսկից իր եղբայրը ծովապետին խրկած էր:

Պոլոմբոս ասանկ աղետալի պատմութիւնը լսելով՝ կը հեծէր, եւ սաստկութեանը վրայ տարակոյս չունէր, ինչու որ դիպուածները մանր պարագաներովը պատմութիւնը շատ հաւանական կ'ընէին: Բայց որովհետեւ Սպանիացիներէն մէկը չէր ազատած, որ անկողմանէ ալ տեղեկութիւնը հաստատուն ընէր, կը կասկածէր որ գուցէ ան ամէն դժբախտութեանց մէջ գաղտնի դաւաճանութիւն մը եղած ըլլայ, կամ թէ Կուագանակարին Եւրոպացւոց թշնամութիւն ըրած ըլլայ, որն որ իր ապագայ գործոյ մեծ դժուարութիւն կրնար ըլլալ:

Ը.

Կոլոմբոս Կուագանակարիին հետ կը տեսնուի : — Մպանիացւոց անվստահութիւնը: — Գաղափիճա:

Հասա չանցաւ Կոլոմբոս Կուագանակարիին նորէն լուր առաւ: Մելքիոր Մալտոնադա անունով նաւապետ մը, նոր ամրոց շինելու յարմար տեղ մը փնտռելու գացած ըլլալով՝ հետուէն ծառակուր մը տեսաւ, որուն մէջ Կուագանակարիին կողմանէ դեսպան մը կար, որն որ նոյն ցեղապետին եղբայրն էր: Երբ որ մտեցաւ, նաւապետին աղաչեց որ Կուագանակարիին այցելութիւն մ՚ընելու հորդոր ընէ: Մալտոնադա յանձն առաւ ու դնաց: Կուագանակարին՝ որ կախուած անկողնոյ վրայ պառկած էր, զինքը մեծ սիրով ընդունեցաւ. կը ցաւէր որ ծովապետը դեռ չկրցաւ տեսնել, եւ Սպանիացւոց կոտորածին պատմութիւնը ինքն ալ նոյնպէս պատմեց:

Հետեւեալ օրը Կոլոմբոս՝ հետը շատ մարդ առած՝ անձամբ անոր այցելութեան գնաց: Կուագանակարին զծովապետը արտաստաքը ընդունեցաւ, անոր ամէն բան նորէն մեծ ցաւով պատմեց, եւ ցուցուց թէ ինքը ինչպէս հաւատարիմ մնացեր է. իր հպատակներուն գլխաւորներէն շատերը ցուցուց, որոնք

վերաւորած էին, եւ ես ալ, ըսաւ, Սպանիացիները պաշտպանելու համար՝ գետնապային ձեռքը վերաւորեցայ: Ցայտնի կը տեսնուէր որ աս վերքերէն եւ ոչ մէկը Եւրոպացւոց զէնքովն եղած էր, որով Կոլոմբոս հաստատութեամբ միտքը դրաւ որ Կուագանակարիին անմեղ է:

Բայց Սպանիացիք նոյնպէս չէին մտածեր: Ցեղապետին վերքը դրսէն չէր երեւնար. որովհետեւ փայտէ զէնքի մը սաստիկ հարուածէ պատճառած էր, անոր համար ալ ցաւը կրնար տեւել, թէպէտ եւ նշանը չերեւար: Այսպէս Սպանիացիք կարծեցին որ ասիկա խարդախութիւն մըն է, եւ շատերը կ՚ուզէին որ Կոլոմբոս զանիկա իրրեւ մտանիչ՝ պատժէ: Բայց Կոլոմբոս ամենեւին յանձն չառաւ: Ցեղապետին տուած ընծաներն ընդունեցաւ, որոնք էին ութը հարիւր հատ խեցի, որ նոյն կղզւոյն մէջ շատ յարդի էր, հարիւր ոսկիի հատ, ոսկւոյ աւազով լեցուն երեք աման, ու մէկ ձոյլ ոսկի պակ մը: Ծովապետն ալ աս ընծաներուն փոխարէն պզտիկ բաժնուներ, ապակի ուլունք, խել մը գանակ, ասեղ, գնդասեղ, պզնձէ զարդեր տուաւ, որոնք ցեղապետին շատ հաճելի եղան: Պղինձն անոր աչքին ոսկիէն պատուական կ՚երեւար: Իրարմէ բաժնուելու աաեն՝ ծովապետին հետ մինչեւ նաւ գնաց:

Երբ որ նաւատորմիղը տեսաւ, ապշեցաւ մնաց. բայց երբ որ շղթայի զարնուած Գաթայիպներն ալ ցուցուցին, շատ զարհուրեցաւ ու աչքը դարձուց. չէր կրնար երեւակայել որ Սպանիացիք համարձակած ըլլան անոնց վրայ յարձակելու իրենց կղզւոյն մէջ: Ան մարդակերներուն վրայ ըրած յաղթութիւնները՝ Հայդիներուն կարծել տուաւ, որ ճերմակ մարդիկները իրենց զէնքերովն ու նաւերովն անյաղթելի են: Եւրոպայի տնկերն ու անասունները ցեղապետին շատ զարմանալի բաներ երեւցան: Ամենէն աւելի ձիերուն վրայ զարմացաւ. վասն զի իրենց երկրին անասունները շատ պզտիկ ըլլալով՝ Հնդիկները չէին կրնար երեւակայել որ այնպիսի անասուններ գտնուին, որոնք այնչափ բնտանի եւ միանգամայն այնչափ ալ զօրաւոր ըլլան:

Բայց Եւրոպացւոց ասոնց զօրութիւնը տեսնելէն ետեւ՝ անոնց հոն մնալէն Հնդիկները շատ կը վախնային, որովհետեւ անոնց անյագութիւնն ու անկարդութիւնը փորձած էին: Կոլոմբոս իրենց ասոնց մնալու շուտով իմացաւ. կը նշմարէր որ ցեղապետին իր նաւուն մէջ ականջ ու վախով մը կը կենայ: Երբ որ ծովապետն անոր երկրին մէջ հաստատուելու վրայ կը խօսէր, բսաւ թէ երկիրը վատառողջ է: Գարձեալ ցուցուց որ Եւրոպացիները յատկապէս երկնաւոր մարդիկ չէր համարեր. որովհետեւ իրեն տրուած պատկերագիրը (Գլոպը) չուզեց առնել, երբ որ կրօնքի վերաբերեալ բան ըլլալն իմացաւ: Կամ աւելորդապաշտութեամբ կը վախնար որ չըլլայ թէ իր աստուածները վշտացընէ, կամ կը վախնար որ կախարդական բան մ'ըլլայ: Վերջապէս Թէպէտ եւ Կոլոմբոս Կուագանակարիին շատ առատաձեռնութիւն կ'ընէր, Թէպէտ եւ միշտ ինքը զինքը զուարթ կը ցուցընէր, ի վերայ այսր ամենայնի կը տեսնէր որ ցեղապետը յատկապէս մարդը չէ:

Կուագանակարի նաւուն մէջ քիչ ժամանակ կեցաւ, բայց Պորիգէնցի գերիներուն մէջ աղջիկ մը տեսաւ, որուն անունը Սպանիացիք Գադալենա դրած էին, եւ շատ վայելուչ էր: Իրիկուան՝ ցեղապետին մէկ եղբայրը նաւ եկաւ՝ ոսկւոյ փոփոխութիւն ընելու պատրուակով, եւ Գադալենային հետ ալ գաղտուկ խօսեցաւ: Բայց խօսածն ինչ ըլլալը քիչ մը վերջն իմացուեցաւ: Գիշերը Գադալենա իր ընկերներն արթընցուց, եւ անոնց հետ կամացուկ մը նաւէն դուրս ելլելով՝ սկսան դէպ ի ծովեզերքը լողալ: Սպանիացիք իմանալով՝ շուտ մը եռեւնէն ինկան, բայց միայն երեք հոգի կրցան բռնել. մէկալները Գադալենային հետ մէկտեղ յամաք

Հասան եւ այծեամի պէս վազելով՝ անհետացաւ եղան։

Երկրորդ օրը ծովապետը ցամաք մարդ խաբեց. բայց բոլոր գեղն անապատ կը նմանէր։ Հնդիկները իրենց ամէն ստացուածքներն ու կահ կարասիքն առած՝ կղզւոյն ներքին կողմերը փախած էին. թէպէտ շատ փնտռեցին, բայց գացած տեղերնին գտնելն անկարելի եղաւ։ Սպանիացիները՝ որ արդէն Կուազանակարիին վրայ վստահութիւն չունէին, աս բաներս ալ տեսնելով՝ ալ զանիկա աւելի մտանչի տեղ դրին։ Բայց վերջէն յայտնի կը տեսնուի որ անոնց կասկածն անիրաւ էր։ Կուազանակարի ոչ մտանիչ էր, ոչ խաբեբայ. իր պատմածն ստոյգ էր, Սպանիացիները պաշտպանած էր ու միշտ անոնց սէր ուներ. բայց տկար էր։ Ճերմակ մարդիկներուն իր վրայ վստահութիւն չունենալը տեսնելով՝ կ'իմանար որ իր հաւատարմութեան վրայ կը կասկածին։ Ասանկ պարագաներու մէջ ինք զինքն ու իր ցեղը վտանգէն ազատելու ամենէն յարմար միջոցը՝ ետ քաշուիլը սեպեց. մինչեւ նոյն առեն տեսածներն ու կրածները իր վախը բաւական կ'արդարացնէին։

Ը.

Նոր աշխարհին մէջ շիներուն ծագումը։

Սպանիացիք աս ամէն բաները տեսնելով, անկէ ետեւ սկսան տարբեր աչքով նայիլ ան երկրին՝ որն որ իսկզբան իրենց այնպէս գեղեցիկ ու զբաղելի երեւցած էր, եւ որուն վրայ այնպէս երազներ կը տեսնէին։ Ինն օր էր որ Հայդի հասած էին, դեռ չէին կրցած առանց վախի աս պարզեւաց երկիրն ելլել. վասն զի տեսած էին աւերակներ եւ մեռելներու մնացորդներ, հազիւ տարի մը յառաջ շինուած ամրոցին կործանումը, տեղացիներուն իրարու հետ պատերազմիլը, եւ բարեկամ կարծած մարդիկներուն նենդաւորութիւնը։ Ի վերայ այսը ամենայնի ծովապետը զերծնիք խաբած չէր. վասն զի զերծնիք այնպէս աղէկ ու բերրի երկիր մը բերած էր, որուն գեղեցկութիւնը երկրաւոր դրախտին կրնար հաւասարիլ, եւ ուր որ իրենք ալ այնչափ առատ ոսկի տեսած էին, եւ չէին պղնձի ու ապակւոյ կտորներ տալով առած էին։ Սակայն արտերնին գոհ չէր. որովհետեւ ոսկի դարը ուրիշ տեղ չի կրնար ըլլալ, բայց միայն ան տեղը՝ ուր որ մարդուն կիրքերը չեն կրնար մտնել. իսկ Եւրոպացիք աս կղզիները արտաքոյ կարգի ա-

գահուլթեամբ, հպարտութեամբ եւ ամէն տեսակ կիրքերով եկած էին:

Ծովապետն ուզեց անոնց ժժգոհութեան առջեւն առնել: Նաւատորմիղը ծովեղերքին բոլորտիքը տարաւ, եւ ընդարձակ նաւահանգստի մը մէջ կեցընելով՝ նաւապետներուն առաջարկեց որ հոն քաղաք մը շինեն: Ասով ամէնքը քաջալերուեցան: Ընտրուած տեղը շատ պատշաճ էր: Թերդի մը պէս բարձրացած խիտ ժայռերը՝ ծովին եզերքը կը պահպանէին: Դաշտին մէկալ կողմն ընդարձակ անտառ մը կար: Մէջէն երկու աղբիւր գետեր անցնելով՝ տնկերը դալար կը պահէին ու մարգերը կանանչով կը զարդարէին: Միջոցը բաւական ընդարձակ էր, եւ Հնդիկներէն իմացած էին, որ ասիկա դեղեցիկ դաշտը Սիպաոյի լեռներուն մօտ էր, ուր որ ոսկին կը գտնուէր:

Նաւէն ելլելու վայրկեանին՝ սաստիկ մեծ ուրախութիւն ունեցան. արտաքոյ կարգի եռանդով մը սկսան նաւերը պարպել. եւ ինքիրմէ շինուած յատակ ջրով աւազանի մը քով վրաններ կանգնել: Ձիերը մարգերու վրայ թող տուին: Ուրիշ անասուններն ալ՝ որոնք այնչափ երկայն ատեն նաւերու մէջ փակուած կեցած էին, ցամաք հանեցին. մեքենաներ պատրաստեցին, եւ այսպիսի մեծ գործութեան մէջ Կոլոմբոս նոր աշխարհքին

առջի քաղքին յատակագիծը շինեց, որուն անունը՝ Եղիսաբեթ դրաւ: Այս քաղքին շինքերուն մէջէն մինակ եկեղեցին, համբարձնոյը եւ փոխարքային տունը քարէ էին, իսկ ուրիշ տները փայտէ: Փետրուարի 6ին եկեղեցին լմընցաւ, ու Հայր Պոպլ մեծ հանդիսութեամբ պատարագ մատոյց, քովն տասուերկու քահանաներով՝ որոնց գլուխն ինքն էր:

Հայց արդէն ցամաք ելլելէն քիչ մը ետքը մէջերնին հիւանդութիւն ինկած էր, որուն պատճառն էր օտար օդը. նոյն իսկ ծովապետն ալ աս հիւանդութենէ բռնուեցաւ: Ուտելիքները կը պակսէին. քաղաք շինելու եռանդնին կամաց կամաց կը մարէր. ամէնքը կը սկսէին վհատիլ: Ծովապետն ուրիշներ որ Սպանիա մարդ խաւբէ ու օգնութիւն խնդրէ: Ուզած բաներն էին գլխաւորաբար գինի, դեղ, ղէնք ու զգեստ. դարձեալ խնդրեց ձի, որուն միայն տեսքը հրնդիկները կը զարհուրեցընէր, հանք բանող ու ձուլող գործավարներ:

Այս նաւատորմիղը՝ որն որ Փետրուարի 2ին ճամբայ ելաւ, Գարայիպի գերիներն ալ Սպանիա կը տանէր: Հոս զարմայմամբ ու ցաւով կը տեսնենք որ Կոլոմբոս՝ բարի վախճաններով՝ այնպիսի գործքի մը սկիզբ կ'ընէ, որն որ մարդկային բնութեան դէմ ու ատելի

բան մըն է: Ինք տէրութեան կ'առաջարկէր որ Գարայիպները զերիի պէս ծախուին: Ասով, կ'ըսէր, անոնք կը ստիպուին քրիստոնեայ ըլլալ, գրեթէ իրենց չուզելովն ալ կը կրթուին. կղզիներուն խեղճ բնակիչներն ա-նոնց ձեռքէն կ'ազատին, մարդու միս ուտե-լու բարբարոսական սովորութիւնը կամաց կամաց կը կորսուի, եւ տէրութիւնն ալ ստակ կը վաստկի: Ա՛ս բարի վախճանները՝ առաջարկած գործքին գեշութիւնը ծուա-պետին չէր երեւցըներ: Սոյգ է ինք չիկըր-նար բոլորովին արդարանալ. բայց պէտք չէ որ զինքն ան խստութեամբ դատենք, որով հիմակուան ատենս այսպիսի գործք մ'ընողը կը գտուի. որովհետեւ նոյն ատենուան գաղափարները հիմակուաններէն շատ տար-բեր էին:

Բ.

Ջար Խոյնոդոդ: — Ջարհորդոդթիւն: — Նոր արիոց:

Պէպէտա եւ Սպանիա խաբուած նաւերը նոր աշխարհքին բարութիւններուն՝ միայն օրինակը կը բերէին, եւ օգնութիւն կը խըն-դրէին, ի վերայ այսր ամենայնի Կոլոմբոսին, Հայր Պոայլէն եւ ուրիշներուն նամակները այնչափ ազդեցութիւն ըրին, որ Պեարոս Մարտիրոս բարձր ձայնով բսաւ. Կոլոմբոս

վերջին նամակին մէջ ինծի կը գրէ որ նոր քաղաք մը սկսեր է շինել, մեր երկրին սեր-մերը սերմանել եւ մեր անասուները շաս-ցընել: Հիմա մէջերնէս ով զարմանալով պի-տի խօսի Սատուռնոսի, Դեմետրի ու Տրիպ-տոլէմի վրայ՝ որոնք աշխարհք պտըտելով՝ քաղաքականութիւն ու կրթութիւն տարա-ծեցին, կամ Փիւնիկեցւոց վրայ՝ որոնք Տիւ-րոս ու Սիդոն քաղաքները շինեցին, կամ նոյն իսկ Տիւրացւոց վրայ՝ որոնք հեռու տե-ղեր երթալով՝ նոր նոր քաղաքներ շինեցին ու գաղթականութիւններ հաստատեցին:

Բայց Սպանիայի մէջ Կոլոմբոսին եւ իր գործքերուն վրայ այսպէս զարմացած ա-տեն՝ գաղթականաց մէջ ժամգոհութիւնն օ-րէ օր կ'աւելնար: Անդէտ ու հպարտ գործա-վար մը՝ որուն գործքը միտաղները գտել էր, Կոլոմբոսին դէմ խօսելու սկսաւ, եւ յամա-ռութեամբ կը պնդեր թէ Հայդիի մէջ ամե-նեւին ոսկի չիգտնուիր, եւ ան տեսնուած ոսկւոյ աւազը, կտորներն ու պսակները ու-րիշ տեղէն հոն բերուած ու ցեղէ ցեղ անց-նելով՝ պահուած են, եւ թէ նոյն ոսկին գէշ տեսակ ու պղնձի հետ խառնուած է: Ա՛ս մարդուն խօսքերը բանի տեղ անցան: Պէա-նալ Տիաղ անունով Բիղացի մը անոր խօս-քին հաւանեցաւ, եւ առաջարկեց որ գաղ-թուկ նաւ մտնեն եւ Կոլոմբոսն ան օտար եր-

կիրը թող տալով՝ Սպանիա դառնան: Բա-
րեբախտութեամբ Կոլոմբոս առ չար խոր-
հուրդն իմացաւ, Տիաղոն ձեռքովը գրուած
յիշատակարան մը ձեռք ձգելով: Կոլոմբոս
առ իր կենաց առաջին վտանգին մէջ շատ
չափաւորութեամբ վարուեցաւ: Բայց յան-
ցաւորն առանց պատժի չկրնալով թողուլ,
նաւի մը մէջ դրաւ ու դուրս ելլելն արգիլեց,
եւ ուրիշ նաւերուն թնդանօթները հանե-
լով իր նաւը բերաւ: Առով գաղթականա-
ները՝ որոնք արդէն դէշ տրամադրութեան
մէջ էին, անոր դէմ շատ բարկացան, եւ
սկսան զինքը բռնաւորի տեղ դնել:

Օրվազեսը՝ մէկ կողմանէ առ անհան-
գիստ ոգիները զսպելէջնելու, եւ միանգա-
մայն կղզւոյն ամէն կողմերը ճանչնալու հա-
մար՝ որոշեց որ դէպ ի Սիպաոյի լեռները
յառաջ երթան: Իր մարդիկներուն մէջէն
ամենէն ընտիրները ժողվեց ու զանոնք աղէկ
կարգի մը դնելով՝ գաղթականութեան ամէն
ձիաւորներովը մէկտեղ ճամբայ ելաւ: Ար-
դէն քանի Օյետան մինակ՝ Սիպաոյի մէկ մա-
սը քննած էր: Ճամբորդութիւնը շատ դու-
արճութեամբ ըրին. գեղեցիկ դաշտի մը մէջէն
անցան, որուն ծայրը՝ փշերով ու քարերով
լեցուն մանուածոյ անցք մը եկաւ, որն որ
գահաւանդներու քովէն նոյն լեռը կը տանէր:
Այս անցքին բերանը հասած առենին իրի-

կուն ըլլալով՝ քանի մը վրաններ կանգնե-
ցին ու գիշերն հոն անցուցին:

Երկրորդ օրը շատ դժուարութիւն քա-
շեցին՝ ձիերով, զէնքերով ու բեռներով նոյն
անցքէն անցնելու. բայց առ արշաւանքը
Սպանիացիները շատ ուրախացուցած ըլլա-
լով՝ երիտասարդ ձիաւորներն ըսին թէ Մենք
շատ անգամ Կրանատայի Մաւրիտանացւոց
երկրին մէջ սուրը ձեռքերնիս ճամբայ բա-
ցած ենք. եւ այսպէս յանձն առին որ իրենք
առջեւէն երթալով՝ զօրքին համար ընդար-
ձակ ճամբայ մը բանան: Ուրախ զուարթ
սկսան աշխատիլ, եւ ճամբայ շինողներն ու
դարձավարները յորդորելով, ծառերուն ճիւ-
ղերը կտրելով, փուշերն ու թփերը կոխկրտե-
լով, իրենց ձիերը քաջալերելով ու գիմաղ-
ները վերցընելով, իրիկուն չեղած՝ յաղթա-
նակաւ ետ դարձան եւ Արեւմտեան Հնդկաս-
տանի առաջին ճամբան շինելնուն աւետիքը
տուին, որն որ իրենց պատուոյն համար՝ Ազ-
նուականաց կիրճ անուանուեցաւ:

Երբ որ հետեւեալ օրը նոր բացուած
ճամբէն անցնելով՝ լերանց ստորոտը հասան
ու վեր ելան, նոյնահեղաց տեսքը Կոլոմբոսին
ամէն ընկերները զարմանքով լեցուց: Մէկէն
աչքերնին երեւցաւ պարզչէլի դաշտ մը, ո-
րուն համար Լաս Գազաս կ'ըսէ թէ 80 փար-
սախ երկայնութիւն ու 30 փարսախ լայնու-

թիւն ունի, հազարաւոր վտակներէ եւ մէկ մեծ գետէ մը առոգուած. աշխարհիս ամենէն գեղեցիկ ծառերէն կազմուած անտառներ, լայն արմաւենիներ, մեր ամենէն բարձր կաղնիներէն աւելի բարձր ծառեր, դոյնզգեստ ծաղիկներ, բնական աղբիւրներ՝ որոնց վճիտ ջրերը խիճերու վրայէն մեղմ դնդչմամբ մը կը սահէին կ'երթային: Ա՛ն ընդարձակ դաշտին վրայ ասդին անդին խրճիթներ ու գեղեր կը տեսնուէին, որոնք ատ գեղեցիկ ու պարզունակ տեղերուն՝ աւելի զարդ ու գեղեցկութիւն մը կու տային: Անտառներուն մէջէն եղած ծուխը կը ցուցընէր թէ իրենց ընդարձակ միջոցն ալ առանց բնակչի չէ: Ա՛ն դաշտին անունը Վէկատէալ (արքունի դաշտ) էրին:

Երբ որ Սպանիացիք վար իջան, տեղացւոց մեծ մասը փախաւ, ոմանք ալ իրենց խրճիթներուն մէջ պահուըտեցան ու մատաղներնին եղեգով գոցեցին: Ծովափեայ հրամայեց որ ատ տակաւ ամրութիւններուն չդպչին. եւ սէր ցուցընելով, ընծաներ տալով՝ անոնց հետ բարեկամացաւ: Ան ատեն զինքը իբրեւ երեւելի հիւր մ'ընդունեցան ու գեղէ գեղ տարին: Ամէնէն պարզ բաները մ'ունէին, որ իրարու խրճիթը համարձակ կը մտնէին, իրենց տան պէս՝ կերակուր կ'ուտէին, եւ մէջերնէն մէկն ալ բան մը չէր ըսեր:

Երկու օրուան մէջ Կոլոմբոս Սիպայի լեռներն անցաւ: Նոյն տեղացի երկիրը քարուտ ու չոր էր, եւ շատ քիչ ալ բոյս ունէր: Գառնապոյ չերեւցաւ, բայց իր երկրին բնակիչները Սպանիացւոց այցելութեան վրայ շատ ուրախացան, եւ ամենքը կը փութային իրենց ոսկին անոնց տալով՝ բերած խաղալիկներն առնել: Կոլոմբոս համոզուեցաւ որ նոյն լերանց մէջ ոսկւոյ հանք կայ, որովհետեւ ամէն տեղ հեղեղներուն ջրին հետ խառնուած՝ ոսկւոյ կտորուանք կը գտնէր. նաեւ մէկ յատակ գետակին տակը մարմարիոնի ու յասպիսի կտորներ տեսաւ:

Ա՛ս տեղս պզտիկ ամրոց մը սկսաւ շինել տալ, զոր որ Սուրբ Թովմայի ամրոց անուանեց՝ Սպանիացւոց անհաւատութեան համար, որոնք չտեսած՝ չէին հաւատար որ նոյն լերանց մէջ ոսկի գտնուի: Հնդիկները շատ ոսկւոյ աւազ կը բերէին. ծեր մարդ մը իրեն մէկ ունկի ծանրութեամբ ոսկւոյ կտոր մը տուաւ, եւ ըսաւ թէ իմ երկիրս որ ասկից քիչ մը հեռու է, նարընջի մեծութեամբ ոսկւոյ կտորներ կը գտնուին: Կոլոմբոս՝ այն կողմերը միայն տասնուհինգ օր կեցաւ: Բայց նոյն միջոցին մէջ ամէն տեղ շատ սէր ու ընդունելութիւն գտաւ: Հնդիկներն իրեն պտուղ, թռչուն ու ձուկ կը բերէին, եւ ատատ կոչունքներ կ'ընէին: Անձեռք իրենց

երգերը կ'երգէին ու կը պարէին. նոյն առեն իմացաւ որ անոնց պարելը զատ տեսակ էր: Մարմնոյ զանազան շարժուածքներով եւ ոտուըներուն դիրքովն իրենց դիւցազնց պատմութիւնը կրնային ներկայացընել: Դարձեալ իրենց նախահարց երեւելի գործքերը դարէ դար պահելու համար՝ առանձին երգեր ունէին. ասոնց մէջ այնպիսիներ ալ կային, զորոնք իրենց ցեղապետներուն որդիքը միայն կրնային երգել, եւ հասարակ ժողովուրդը բարեպաշտական լռութեամբ մը միայն կ'ընէր:

Թ.

Կոլոմիոս Եղիսաբեթի քաղաքը կը դառնայ:

Պարսին վերջը ծովապետն իր ճամբորդութեան վրայ մեծապէս գոհ եղած՝ Ս. Թովմասն ամրոցին մէջ Պետրոս տէ լա Պարգարիտային հրամանին տակ քառասունը թը հոգի թողլով՝ իր տեղը դարձաւ: Հոն ուրախանալու բաներ դտաւ: Ցունուարի վերջը ցանուած ցորեանը հասած եւ հնձելու մօտ էր. սեխն ու վարունգը մէկ ամսուան մէջ հասունցած էր. իսկ բանջարեղէնները տասնուվեց օրուան մէջ կը հասնէին: Այսպէս ամէն բան կը յաջողէր. երկրին աղէկութիւնը մեծ առատութիւն կը խոստանար: Թայց Սպանիացիք արդէն սկսած էին իրենց հայրենիքէն հեռացած ըլլալնուն վրայ տրտընջել. Սպանիա ունեցած ամէն հանգստութիւնին հոս ալ չունենալնուն վրայ կը ժպդոհային: Ցորեանը հասած էր, բայց աղալու ջաղացք չկար, եւ պտուտակները չէին ուզեր ջաղացք շինողներուն օգնել. կը կարծէին որ այսպիսի աշխատութիւն իրենց պտուտականութեան նախատինք է: Կամայ կամաց տաքութիւնն ալ այնպիսի աստիճանի մը հասնելով՝ որուն Եւրոպացիք չէին վարժած, ծանր հիւանդութիւններ բերաւ, որոնց մէկ քանին Սպանիացւոց անծանօթ էին: Երիտասարդներէն շատերը՝ որոնք բոլոր իրենց խեղճութեան պատճառը ղկոլոմբոս կը համարէին, անոր անունը ատատիկ անիծելով մեռան: Աւելորդապաշտութիւնին՝ ան թշուառութիւնները աւելի կը մեծցընէր. ամէնքը մտքերնին դրին որ Եղիսաբեթ քաղքին երկիրն անիծուած ու թշուառ երկիր մըն է: Ստոյգ է որ օդն առողջ չէր, եւ եղբը հարկ եղաւ որ թողուն երթան: Ծովապետը չէ թէ միայն ընդհանուր վհատութեան դէմ պետք էր որ մրցէր, հապա նաեւ ներքուստ ալ շատ մեծ ցաւ կը կրէր, որովհետեւ իր յորդորանքովը նոր Աշխարհք եկող այնչափ երիտասարդներուն մահը՝ իր սիրտը ատատիկ ցաւերու մէջ ընկղմած էր:

Ա՛ս պարագաներուն մէջ Կոլոմբոս աղէկ սեպեց որ Սպանիացիներէն զգաստցընէ։ Դէպ ի Սիպաղոյ ըրած արշաւանքներնուն մէջ ա-նոնց ցուցուցած ուրախութեան ու գործա-նէութեան նայելով՝ ուզեց նոր արշաւանք-ներ ընել։ Ուստի եւ որոշեց որ նաւաստինե-րուն մեծ մասովը ուրիշ կղզիներ փնտռելու երթայ։ Եղիսաբէթ քաղքին մէջ միայն հիւանդներն ու ամրոցին պահպանութեան համար քանի մը մարդ թողուց։ Իսկ զինու-որները՝ քաջ ու հաւատարիմ Օյեռային հրամանին տակ կղզւոյն ներսի կողմերը խա-րեց, որ բոլոր նոյն կողմերուն ցեղապետաց երկիրները քննէ։

Ո՛համբայ ելլելէն յառաջ Մարգարիտայ-ին թուղթ մը գրելով՝ իր հեռաւորութեան առն հարկաւոր եղած իշխանութիւնն անոր տալէն զատ՝ նաեւ իմաստուն խրատներ ալ կու տար, յիշեցընելով որ Եղիսաբէթ թա-գուհին աւելի կ'ուզէ վայրենիները քրիստո-նէութեան դարձընել ու կրթել, քան թէ անոնց երկրին հարստութիւնները առնել։ Անոր համար կ'ապսպրէր որ հեռերնին քաղ-ցրութեամբ ու սիրով վարուին։ Բայց միան-գամայն կը յանձնէր որ եթէ կարելի է նէ՝ Գահնապոյ ցեղապետը ձեռք ձգէ։ — Ամբա-ցին մէջի Սպանիացիք շատ դէշ կը վարուէ-ին. Հնդիկները առ օտարականաց անկարգու-

թեանց վրայ իրաւամբ բարկանալով, սկսած էին նենգութեամբ անոնցմէ վրէժ առնել։ Մօտաւոր ցեղապետներէն մէկու մը հպա-տակները՝ երեք Սպանիացի կողոպտեցին։ Այետան նոյն տեղէն անցնելու առեն՝ յան-ցաւորները դատ. անոնցմէ մէկուն ականջ-ները կտրել տուաւ, իսկ մնացածները՝ անոնց ցեղապետին ու ցեղապետին որդւոյը Կոլոմ-բոսին խաբեց։ Ծովապետն ուզելով Հնդիկ-ները վախցընել, վճռեց որ յանցաւորներուն դլուխը կտրուի, եւ Հնդկաց ու Սպանիացւոց առջեւը զանոնք Եղիսաբէթի հրապարակը բերել տուաւ։ Բայց ուրիշ ցեղապետ մը՝ որ անոնց հետ մէկտեղ եկած էր, Կոլոմբոսին ոտքն ինկաւ, աղաչեց որ թողութիւն տայ։ Ծովապետն առ ազդեցութիւնը բաւական սեպելով՝ շնորհք ըրաւ։ Սակէ ետքը ճամբայ ելաւ, յուսալով որ հոն մնացողները իր պա-տուէրներն ու խրատները պահելով՝ հան-դարտութեամբ ու խաղաղութեամբ կը մնան։

Ժ.

Կոլոմբոս շատ անդոհթեամբ Անտիլեան կղզեաց քովերէն կը հեռանի։

Կոլոմբոս միտքը դրած էր որ ան ոգան-չելի Անտիլեան կղզիները՝ Ասիայի մէկ մասն են, եւ կը կարծէր որ վերջապէս Գանթայի թագաւորութեան պիտի հասնի։ Շատ

վտանգով ու դժուարութեամբ նոյն անծա-
նօթ ծովերուն վրայ կը նաւէր, եւ միշտ կը
վախնար որ չըլլայ թէ իրեն բաղձացած եր-
կիրը չտեսած՝ անցնի երթայ: Բայց իր սաս-
տիկ երեւակայութիւնը զինքը կը զբաղցընէր:
Փոքր նշան մը տեսնելուն պէս՝ կը կարծէր որ
Ասիայի հարուստ երկիրներուն հասաւ: Սա-
կայն բոլոր տեսած երկիրները՝ մերկ մարդիկ-
ներով լեցուն կղզիներ էին, որոնցմէ ոմանք
խաղաղասէր, ոմանք կատաղի, ոմանք քիչ
մը խելք ունեցող, ոմանք բոլորովին ապուշ
էին: Բոլոր նոյն երկիրները պաղատու եւ
առատաբեր էին, աքանչելի տեսք ունէին,
եւ անկերով ու բոյսերով զարդարուած էին:
Բայց իր փնտուածն ասս չէր, եւ իր սխալ գա-
ղափարը թող չէր տար կիրճին ներքին կող-
մերն երթալու: Նախ եւ առաջ քսան օրու-
ան մէջ բոլոր Գուպա կղզւոյն չորս կողմը
դարձաւ. եւ երբոր ցամաք ելաւ՝ հնտեղացի
բնակիչները զինքը մեծ հիւրընկալութեամբ
ընդունեցան, եւ իրենց երկրին ամենէն ազ-
նիւ կերակուրները բերին: Նաւերուն անցած
ատենը՝ կղզւոյն չորս կողմանէ բնակիչները
դունդ դունդ կը վազէին տեսնելու համար,
եւ երբ որ Սպանիացիք դուրս կ'ելլէին, տե-
ղացիք ապշած ու զարմացած կը մնային, վասն
զի միշտ անանկ կը կարծէին որ երկինքէն ի-
ջած են:

Նովապետն ասս կղզւէն հեռանալէն
քիչ մը վերջը՝ գեղեցիկ ճամպիգա կղզին
գտաւ: Անկից ելաւ եւ շատ աշխատութեամբ
ու չարչարանքով խիտ խիտ կղզիներուն մէ-
ջէն նաւեց, որոնց անունը Պարտէզ Թա-
գուհւոյն դրաւ: Նաւերը հազիւ թէ կրնային
ասս կղզիներու մէջէն անցնիլ, Ամերիկայի ե-
զերքը գտնուող մեծ ժայռերն ու աւազակոյ-
տը նաւերուն ընթացքը կ'արգելուին, եւ ա-
մէն րոպէ ահու դողու մէջ էին որ նաւերը
չխորտակին: Ա՛ս ամէն նեղութեանց վրայ՝
օդն ալ ուրիշ նեղութիւն մը կ'աւելցընէր.
Հովը առտուանց արեւելքէն կը փչէր, իրի-
կուան՝ արեւմուտքէն. մէյ մ'ալ ինչ կը
նայիս՝ սեւ սեւ ամպեր կու գային երկինքը
կը ծածկէին, մէկ կողմանէ կ'որոտար, մէկալ
կողմանէ կը փայլատակէր, վերջապէս սաստիկ
կը վախցուէր որ մեծ փոթորիկ մը պիտ'որ
ելլէ. բայց քաղցր արշալոյսը ամպերը կը
փարատէր: Ա՛ս մթնոլորտին փոփոխութիւնը՝
շաբաթներով տեւեց:

Կոլոմբոս միտքը դրած էր որ ասս ար-
քիպելագոսն Ասիային չորս կողմը կը պատէ,
եւ Գուպա կղզին՝ Ասիայի ցամաքը երկրին
ծայրն է: Պարտէզ Թագուհւոյն բսուած
կղզիներէն ընդող քաղցր զեփիւռը՝ Մարկոս
Պօղոսին Արեւելքի անուշահոտ խնկերուն
վրայ պատմածները Կոլոմբոսին կը յիշեցընէր.

Հոնտեղաց առատ դալարիքը եւ թռչուններուն ու միջատներուն փայլուն գոյները իր միտքը դրած սխալ կարծիքն աւելի եւս կը հաստատէին: Կոլոմբոս Գուպա կղզւոյն քովերէն նորէն պատեղու մտքով ան գեղեցիկ կողմերը թողլ տուաւ, եւ կղզւոյն մօտիկնալով՝ հարցուց որ արդեօք հաստատուն կամ ցամաք երկիր է թէ չէ: Երբ որ Հոնտեղաց բնակիչներն ըսին որ կղզի մըն է, բայց դեռ մէջերնէն եւ ոչ մէկը ծայրը տեսած է, Կոլոմբոս աւելի եւս հաստատուեցաւ որ հաստատուն երկիր է եւ կղզեցիք մտքերնին աղեկ չկրցան հասկըցնել: Ցեղացիք իրեն ըսին որ ան կղզւոյն արեւմտեան կողմը Մանկոն անուամբ երկիր մը կայ. Կոլոմբոս ասիկայ լսելուն պէս՝ կարծեց որ Մանձի ըսուած երկիրն է, եւ սաստիկ ուրախութեամբ ու մեծ քաջալերութեամբ ծովի ժայռերուն մէջէն դէպ ի արեւմուտք սկսաւ երթալ:

Օր մը նաւաստիներէն մէկը, որն որ ցամաք խրկուած էր, սաստիկ վախցած ու խռոված ետ դարձաւ եւ ըսաւ որ Հիմա ահագին մարդիկներու բազմութիւն մը տեսայ, որոնք կրօնաւորներու պէս ճեպ ճերմակ զգեստ հագած էին: Կոլոմբոս անմիջապէս մտածեց որ Մանձի ըսուած երկիրը հասած են, վասն զի Մարկոս Պօղոսին պատմածներուն մէջը կարդացած էր որ ան երկրին արեւելեան

կողմերը վայրենի մարդիկներ կան՝ որոնք ամենեւին զգեստ չեն հագնիր, եւ իրենց դրացիները ծաղր կ'ընեն, որոնք, կ'ըսեն, մարմիններնուն վրայ պակասութիւն մ'ունին. եւ ասոնց պակասութիւնը ծածկելու համար՝ երկայն զգեստ կը հագնին: Միանգամայն կարծեց որ Գուպային մէկ կողմէն վերջին անգամ եղած ժամանակը Հնդիկներուն ըսած խօսքն ալ ասիկայ կ'ակնարկէր, ինչու որ ասոնք ըսած էին թէ արեւմտեան կողմերը պոչաւոր մարդիկներ կան, որոնք պոչերնին ծածկելու համար զգեստ կը հագնին: Ա՛ն Հնդիկներուն ըսածն ու Մարկոս Պօղոսին պատմածն իրարու հետ համեմատելով՝ կարծեց որ Մանձի գաւառն հասած է. սակայն ստուգելու համար խրկած մարդիկներն ուրիշ բան չտեսան՝ բայց եթէ անգործ ու ամայի երկիրներ: Անտարակոյս նաւավարին ճերմակ կրօնաւորներ տեսայ ըսածը՝ ան տեսակ թռչուններ պիտ'որ ըլլան, որոնք նոյն կողմերը գունդագունդ երամ երամ կը թռըչին, մէկ գլխաւոր մը ունին՝ որն որ ամենէն առաջ կ'երթայ, եւ հետեւանոց շատ դիւրաւ կընայ կարծուիլ որ ճերմակ հագած մարդիկներու բազմութիւն մըն են:

Գուպայի հարաւային կողմը կարգաւ ժայռեր կային, եւ ծովն ալ առանձին կերպարանք մ'ունէր, երբեմն կաթի պէս ճեր-

մակ կ'երեւար, երբեմն սեւ, երբեմն կանաչ, մէկ կողմը կրաներով ծածկուած, մէկալ կողմը գրեթէ մինչեւ ջրին երեսը աւազակոյտով լեցուն, այնպէս որ մէկ քանի անգամ նաւերը վնասելու վտանգի մէջ ինկան, եւ հարկ եղաւ նաւին գլխի կողմանէ քաշելով՝ ան վտանգաւոր աւազակոյտերէն ազատել: Ասոնց նման ուրիշ երեւոյթներ ալ կամաց կամաց կ'ապշեցընէին ու կը սասանեցընէին Սպանիացիները, որոնք ան երկայն ու աշխատալի նաւարկութենէն ձանձրացած էին, վասն զի անշէն ու անբնակ կղզիներու խմբերէն ուրիշ բան մը չէին գտներ, եւ առանց օգտի մը Գուապա կղզւոյն անծանօթ եզերքը կ'երթային կու գային, որն որ իրենք հասատատուն երկիր կը կարծէին: Օր մը գունդագունդ աղաւնիներու բազմութեամբ օդը խաւարեցաւ, ուրիշ օր մը գունդ գունդ հողմահաներով (ֆրեգաթներով): Անգամ մը արեւն ելլելու ատեն՝ փայլուն ու շողշողուն թիթեռներու անթիւ անհամար բազմութիւն մը երեւցաւ, եւ իրիկուան դէմ անձրեւ գալով՝ ցրուեցան ու աներեւոյթ եղան: Ալերջապէս բոլոր նաւավարները աշխատութենէն տկարացած ու նիհարցած՝ անդադար կը խնդրէին եւ դառնալ, եւ ծովապետը միտքը դրած ըլլալով որ Գուապան Ասիայի վերջին ծայրն է, գնչաւ աւելի յառաջ

չերթալու. բայց վախնալով որ չըլլայ թէ նախանձոտ եւ տհաճ նաւաստիները՝ որոնք իր գիւտերը բանի տեղ չէին դներ, տուտ ղուշեն, մէկ թուղթ մը շինեց՝ որուն ամէնն ալ ստորագրեցին, որ անտարակոյս հաստատ երկիրներն ասիական հաստատուն երկիրն էր: Թէ որ երկու օր մ'ալ յառաջ երթային՝ կղզւոյն ծայրը կը դառնային: Կոլոմբոս անկից Իոբանիոլա դառնալու ատեն՝ կ'ուզէր ճամբիդա երթալ եւ աղէկ մը նոյն տեղը քննել, վասն զի առջի անգամ հազիւ թէ միայն տեսած էր. բայց Պարտեղ թագուհւոյն ըսուած կղզիներուն մէջէն նաւելու վտանգներն ու դժուարութիւնները՝ զինքը ստիպեցին որ նորէն Գուապա դառնայ:

Ինտեղացի ցեղապետներէն մէկը այնչափ ուրախութեամբ զինքն ընդունեցաւ, որ կոլոմբոս ան ժողովրդեան հիւրընկալութեան վրայ զարմանալէն չէր կրնար դադրիլ: Իր օրագրութեան մէջ կը պատմէ որ գիշեր մը օդը շատ պարզ ու գեղեցիկ եղած ատեն՝ կղզւոյն մէկ կողմը հասաւ, ուսկից որ քիչ մը առաջ անցած էր. մէյ մ'ալ բոլոր կղզիկը ամէն կողմէն վաղող վաղողի երգելով ու կայթելով եկան աս երկինքէն եկած հիւրերը բարեւելու: Կոլոմբոս կ'ըսէ որ ան տեղացի գեղեցիկ ծաղիկներուն անուշ հոտը, եւ ծառակուսերուն բազմութիւնը՝ որոնք

Սպանիայեց նաւերուն չորս կողմը կը վխտային, եւ վայրենիներուն ծափահարութիւնները եւ ուրախական երգերը անանկ հաճելի եղան իրենց, որ բոլոր գիշերը մէկ ժամու պէս շուտով անցաւ։

Կոլոմբոս առ երկրին մէջ հանդիսական պատարագ մը մատուցանել տուաւ. եւ հոն տեղւոյ բնակիչները խորին մեծարանօք առաուաձային պաշտօնին ներկայ գտնուեցան։ Պատարագը լմննալէն եաեւ՝ յարգելի ծեր մը, որն որ ցեղապետին բարեկամն էր, Կոլոմբոսին մօտիկնալով ըսաւ. "Հիմա ըրած գործդ՝ շատ աղէկ է, վասն զի կ'երեւայ որ քու Աստուածդ հնօրհակալ ըլլալուդ կերպն ասիկա է։ Բայց ինծի ըսին որ դուն շատ երկիրներ նուաճեր ու չորս կողմը սաստիկ վախցուցեր ես։ Գիտցած ըլլաս որ մարդիկներուն հոգիները մարմնէն բաժնուելէն եաքը՝ երկու ճամբորդութիւն կ'ընեն, ոմանք դարշելի ու խաւարչաին տեղ մը կ'երթան, որն որ իրենց նմաններուն անգթութիւն ը նողներուն պատրաստուած է. ոմանք ալ ուրախութեան ու զբօսանաց տեղ մը, ուր որ անոնք միայն կ'երթան, որոնք առ աշխարհքիս մէջ խաղաղութիւն պահած են։ Արդ թէ որ դուն ալ մահկանացու ես ու պիտի մեռնիս նէ, փոյթ տար որ չըլլայ թէ կամովին մէկը վտասրնես, եւ ամենեւին

չարիք մ'ըներ անոնց՝ որոնք քեզի չարիք մը չեն ըրած ,,։

Ովաճապետն առ խօսքին իմաստն իր թարգմաններուն ձեռքովն իմանալէն եաեւ՝ ծերոյն սրտաշարժ խօսքերէն ունեցած ուրախութիւնն յայտնեց ըսելով. "Քու ինծի խօսած խօսքերդ աւելի հաճելի խօսք չեի կրնար լսել. վասն զի անոնցմով իմացայ որ քու ժողովուրդդ Աստուծմէ կը վախնայ, եւ դիտէ որ ամէն մարդ անմահ հոգի մ'ունի, որն որ իրեն յանցանաց ու բարութեան համեմատ՝ յաւիտենական պատիժ կամ վարձք պիտ'որ ընդունի։ Գիտնաս որ ես շատ երկիւղած ու կրօնասէր տիրոջ մը կը հնազանդիմ, որն որ քու բոաձիդ պէս՝ կը հաւատայ թէ հոգին անմահ է. եւ զիս խրկեց չէ թէ միայն ձեզի, հապա նաեւ բոլոր ուրիշ մարդիկներուն ալ, որ ձեր չգիտցած ճշմարտութիւնները ձեզի սորվեցընեմ, եւ ձեզի ճանչցընեմ ճշմարիտ Աստուածը՝ որն որ բուն ճշմարտութիւնը մարդիկներուն յայտնեց, եւ պատուիրեց որ բոլոր աշխարհքիս սորվեցընեն։ Արդէն մինչեւ հիմայ շատ մարդիկ առ ճշմարտութիւնն ընդունած են, հիմայ ձեր կարգն ալ եկաւ որ առ ճշմարտութիւնը ճանչնաք։ Ամենեւին մի վախնաք։ Ճերմակ մարդիկները ձեր բարւոյն համար ձեզի կու գան. երբէք ձեզի չարիք մը չեն

հասցըներ, հապա կ'ուզեն որ ձեզի զԱստուած սիրել տան, եւ զձեզ ձեր Թշնամացը՝ Գարայիպներուն դէմ պաշտպանեն,,*: Ծերը զարմացմամբ մը Ծովապետին խօսքը մտիկ ըրաւ, որն որ Թարգմանն իրեն մեկնեց: ՔաղմուԹիւնը չորս կողմերնին առաւ, զարմացումին երԹալով կ'աւելնար, երբոր ԹարգմանուԹիւն ընող Հնդիկը, որն որ առջի անգամ Կոլոմբոսին հետ Սպանիա գացող ու հոն մկրտուող Հնդիկներէն մէկն էր, մէջերնին կեցած՝ ճերմակ մարդիկներու երկիրը տեսած բաները իրենց կը սկսրագրէր. փառաւոր ե-

* Ասիկա առջի անգամ չէ որ Կոլոմբոս կղզեցոց հաւատքի վրայ խօսիլը կը լսեր: Հայդիի բնակիչները կ'ըսէին որ հոգին մեռնելէն ետքը՝ օձերով լեցուն տեղ մը կ'անցնի, ուր որ չարագործները կ'երԹան. իսկ աս տեղէն անդին գալարագեղ ու ծաղկալից կղզիներ կան, ուր որ բարիները կ'երԹան ու իրենց տրուած երկրորդ կեանքերնին շատ քաղցրուԹեամբ եւ ուրախուԹեամբ կ'անցընեն: Ասոնք կը հաւատային որ մէկ Աստուած կամ Մեծ Հոգի մը կայ, որն որ ամէն բան ստեղծած է, ու իրմէ վարի աստիճանի եղող հոգիներուն հրաման տուած է որ ամէն բան առանձին առանձին կառավարեն: Կը հաւատային որ Հոգիները՝ որոնք իրենք Զէմ կը կոչեն, գալու բաները ճանչցընել կու տան: Ամէն մարդ իրեն Զէմէն ունի, կ'ըսէին, եւ երբոր մէկը բան մը հարցընել կ'ուզէր, ծոմ կը պահէր ու պատասխանին կը սպասէր: Կ'ըսէին որ ցեղապետները առանձին եղանակ մը աս հոգիներէն կրԹուած են: Ասոնք ամենեւին կուռք չունէին. եւ չիկարծուիր որ զոհ մատուցանէին: Իրենց բոլոր պաշտամունքը՝ քանի մը աւելորդապաշտական գործքերու վրայ կայացած էր:

կեղեցիները, քաղաքներն ու պալատները, մեծաշուք ապարանները, ձիարշաւուԹիւնները, ՆիզակախաղուԹիւնները ու ցլամարտուԹիւնները: Ցարգելի ծերն ասոնք լսելով՝ անանկ արտաքոյ կարգի փոխուեցաւ ու կենդանուԹիւն մը ստացաւ, որ սկսաւ պոռալ Թէ կ'ուզեմ ձեզի հետ մկտեղ երԹալ, չմեռած՝ ան պատչելիքները տեսնել. եւ կը հարցընէր որ արդեօք աս երԹալու տեղը երկինք չէ՞: ԵրիտասարդուԹեանն առեն ինքն ալ շատ ճամբորդուԹիւն ըրած էր, Ճամայիգա, Հայդի եւ ուրիշ հեռու տեղեր կը ճանչնար: Բայց աս օրուին բորբոքը՝ իր որդուցը, կնոջն ու իր բարեկամ ցեղապետին արտասուաց ու աղաչանացը դէմ չկրցաւ դնել, եւ միտքը դրածը փոխեց, բայց շատ դժուարուԹեամբ տեսաւ նաւերուն իրմէ հեռանալը: Միայն աս անգամ չէ, ուրիշ շատ անգամներ ալ Հնդիկները Սպանիացիներուն այցելուԹենէն ապշած ու գրգռուած՝ ուզեցին ամէն բան Թողուլ ու մկտեղ երԹալ: Ճամայիգայի մէջ մէկ երիտասարդ մը իր քոյրերուն ու բարեկամներուն լալուն ու աղաչանացը միտ չդնելով՝ զանոնք Թող տուաւ եւ Սպանիացւոց նաւ մը մտաւ. բայց Ծովապետին օրադրուԹիւնն ու պատմագիրներուն գրուածները չեն յիշատակեր որ վերջէն ինչ եղած է:

ԺԱ.

Նաւերը կը տախտակին քաշուիցիգա կղզւոյն եզերքը պտղտին:

Հովերն ընդդէմ բլլալով՝ ծովապետը Իսբանիոլա չկրցաւ դառնալ, հապա տիպէցաւ դէպ ի հիւսիս երթալ: Նորէն ձմռայիգա կղզին մօտիկցաւ, եւ հարաւային կողմերն սկսաւ քննել: Հոն, ինչպէս նաեւ ուրիշ կղզիներու մէջ, երկրին արգասաւորութեան, գրից գեղեցկութեան ու ծառերուն սքանչելի տեսքին վրայ* զարմանալէն չէր դադրեր: Անտեղայ բնակիչները ասանկամ ալ առջի անգամուան պէս մեծ հիւրընկալութիւն ցուցուցին. իրենց ծառակուրները չորս կողմերնին առած՝ միշտ հետերնին կ'երթային ու ամէն տեսակ պաշար կը բերէին. ամբողջ ամիս մը՝ որ Կոլոմբոս տիպուտեցաւ հոնտեղները մնալ, ասոնք ուրիշ վայրենիներն աւելի ընտանութիւն ու սէր ցուցուցին: Երբ որ Սպանիացիք ալ հոնկից պիտ'որ երթային, անոնք .մտանատր այցելութիւն մը

* Հոնտեղը այնպէս բարձրաբերձ ծառեր կային, որ պարզ մէկ կոճղէն իննսուն՝ ուրթը ոտնաչափ երկայնութիւն եւ ուրթը ոտնաչափ լայնութիւն ունեցող նաւակ մը կրնար չինուիլ. որն որ կը ցուցընէ թէ բուն անկուած ծառը՝ դէթ հարիւր քսանէն մինչեւ հարիւր երեսուն ոտնաչափ բարձրութիւն ու քսանուչորս ոտնաչափ շրջապատ պիտ'որ ունենայ:

ըրին, որն որ կը ցուցընէ թէ ծովապետն ան միամիտ կղզեցւոց վրայ ինչ աստիճանի երկիւղ, մեծարանք ու վստահութիւն ձըգած էր:

Առտու մը երբոր Կոլոմբոս իր խուցը նըստած էր, մէյ մ'ալ հեռուանց երեք ծառակուր տեսնուեցաւ, որոնք նկարներով ու քանդակներով զարդարուած՝ դէպ ի իրենց կը մօտիկնային: Ամենէն մեծ նաւին մէջ կային ցեղապետ մը, իր կինը, չորս որդիքը, երկու աղջիկներն ու հինգ եղբայրները: Ամէնն ալ գօտիներով, դլխարկներով, փետուրներով ու պատուական մանեակներով զարդարուած էին. իսկ ցեղապետն ու իր կինը գլուխնին պսակ ունէին: Երկու Հնդիկ պզտիկ թմբուկներ կը ղարնէին, եւ ուրիշներն ալ ձեռուընին սեւ փայտէ աղեղ յղկուած փողեր ունէին: Ցեղապետը Կոլոմբոսին նաւը մտաւ, եւ ամենուն պարգեւ բաշխելէնետեւ՝ ծովապետին բսաւ. "Իմացայ որ քու ազգդ ու իշխաններդ ինչ մեծ զօրութիւն ունին. դիտեմ որ ամենուին ժողովուրդ մը չկայ՝ որ քեզի կարող բլլայ դէմ կենալ: Անոր համար դուն ճերմակ մարդիկներն իմ բնակած կղզիս չհիրած ու իմ տերութիւնս ձեռքէս չառած՝ ես կու գամ ինքը ղինքս քեզի հպատակ ընելու: Քեզի կ'աղաչեմ որ զիս, բոլոր իմ ընտանիքս ու ծառաներս՝

քու թագաւորիդ ու թագուհւոյդ տանիս, ան երկիրը՝ ուր որ իրենք կը թագաւորեն, եւ որուն վրայ որ այնչափ զարմանալի բաներ կը պատմուին»: Ծովապետին սիրտն ատ առանձինն վստահութենէն սաստիկ շարժեցաւ, բայց առ կղզեցւոց միամտութիւնը վտանգի մէջ դնելու վախնալով, չեմ կրնար բաղձանքդ կատարել, ըսաւ ցեղապետին, որովհետեւ դեռ ուրիշ շատ երկիրներ կան, որոնց պէտք է որ այցելութեան երթամ:

Վիճ մը եղաք զարհուրելի փոթորիկ մ'ելաւ, որն որ ամբողջ ութը օր տեւեց եւ ստիպեց ծովապետը որ կրճի մը մէջ փակուած մնայ. իսկ մկկալ նաւերը ծովին մէջտեղը գտնուելով՝ ան ահագին փոթորկին դէմ կը կռուէին: Երբ որ մրրիկը դադրելէն ու օդն հանդարտելէն ետեւ՝ ծովապետն ան կիրճէն դուրս ելաւ, վրան սաստիկ հիւանդութիւն մ'եկաւ, որ քաշած նեղութիւններուն ու աշխատութիւններուն հետեւանքն էր: Ա՛ս հինգ ամսուան դժուարին ու վտանգաւոր նաւարկութեան առեն՝ իրմէ ուրիշ մէկը չկար, որ ինչ վտանգներու մէջ ըլլալնին ճանչնար, անոր համար ինք միշտ հաստատութեամբ կը հակէր: Ասով մարմնոյն զօրութիւնը բոլորովին սպառած էր, եւ յանկարծական հիւանդութիւն մը՝ իր յիշողութիւնը, տեսութիւնն ու հոգւոյն կարողութիւնները

յափշտակեց առաւ: Ա՛յնպէս խորունկ քնոյ մը մէջ ինկաւ, որ ըստ ամենայնի մեռածի կը նմանէր, եւ ամենեւին բան մը զինքը չէր կրնար արթնցընել. ասոր վրայ բոլոր նաւավարները սաստիկ վախնալով ու լքանելով, կատարեալ անզգայ վիճակի մը մէջ առին զինքը Եղիսաբեթ քաղքին նաւահանգիստը տարին:

ԺԱ.

Յարթողիմոս կոլոմբոս:

Ի՛նչ ուրախութիւն, ի՛նչ ցնծութիւն չէր ունենար ծովապետը հոն հասած ժամանակը, թէ որ իր թմբրութեան հիւանդութիւնը ներէր. վասն զի Բարթողիմէոս իր եղբայրը Եղիսաբեթ քաղքին մէջ իրեն կը սպասէր: Բայց խեղճ Բարթողիմէոս՝ Կոլոմբոսին ուրախութեամբ իրեն փաթթուիլը տեսնելու տեղ՝ սաստիկ ցաւով ու տրտմութեամբ տեսաւ որ անիկա գետինը փռուած, հիւանդ ու բոլոր զգայութիւններէն ու հոգւոյն կարողութիւններէն զրկուած էր: . . . Ի՛նչ եւ իցէ՝ բարեբախտութեամբ Կոլոմբոսին յոգնած մարմնոյն պահանջուած հանգստութեան ու հանգստեան չափն արդէն լեցուած ըլլալով, քիչ մը վերջը արթնցաւ, եւ սիրելի եղբայրը գլխուն վերեւը տեսնելով՝ անպատմելի խնդութիւն մ'ունեցաւ:

Տեսնելու բան էր երկուքին իրարու ցուցուցած սիրոյ նշանները: Երկուքն ալ սկսան իրենց գլխէն անցածներն իրարու պատմել. Բարթողիմէոս՝ իր եղբայրը կը մեծարէր եւ անոր հանճարն իրեն պարծանք կը սեպէր. իսկ Կոլոմբոս իր եղբայրը սաստիկ կը սիրէր, ու անոր հաստատուն բարեկամութեանը վրայ կը մխիթարուէր:

Երբոր Քրիստափոր Կոլոմբոս Սպանիայի մէջ կ'աշխատէր, անդիէն Բարթողիմէոս Կոլոմբոս, Անգղիա գացած էր Հենրիկոս եօթներորդէն օգնութիւն եւ պաշտպանութիւն խնդրելու: Բայց վոթորկի մը պատահելով՝ շատ ողորմելութեան մէջ ինկաւ, ու սոսկալուեցաւ աշխարհացոյցներ շինել ապրելու համար, մինչեւ որ կարող ըլլայ արքունեաց առջեւն ելլել: Մէյ մ'ալ՝ եղբօրը Սպանիայէն օգնութիւն գտնելով ճամբայ ելլելը լսեց. սասվ իր գործքը լմընցած ըլլալով՝ ելաւ Սպանիա դարձաւ: Գաղղիայէն անցնելուատեն՝ Կարոլոս Ը. թագաւորն անոր ճամբորդութեան օգնութիւն մ'ընելու համար՝ 100 սկուտա տուաւ: Նոյն ատեն Կոլոմբոսի անուան համբաւը չորս կողմը տարածուած էր: Բայց Ծովապետին առաջին ճամբորդութիւնն այնչափ շուտ եղած էր, եւ ան ժամանակները Եւրոպայի մէջ հաղորդութիւնն այնչափ դանդաղ էր, որ հազիւ Ծո-

վապետին երկրորդ անգամ ճամբայ ելլելէն եղբայր Բարթողիմէոս՝ Սպանիա հասաւ: Թագուհին մտածելով որ երկու եղբարք միասին միանալով արշաւի կ'ուրախանան, անմիջապէս նաւ մը պատրաստել տուաւ, եւ անոր կառավարութիւնը Բարթողիմէոսին յանձնելով՝ ղինքը ճամբայ դրաւ:

Երբ Կոլոմբոս մտածեց որ ինքը ղինքը քիչ մը թեթեւցընելու համար իր պաշտօնեներուն մէկ մասը իր եղբօրը տայ, անոր համար զանիկա ընդհանուր տեղակալ անուանեց: Կը կարծէր որ ինք Ծովապետ ըլլալով եւ ընդարձակ իշխանութիւններ ունենալով՝ կրնայ աս աստիճանը տալ. բայց Փերդինանդոս ասոր վրայ վշտացաւ:

ԻԿ.

Կոլոմբոսին դառնալուն առնձ՝ կղզեցոյն գըտնուած վիճակը:

Իրաք ալ կղզւոյն գէշ վիճակը՝ քաջ եւ հաւատարիմ մարդու մը օգնութեան կարօտ էր. վասն զի Ծովապետին հինգ ամսուան չափ հեռաւորութեան առեն՝ բոլոր կղզեցիք յուսահատութեան վիճակի մէջ ինկած էին: Պետրոս Մարգարիտան՝ որն որ կառավար դրուած էր, խեղճ Հնդկաց գէմ բրած անլուր բռնութեանցը համար՝ Տիեկոյ Կոլոմբոսէն, Ծովապետին կրտսեր եղբօրմէն յան-

դիմանուելով, սաստիկ բարկացած էր: Նոյնպէս Հայրն Պօպէ ալ տրտնջողներէն էր. ուստի եւ Պետրոս Մարգարիտան ու ասիկայ մէկ եղած՝ զԲարթողիմէոս բերող նաւը մնած եւ առանց ծովապետին ետ դառնալուն սպասելու՝ կղզին առանց կառավարի թող տալով՝ եղած Սպանիա գացած էին: Տիեկոյ Կոլոմբոս տակաւ ըլլալով՝ չէր կրնար Սպանիացիները չափու մէջ պահել: Առաջ Սպանիացիք սկսան Հնդիկները չարչարել, կանայքը կը յափշտակէին, աղքատիկ առնականին կը կողոպտէին, եւ սաստիկ կը տանջէին որ ոսկի բերեն: Կղզեցիք՝ որ մինչեւ նոյն ատեն անսացող ու հնազանդ էին, սկսան ամենեւին կերակուր չտալ այնպիսի հիւրերուն՝ որոնք այնչափ անիրաւութիւններ կ'ընէին: Ան ատեն ալ Սպանիացւոց բռնութիւնները չափն ու սահմանն անցան. որով եւ խեղճ Հնդիկներուն վստահութիւնն ալ՝ անհաշտ թշնամութեան փոխուեցաւ: Որչափ որ առանձին առանձին Սպանիացի գտան նէ՝ ամէնն ալ մեռցուցին: Ցեղապետին մէկը տասը Սպանիացի մեռցուց, որոնք իր առջեւն ալ ահագին չարիքներ կը գործէին, վերջէն տան մը կրակ տուաւ, որուն մէջ քառասուն հիւանդ Սպանիացի կային:

Վերջապէս Գառնապոյ Սիպաոյի զարհուրելի ցեղապետը Սուրբ Թովմայի ամրոցը

պաշարեց, որուն մէջ յիսուն հոգի կար եւ դլուխնին՝ քաջ Ալոնզոյ Օյետան էր: Ասիկայ ցեղապետին ամէն մէկ խորամանկութեան մէյ մէկ խորամանկութիւն կը բանեցնէր, եւ անդադար շփոթութեան մէջ կը ձգէր: Ի վերջոյ այսր ամենայնի երեսուն օր պաշարուած մնաց, եւ եթէ որ Գառնապոյին մարդիկները ձանձրանալով չելլէին երթային նէ, իր բոլոր ճարտարութիւնն ու քաջութիւնը չէին կրնար զինքը սովամահ ըլլալէն ազատել:

Գառնապոյ չկրնալով աս կերպով ամբոյին տիրել, ցեղապետաց մէջ դաշնաւորութիւն մը կազմեց: Կղզւոյն մէջ հինգ դլխաւոր ցեղապետ կար, որոնց տակը ուրիշ իրենց հպատակ ցեղապետներ ալ կային: Երբոր բոլոր ցեղապետները միաբանեցան, Կուագանակարի ցեղապետը յանձն չառաւ, ըսելով որ ես ճերմակ մարդիկներուն հիւրընկալութիւն խոստացած եմ, եւ զիրենք չեմ կրնար մատնել: Ասիկայ իր յառաջուան բնակութեան տեղը դարձած էր, եւ ամէն օր հարիւր հիւանդ Սպանիացի կը կերակրէր ու կը պահէր: Ցեղապետներն ասոր դէմ պատերազմ բացին, եւ մէկերնէն մէկը իր կանանցմէ մէկը սպաննեց, ուրիշ մէկ կինն ալ գերի բռնեց. բայց այս ամենայն անոր հաւատարմութիւնը չկրցաւ խախտել:

Ա՛ս վիճակին մէջ էր կղզին՝ երբոր Կոլոմբոս հասաւ: Դաշնաւորութիւնը կամ միաբանութիւնը դեռ ծածուկ էր. բայց Կուադանակարի եկաւ մէկիկ մէկիկ ծովապետին պատմեց, եւ լալով ըսաւ որ ես քու բարեկամութեանդ մէջ միշտ հաւատարիմ կեցած եմ. արդէն յառաջագոյն ալ Սպանիացիները պաշտպանելուս համար վերաւորեցայ, եւ հիմա քեզի հաւատարիմ մնալուս համար՝ մեկալ ցեղապետներէն շատ կը չարչարուիմ: Կոլոմբոս անոր սրտանց հնոյհակալ եղաւ. բայց ցաւով կը տեսնէր որ անկէ ետքը իր տէրութիւնն ապահովցնելու միակ միջոցը պատերազմն է:

Փոթորկէն ազատելու համար նախ փորձ մը փորձեց, որն որ այսպէս յաջողեցաւ: Վեկայի ցեղապետին մարդ խաւրեց որ հրամայէ իրեն այցելութեան գայ: Երբոր երես երեսի եկան, Կոլոմբոս բսաւ որ Սպանիացւոց անանկ դէշ վարուելը բոլորովին իմ կամացս դէմ է, եւ ասկից վերջը ամենեւին անանկ բան չ'ըլլար: Ասով ցեղապետին հետ բարեկամացաւ, եւ անկից հաւանեցաւ որ դաշնաւորութենէն ելլէ, ու իր աղջիկը Տիեկոյ Հնդկին տայ, որն որ արդէն մեզի ծանօթ է: Վերջէն ծովապետը գինքը համոզուց որ թողու իր երկրին մէջ ամրոց մը շինելու:

Երբոր անկից դաշնաւորութենէն ելաւ, քաջ Օյեոտա խոստացաւ որ կատաղի Գաոնապոյ ցեղապետը՝ որն որ ամենէն զարհուրելի թշնամին էր, նենգութեամբ մը կը բռնէ կը բերէ: Կոլոմբոս իրեն լուրի իշխանութիւն տուաւ: Ահա ասիքայ ու անոր կիւղ երիտասարդին մտածած հնարքը: Հետը մէկտեղ տասը մարդ առաւ, եւ վաթսունն փարսախ տեղ երթալով՝ Գաոնապոյին երկիրն հասաւ: Ցեղապետը փնտռեց գտաւ, ու թագաւորի մը վայել մեծարանքով եւ պատկառանքով քովը մօտիկնալով՝ ըսաւ որ խաղաղութիւն ընելու համար եկած է, եւ թէ ծովապետը կը բաղձայ գինքը տեսնել ու հետը բարեկամ ըլլալ: Գաոնապոյ Օյեոտային քաջութեան վրայ կը զարմանար. եւ թէպէտ խելքով ու զօրութեամբ մեկալ հնդիկներէն աւելի էր, բայց իրեն եղած այցելութեան վրայ շատ ուրախացաւ, ինչու որ Եւրոպացւոց իշխանութեան մեծութիւնն աղէկ կը ճանչնար: Վայրենիները երբոր իրենց թշնամեաց վրայ զօրութիւն ու խորամանկութիւն կը տեսնեն՝ շատ կը յարգեն. անոր համար ալ Գաոնապոյ առ Կաստիլիացի երիտասարդին քաջութեանն ու գեղեցիկ վարմանցը, համարձակութեանն ու արագութեան վրայ ասանիկ կը զարմանար. եւ մեկ

քանի օրէն եղբը սկսաւ Օյետային հետ շատ մտերմութեամբ վարուիլ:

Ըն առեն խորամանկ ու նենգաւոր կաստիլիացին անոր ըսաւ որ Ծովապետը քեզի պէս երեւելի ցեղապետի հետ բարեկամութիւն ու նիզակակցութիւն ունենալու համար՝ ամենեւին բանի մը չէ խնայեր ու եղեսաբէթ քաղքին եկեղեցւոյն զանգակը քեզի պարգեւ կու տայ: Եղեսաբէթ քաղքին զանգակը բոլոր Հայդի կղզւոյն մարդիկներուն զարմանքին նիւթ եղած էր. նախ կարծած էին որ զանգակը կը խօսի, եւ Սպանիացիք զանիկա կը մեծարեն ու անոր կը հնազանդին, եւ այնպէս անհամեմատ իշխանութիւն կամ զօրութիւն մ'ունի: Գառնապոյ հեռուէն ասզանգակին խորհրդաւոր ձայնը լսած առեն՝ իրեն սառաիկ բաղձանք եկած էր տեսնելու: Արդ հիմա ասանկ պարգեւի մը դէմ չկրնալով դնել՝ խոստացաւ որ զԿոլոմբոս տեսնելու կ'երթայ:

Երբոր երթալու օրն եկաւ, ցեղապետն ասճամբորդութեան համար շատ մարդ մկոտեղ առաւ իր պատերազմողներէն: Ճամբան՝ Ալընզոյ զոյգ մը փայլուն ու շատ ընտիր պողպատէ ձեռակապ ցուցուց եւ ըսաւ. Ասոնք ապարանքէն են, որոնք Սպանիայի թագաւորները ոտքի օրէրը թեւերնին կ'անցընեն, եւ Ծովապետը քեզի կ'ուզէ պարգեւել:

Գառնապոյ անոր վրայ զարմանալու առեն՝ Օյետա առաջարկեց որ մկրտի քաշուելով՝ նոյն ատենիս զարդը վրան առնէ, իր ձիոյն դաւակը նստի, եւ այսպէս մկկէն ի մկ ինքը գինքն իրենեերուն ցուցընէ: Ցեղապետն ասոր հաւանելով՝ հրամայեց տալ որ իր մարդիկներն հեռանան: Սպանիացիք նենգաւոր ձեռակապները բաղուկներուն անցուցին, եւ Օյետային ձիուն կանգնելով՝ անոր հետ կապեցին: Գառնապոյ ծիծաղելով եւ ուրախութեամբ յանկարծակի իրենեերուն երեւցաւ, որոնք գինքը զարմացմամբ ընդունեցան. առէպ առէպ Հնդիկներուն մէջէն կ'երթար կու գար, իր վրայ կը զմայլէր ու կը պարմանար: Մէյ մ'ալ Օյետա մկկէն ի մկ ձին խթելուն պէս՝ վայրկեակի շուտութեամբ անտառ կը զարնէ, ցեղապետը կ'առնէ կը տանի:

Ժբախտ ցեղապետին հետեւորդիմ մարդիկն ասիկայ տեսնելով՝ եռեւէն կը վազեին որ ազատեն, բայց Օյետային ձին թռած գացած էր. անդիէն ալ սպանիայի ձիաւորները գինքնք վախցընելով ընթացքին կ'ուշացընէին. պարապ տեղը կ'աշխատեին, Գառնապոյ ձեռքերնէն գացած էր: Ամենայն ինչ ասյանդուդն Սպանիացւոյն յաջողեցաւ. յիսուն փարախ տեղ՝ որ դեռ մինչեւ Եղեսաբէթ մնացած էր, վազեց անցաւ: Գեղե-

րու մէջէն կամ ամենաւին չէր անցներ, կամ բնակիչները կը վախցընէր: Վերջապէս մինչեւ Եղեսաբեթի դաշտը հասաւ, ու իր գերին Ծովապետին առջեւն հանեց:

Օյեաս շատ ցնծութեամբ ու ծափահարութեամբ ընդունուեցաւ. իսկ կատաղի Գարայիսկն իր թշնամւոյն առջեւն ամենաւին չխոնարհեցաւ, անգամ մ'ալ Ծովապետին առջեւ ոտք չելաւ, բայց զՕյեաս արտաքոյ կարգի կը յարգէր ու կը մեծարէր: Ա՛ս վայրենիները խորամանկութենէն ու նենգութենէն ուրիշ պատերազմական կրթութիւն չճանչնալով, երբ որ պատերազմի մէջ խորամանկութեամբ վարուող մը կը տեսնեն՝ զինքը շատ կը յարգեն, անոր համար ալ Օյեաս Գառնապոյին արտաքոյ կարգի մեկը կ'երեւար. իսկ անդին գԿոլոմբոս՝ որ ամենաւին վտանգի մէջ չէր մնած զինքը բռնելու՝ Օյեասյէն շատ վար կը տեսկր: Դժբախտ Գառնապոն իր շղթաներէը շատ քաջութեամբ ու հաստատութեամբ կրեց: Բայց իր ներկայութիւնը կղզւոյն վրայ վտանգաւոր սեպուելով՝ Ծովապետն ուզեց զինքը Սպանիա խաբել: Սակայն նաեւ ալեկածութեան բռնուելով՝ ցեղապետն ընկերներովը մեկտեղ ալեայց տակ ծածկուեցաւ:

ԺԴ.

Առաջին պատերազմ:

Ա՛ն թշնամութիւնն սկսած էր, հարկ էր որ Սպանիացիք զինքովզ ջրջրով կղզին նուաճեն: Գառնապոյին բռնուիլը՝ բոլոր ցեղապետներն ոտք հանած էր: Անոր եղբարցմէ մեկը Սուրբ Թովմասի ափրոյին մէջ Օյեասյին վրայ յարձակեցաւ, յուսալով որ մեկ քանի սպանիացի գերի կը բռնէ եւ անոնցմով իր եղբայրը կ'ազատէ. բայց խեղճը ինքն ալ գերի բռնուեցաւ: Ան տեսնելով Գառնապոյին մեկ ուրիշ եղբայրը՝ իր ազգականներուն վրէժխնդրութիւնն ու բոլոր Հնդիկներուն պաշտպանութիւնն իր վրան առաւ. ասոր անունը Մանիգատոգէքս կը կոչուէր: Ասիկա մեկալ ցեղապետներն ալ դրդռեց ոտք հանեց, մանաւանդ որ Սպանիացւոց բաժին նայելով՝ հարիւր հազար Հնդիկ գլուխը ժողվեց:

Վ՛եկայի գեղեցիկ դաշտը պատերազմի տեղ որոշուեցաւ: Կուռգանակարի ցեղապետը՝ որն որ Սպանիացիներուն հաւատարիմ մնալուն եւ բոլոր իրեն գաւառակիցներուն խորհուրդները Կոլոմբոսին յայտնելուն համար՝ անոնց սաստիկ սաեղի ու թշնամի եղած էր, Ծովապետին հետ մեկտեղ գնաց՝ որ պատերազմին վկայ ըլլայ: Կոլոմբոսին՝ Հնդկաց հարիւր հազար զօրքին դիմացն հանելու զօր-

քը՝ բոլոր բոլոր երկու հարիւր հեռեւակ ու քսան ձիաւոր զօրք էր: Բայց աս եւրոպացի զօրքերն ալ ղենաւորեալ էին, զրահ հագած, վահանով պաշտպանուած, ձեռնուբներն պերով, թրերով, նիզակներով եւ հրացաններով լեցուն, միանգամայն իրենց օգնական ունէին ձիերնին ու իրենց գամիռները: Իսկ Հնդիկները մերկ էին, եւ ուրիշ զէնք չունէին՝ բայց եթէ նետ, պաք ու լախտ (սոֆա): Ասոնք երբ որ Սպանիացւոց քիշոտութիւնը տեսան, վրանին գթալով ծիծաղեցան, եւ յաղթութեան վրայ կատարեալ ապահով բլլալով՝ սկսան թշնամուն յարձակումն սպասել:

Ծովապետն իր սակաւաւոր զօրքը դունդ դունդ բաժնեց, ու մի եւ նոյն ժամանակ ամէնը մէկէն զանազան դիաց աս Հնդիկներուն վրայ թափեցան: Սոյդ է Սպանիացւոց թիւը քիչ էր, բայց կրնար յաջողակ դայլերու հետ համեմատուիլ՝ որոնք սաստիկ կատաղութեամբ ոչխարներու հօտի մը մէջ կը նետուին: Կատաղի գազանի մը մարդակեր ակռաներուն դիմացը՝ հեզ ու անպատրաստ բան կենդանեաց բազմութիւնն ինչ բանի կը ծառայէր: Սպանիացիք ութնական կամ տասնական հոդի մէկ եղած՝ ձեղքեցին մտան մերկ մարդիկներուն մէջ, եւ իրենց հրացաններուն կրակին ու կրակին հարուածներովը՝

խելագարը կարկաի պէս գետինը կը թափէին: Ողբալի Հնդիկները մէկ կողմանէ իրենց ընկերներէն ամենը մեռած՝ ամենը մեռնելու վրայ գտնելով ընկած տեսնելով, մէկալ կողմէն ալ թնդանօթներուն եւ հրացաններուն ահագին ու սոսկալի ձայներէն եւ անոնց բոցէն ու մխէն ապշելով՝ ինչ ընելիքնին չէին գիտեր. նետերնին ձեռքերնին բռնած՝ ապին անդին կը նայէին, եւ չիմացած՝ որ կողմը նետելիքնին չէին կրնար որոշել. մանաւանդ թէ դէնքերնին թշնամւոյն չհասնիլնէն զղջացած՝ դողդոջալով ձեռքերնէն կ'իյնար: Ալընդոյ Օյետա ասոնց վախն ու չիմացութիւնն աղէկ աւելի սեպելով՝ իր ձիաւորներովը վրանին յարձակեցաւ: Հնդիկներն այնպիսի ահագին անասուններու տակը չզմռնելու համար՝ իրենք իրենցմէ ճամբայ կը բանային. վասն զի աս անասուններէն մէկ կողմանէ փաղերու ձայնէն՝ մէս կողմանէ մարդիկներուն պոռալէն զրգռուած ու կատղած՝ խենթջալով կ'երթային, կու գային, կը վազէին. եւ առջեւնին եկածը կը կոխէին կ'անցնէին: Բայց աս վայրենիներուն վախ ու սոսկումը վերջին աստիճանի աստկայընցաւ՝ ահագին գամիռներու բազմութիւնն եղաւ, որոնք գրգռելով ու կատղեցնելով ասոնց վրայ թող կու տային: Վասն զի եւ աչ գաղափար ունէին որ այսպէս կատաղի ու ասանկ մեծ

անսասան կրնայ ըլլալ։ Ինչու որ Ամերիկայի կղզիներուն մէջ այնպէս անսասան ամենեւին չէր դանուեր։ Վախը բոլորովին վռանին տիրեց, երբոր տեսան որ աս զարհուրելի անասունները կատաղութեամբ վռանին յարձակելով՝ կենդանի կենդանի կտոր կտոր կ'ընէին, վզերնէն բռնած քաշելով քաշքշտելով կ'առնէին կը տանէին, ու մերկ մարմիններնին խածատելով՝ արիւնալից արիւնաթաթաւ կը թողուին։ Խեղճերը նետերնին ձեռքերնէն կը նետէին ու ողորմելի ողորմելի ձայներով՝ դէպ ի անասունը կը վազէին. որով Սպանիացիք դիւրաւ մը կատարեալ՝ բայց միանգամայն ամենալուծ ու նախատական յաղթութիւն ստացան։

Վռոլապետն ասոր յաղթութենէն վերջը ութը ինը ամիս՝ իր զօրքովը բոլոր կղզին պտըտեցաւ, ու մնացած քիչ Հնդիկներն ալ՝ որոնք դեռ դէմ դնելու երես կը բռնէին, դիւրաւ յաղթեց։ Բոլոր ցեղապետները բայ ի մէկէն՝ ամէնն ալ հնազանդեցան։ Ա՛ն դէմ դնողը Պոեքիոյ ցեղապետն էր, որուն քոյրը Անագաոնա՝ Գառնապպին կինն էր, եւ անոր գերի բռնուելուն համար Սպանիացւոց դէմ սաստիկ սաեւութիւն ունենալով, եղբայրը կը դրդռէր որ միշտ դէմ դնէ։

Սպանիացիք յաղթուողներուն վրայ տուրք դրին որ իւրաքանչիւր մարդ երեք ա-

միսք մէյ մի մէկ բաժակ լեցուն ոսկւոյ փոշի տայ, իսկ ոսկի չեղած երկիրները՝ քսանտեհինգ լիտր բամպակ։ Կաւարիռնէքս Վռկայի ցեղապետը Կոլոմբոսի առաջարկեց որ երկիր մը մշակել տայ, որն որ Կաստիլիայի համար տասը տարուան ցորեն կրնար հասցընել։ Իսկ Կոլոմբոս դիտնալով որ Սպանիացիներուն ուզածը՝ միայն ոսկի է, չառաւ։ — Ասով խեղճ Հնդիկները պարտաւորեցան վաճառներու եղերքը պարսիլ, ու աչալրջին հատատութեամբ գետինն ու ջրին վրայ տնկած՝ ոսկւոյ կտորներ փնտռել, որն որ ամէն կողմանէ ժողվելով՝ օր ատոր վրայ կը պակսէր։ Ա՛ն վիճակին իրենց շատ ծանր ու անտանելի կու գար։ Ադահ ու անագորոյն օտարականներու համար առանց դադրելու աշխատիլը՝ իրենց վերջին տառապանքի դժբախտութիւն մըն էր։ Ալ նոյն տանն երգ չէր լսուեր, կաքաւ չէր երեւար, հանդիստ չկար, ուրախութիւն չէր տեսնուեր. բոլոր ցեղերու մէջ ալ լացք, ողբ, արտասուքի կը տիրէր։

Յուսահատութեան մէջ խեղճ ողորմելիները մտածեցին որ բոլոր մշակութիւնը թողուն, հունձքերը կարեն, պտղատու ծառերը կտրեն մէջտեղէն վերցրնեն, ու պրէրու եւ քարանձաւներու մէջ փախչին պահուըտին։ Կ'ուզէին որ սասնկով իրենց հիւրերը սովով մեռցընեն. բայց սա խորհուրդն իրենց գլու-

խը դարձաւ: Վասն զի անունը Սպանիայէն ուսելիք կ'ընդունէին. քիչ մը յառաջ չորս նաւով ուսելիք համելիք եւ ամէն տեսակ օգնութիւն եկած էր. բայց ակից՝ նաեւ թագուհին որշած էր որ անկէ եառնէ ամէն ամիս մէյ մէկ նաւ խաւրէ: Ասով Հնդիկները Սպանիացիներէն աւելի նեղութիւն ու սով կրեցին: Սովէն, աշխատութենէն, հիւանդութենէն ու թշուառութենէն հազարներով կորսուած էին. իսկ մնացածներն ստիպուեցան նորէն իրենց թող տուած բնակարաններըը դառնալ եւ իրենց առելի աշխատութեան ձեռք զարնել: Իրենց քաղցր ու վայրենի ազատութեան ժամանակին ուրախութենով ու զբօսանաց՝ դառն ծառայութեան տխուր արամութիւն մը յաջորդած էր: Ճերմակ մարդիկներն անոնց խաղաղութիւն, քաղաքականութիւն եւ սուրբ ու աստուածային կրօնի մը բարիքները պիտի բերէին. բայց դեռ երէք տարի չեղած՝ իրենց ազատութեամբն ու չարաչար մոլութիւններովը խեղճ մարդիկներուն գահիճներն եղան: Ան առենուան ուղղամիտ անձինքն ապրու եւ ողբալից խօսքերով սա մեծ թշուառութեան վրայ լացին ու կարեկից եղան, մինչեւ չառերը սկսան ըսել թէ չափազանցութիւն է: Քիչ մը եառը Ամերիկայի քարտուղիչները փորձեցին թէ երբ որ ժողովուրդ մը կառաղի չէ, եւ

քիչ մ'իմացութիւն ու քաղաքականութեան սկզբունք ունի, կարելի է իր սովորութիւնները՝ պարկեշտ ու գովելի սովորութեանց դարձնել: Քրիստոնէութիւնը ինչ որ սկսած ժամանակը Յունաստանի ու Հռոմայի տէրութեան երկիրներուն վրայ ըրաւ, նոյնը պարզամիտ ու քրիստոնէից առաւելութեան վրայ պարմանալով արդէն պատրաստուած ժողովրդեան վրայ ընելն անկարելի էր արդեօք: Բայց Սպանիայիք գտնուք չարչարեցին, գերի բրին, անասնոց պէս գործածեցին, ջարդեցին. եւ երկիւղը զերնէք լռեցուց ու խոնարհեցուց: Առանձին Սպանիացի մը կղզւոյն մէկ կողմնէն մէկալ կողմը առանց վտանգի կրնար անցնիլ. որովհետեւ երկիւղը տեղացւոց վրայ ան աստիճանի տիրած էր, որ ամենեւին վրէժ խնդրելու դաղափար ալ չէր մնացած սրտերնին: Կղզեցիք Սպանիացւոց ամէն մէկ փոքր հրամանին դողդողալով կը հնազանդէին: Ան միամիտ ու բարի ժողովուրդը՝ որ յառաջագոյն ուրախութեամբ օտարականներուն առջեւն ելած, ձեռքերնին պագած, ու առնոց տուած տղու խաղալիկները՝ իբրեւ զարմանալի պարգեւներ ընդունած էր, քիչ տարւան մէջ բոլորովին մարեցաւ: Երեսուն քառասուն տարւան մէջ մէկ կղզեցի մը չմնաց, եւ հիմայ ան պղնձագոյն ժողովուրդն անհետացած եղած է:

Սպանիացիք թէ բարեկամներուն եւ թէ թշնամիներուն հետ մի եւ նոյն բարբարոսական եղանակը վարուեցան: Ծովապետին հետ չեղած ժամանակը Կուադանակարիին հպատակներն ալ աւելքի տակ ձգեցին: Խեղճ ցեղապետը՝ Սպանիացւոց կողմը բռնելուն համար իր գաւառակիցներուն առելի եղաւ, եւ գոհ եղաւ ան օտարականներուն՝ որոնց այնչափ սիրով ծառայած էր: Անոր համար միշտ կու լար ու կ'ողբար ան օրը՝ որ նաւաբեկեալ Սպանիացիներուն վրայ արցունքը թափելով՝ գիրենք ժողված ու ընդունած էր: Վերջապէս ան իր դժբախտութեան չհրնալով դիմեցաւ՝ իր լեռներէն մէկուն քարանձաւներուն մէջ ապրելու եւ ողջմիտ մեռաւ:

ԺԱ.

Կոլոմիոսի թշնամիաց դարանները: — Ծովապետն Մպանիա կ'երթայ:

Ա՛րդարեւ՝ սէն որ բարկանալով Սպանիա դացած էր, հոն հանելուն պէս՝ գտած էր ծովապետին կառավարութեան դէմ խօսիլ, եւ թագաւորին ու թագուհւոյն ան մեծ մարդուն վրայ ունեցած վատահաւատութիւնը նուազցուց: Զկոլոմբոս եւ անոր եղբայրներն ու գտնուած երկիրը այնպէս անարգելով ու վար զարնելով ատրպադրեց, որ թագուհին որոշեց պաշտօնատէր մը խառնելու, որպէս զի երթայ իրենց կողմանէ՝ եղած բաներուն վրայ դատաստան ընէ: Թէ որ ասիկա այսպիսի գործքի մը յարմար մարդ ըլլար նէ՝ շատ օգուտ կրնար ընել. բայց դժբախտութեամբ անանկ մարդ մ'ընտրուեցաւ՝ որ բնութեամբ շատ ընդունայն ու հպարտ ըլլալով եւ ընդունած պաշտօնէն՝ աւելի եւս բարձրամտելով, ամէն բան աւելի դէշցուց: Խրկուած պաշտօնատէրը՝ որուն անունն էր Ժուվհաննէս Ակուատոյ, Եղիսաբեթի նաւահանգիստն հասած առեն՝ ծովապետն հոն չէր: Ակուատոյ շատ բարձրամտութեամբ վարուելուս Քարթողոմէոս Կոլոմբոսին հետ, եւ թագաւորէն ու թագուհիէն պատիւի գաղթականներուն դրուած նամակ մը հրաւարակել տալս փողերու ձայնով, որուն մէջ իրենց կը հրամայուէր որ Ակուատոյին խօսքերուն հաւատան:

Անմիջապէս ամէն ժողովներն ու յանդարձները՝ որոնք որ ծովապետէն վախնալու պատճառ մ'ունէին, եւ ան ամէն անպիտան ու նուաստ անձինք՝ որոնք իշխանութիւն կամ գօրութիւն մը անոած կողմերին կը դառնան, վազելին եկան եւ իրենց արատներն ու չարաճճութիւնը Ակուատոյին առջեւը դրին: Ասանկով Ակուատոյ գտած պատրոյն վրայ առելի հպարտանալով եւ արդարու-

թեան ու իրաւանց ամենեւին միտ չդնելով՝ բոլոր ամբաստանութիւնները ընդունեցաւ, եւ մեծամտութեամբ ու յանձնապաստանութեամբ մը հրամայեց որ գունդ մը ձիաւոր զօրք երթայ ծովափեայ բերէ: Բայց զօրքը դեռ ճամբայ չելած՝ Կոլոմբոս եղեռնաբեր հասաւ, եւ վկայական թուղթը տեսած պէս՝ ըսաւ որ իմ տէրերուս կամացը հնազանդելու պատրաստ եմ: Ծովափեային հեղութիւնը՝ տկարութենէ յառաջ եկած կարծուեցաւ. եւ Ակուատոյ իր իշխանութիւնն անոր բանեցուց որ զինքը խոնարհեցրնէ եւ իրեն ամէն ուզած գործքերուն արգելք դնէ: Բոլոր կղզւոյն մէջ համբաւ տարածեցաւ որ ծովափեայը պիտ՝որ սպանուի եւ Ակուատոյ անոր տեղը պիտ՝որ անցնի: Հնդիկներն սկսան Կոլոմբոսին դէմ տրտունջներ ու ամբաստանութիւններ ընել, խեղճերը կը յուսային որ վրանին ուրիշ մը գլուխ կ՝ըլլայ նէ՝ վիճակնին կը փոխուի: Ակուատոյ բոլոր աս ամբաստանութիւններն ու մեղադրութիւնները առանց քննելու, առանց զկոլոմբոս մտիկ ընելու, առանց դատելու եւ տեղեկանալու՝ առաւ Սպանիա դնաց:

Կոլոմբոս կը տեսնէր թէ ինչպէս հարկաւոր է որ իր թշնամիներուն բոլոր բռած ամբաստանութիւններուն առջեւն առնէ. ուստի եւ որոշեց որ Ակուատոյին հետ ինքն

ալ երթայ: Կղզւոյն կառավարութիւնը իր եղբօրը Բարթողիմէոսին յանձնեց. եւ ամէն ճիգն ի գործ դրաւ որ գաւաճաններուն գլխաւորները մէկտեղ տանի, եւ այսպէս 1496ին Մարտին մէջ ճամբայ ելաւ:

Ան վերջին քաշած վշտերուն ու նեղութիւններուն դիմացը փաքր միսիթարութիւն եւ ուրախութիւն մը պատճառած էր իրեն ուրիշ նոր գիւտ մը*: Միքայէլ Տիալ անուանով Սպանիացւոյն մէկը մենամարտութեան մէջ իր ընկերն սպաննած բլլալով՝ ցեղապետ կնոջ մը քով պահուըտեցաւ, որն որ գեղի մը գլուխ էր, եւ քիչ մը վերջը իրարու հետ կարգուեցան: Բայց Տիալ իր ընկերներէն բաժնուելուն վրայ շատ կը ցաւէր, եւ նորէն անոնց քովը դառնալու միջոց մը կը փնտռէր, որն որ քիչ մը վերջը ամենայնին իրեն տուաւ: Աիկա Հայնա գետին քովերը լեռներուն վրայ ոսկւոյ հանք մը ցուցուց, զորն որ Սպանիացին դիւրաթողութիւն գանելուն շատ յարմար միջոց համարեցաւ, եւ չխաբուեցաւ ալ: Ծովափեայը զինքը շատ սիրով ընդունեցաւ: Նա սրտվհատեւ մեծ յոժարութեամբ կ՝ընդունէր ան ամէն խորհուրդներն ու կարծիքները՝ որոնք զինքը կը համոզէին թէ Աիսպայի մէջ է, անմիջապէս աս հանքին վրայ

* Ոմանք կը պատմեն որ աս գիւտը ծովափեային ճամբայ ելլելեն ետեւ եղած ըլլայ՝

ալ հազար ու մէկ խորհուրդներ ու դրամ-
թիւններ ակսան մուծել, մանաւանդ որ նոյն
հանքերուն մէջ յատակագիծ դրծուած ըլ-
լալու նշաններ ալ կը գտնուէին: Ասիկա
բաւական սեպեց մտքին մէջ հաստատելու
թէ Սպանիական կղզին Սողոմոնին յիշած
Սոֆիրն ըլլայ:

Կոլոմբոսի ակնակալութիւնները մեծ էին,
բայց իրն ալ աւելի եղաւ: Թէպէտ գաւածն
ալ ըստ իրեանց մեծ բան էր, բայց ժամանա-
կին պարագաները նոյնը աւելի կը մեծցը-
նէին. որովհետեւ ան միջոցիս մէջ՝ որ իր
թշնամիները ըրած դիւաերը վար գարնելու
կը նայէին, ան դեպքս իրեն մեծ բախտ մըն
էր, ինչու որ ան կրնար ստուգութեամբ բե-
սել թէ իրաւունքն Հայտի կղզւոյն մէջ ոսկւոյ
հանք կը գտնուի:

Ամբողջ թիւնը չատ երկայն ու գժուա-
արին եղաւ, արեւելեան հովերուն պատճա-
ուած՝ որոնց դէմ կռուելու կը պարտաւորէին,
եւ Հոգին թէ Յունիսի 11ին Գաւախս հասաւ:
Նաւերը պաշարի կողմանէ ատոնիկ նեղու-
թեան մէջ ինկած էին, եւ նաւաստիները
օրէ օր աւելի կը կասկածէին Կոլոմբոսին դէմ,
որն որ այնչափ Սպանիացիք այնպիսի վտանգ-
ներու եւ ամէն տեսակ նեղութիւններու մէջ
կը ձգէր:

Բայց Կոլոմբոս թէ թագաւորին ու թէ
թագուհւոյն առջեւը մեծ ընդունելութիւն
ու շնորհք գտաւ: Ամենեւին իրեն խօսք
չբացին ոչ Պարզարիապային բրած տրտունջ-
ներուն եւ ոչ ալ Ալուատոյին բրած քննու-
թիւններուն վրայ, մանաւանդ թէ իրենք
գնորհք պատրաստ կը ցուցնէին իր պատ-
ճառները լսելու, եւ միշտ ամէն ատթի մէջ
դէնքը կը պատուէին: Ծովապետը խնդրեց
եւ ընդունեցաւ որ իրեն ութը նաւ տրուի,
որոնց երկուքը կ'ուզէր անմիջապէս գաղթա-
կաններուն խաւրել, եւ վեց հատն ալ ինք
իր հրամանին տակը պահել: Դարձեալ ըն-
դունեցաւ որ քառասուն ձիաւոր եւ հարիւր
տասնաւոր զրոյ, վաթսուն նաւաստի, քսան
տակերիչ, յիսուն երկրագործ, քսան զա-
նազան արուեստաւորներ եւ երեսուն կին,
եւ ասոնցմէ զատ քահանայ, բժիշկ, վերա-
բոյժ, դեղագործ եւ մինչեւ երաժիշտ ալ
խաւրուի Սպանիական կղզին:

Այս երեքհարիւրի չափ մարդէն զատ՝
որոնք թագաւորական թոշակ պիտ'որ ըն-
դունէին, ծովապետն հրաման ընդունեցաւ
որ իր ծախքովը ուրիշ 500 հոգի ալ կարե-
նայ հետը տանիլ: Դարձեալ հրաման ելաւ
որ ինք իր հաշուին երեթալ տակի ժողվել
ուզածն ալ երեթայ, միայն թէ ժողված ոս-
կւոյն երեքին մէկը պէտք է որ տերութեան

տայ: Բայց թագուհին ան պայմանը դրաւ որ գացողները իր կատուիլայի հպատակներն ըլլան: Եւ թէպէտ ան առաջարկութիւնը շատերը կը զրգռէր, բայց շատ քիչ մարդ կը գտնուէր՝ որ բոլոր կեանքը նոր աշխարհին վրայ անցընել յանձն առնէր, մանաւանդ տեսնելով որ ետ դարձողներէն ոմանք զանազան հիւանդութիւններ ստացեր են ու երեսին դոյն չկայ: Ասոր համար Կոլոմբոս ան առաջարկութիւնն ալ ըրաւ որ պատժապարտներուն արտաքս կամ արուելու ուրիշ պատիժներըՍպանիական կղզին աքսորուելու փոխուի: Ան առաջարկութիւնն ալ ընդունուեցաւ, բայց ծովապետին գլուխը եաբը շատ մեծ նեղութիւն հասցուց ան բանս, ինչպէս որ քիչ մը եաբը կը տեսնենք:

Ծովապետն ան ամէն բաները երկու տարուան մէջ կարգի դնելէն ետեւ, 1498ին Մայիսի 30ին ճամբայ ելլելով՝ երրորդ ճամբորդութիւնն ակաւ:

Գ. ԵՒ Դ. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Ամերիկայի ցամաք երկրին գիւտը:

Կոլոմբոս կ'ըլլար թէ որ գաղթականութիւնները հաստատելու հոգն ուրիշներուն թող տալով ինք միայն նոր երկիր գտնելու եաեւէ իյնար: Ան որ ընէր՝ ուրիշ կրելու բան չէր ունենար, բայց եթէ անոնք որ գաղութիւնները՝ որոնք անծանօթ տեղեր առանկ վտանգաւոր ճանապարհորդութիւն ընողները հարկ է որ կրեն. նախանձու եւ անիրաւութեան նպատակ չէր ըլլար, եւ ընդունած փաւքն ու պատիւը այսպիսի ցաւերով խառն չէր ըլլար:

Ան ընելու նոր ճամբորդութեան մէջ միաքը դրաւ որ աւելի դէպ ի հարաւ նաւէ: Նաւերէն երեքը դէպ ի գաղթականութիւն խրկեց՝ որ իրենց պաշար տանին, եւ միանգամայն զանազան արուեստաւորներ ալ խաբեց: Իրեն քովը միայն երեք նաւ պահեց, եւ անոնցմով կ'ուզէր գարձեալ նոր երկիրներ գտնել: Յունիսի 27ին Կանաչ Հրուանդանի կղզիներուն քովն էր: Քիչ մ'ալ յառաջ գնաց, եւ գրեթէ հասարակածին տակը կը գտնուէր:

Պէտք չէր դիտեր որ ան կողմերը հատաքակածին այրող ապտրող ջերմութիւնը՝ ամենեւին հոգիով մը զովացում չ'ունենար, եւ թէ ծովը հայելւոյ կը նմանի՝ որ միայն արեւին այրող ճառագայթները կը ցոլացընէ, եւ նաւերը շատ անգամ շաբաթներով անշարժ առանց ճամբայ առնելու մէկտեղ մնալու կը պարապուորին: Տաքութիւնն այնպէս չափէ դուրս սաստկացաւ, որ նաւերը կը բացուէին, նաւերուն կապերը կը հալէր, տախտակներուն շղթանակները կը քակուէին կ'իյնային, տաքած կամ ապխտած միսը կ'ապականէր, ցորեները կը չորնար, ու նաւատներէն մէկը նաւուն ամբարանոցին մէջ չէր կրնար գործել կամ քիչ մը ժամանակ կենալ: Կոլոմբոս դէպ ի արեւմտեան Հարաւ նաւարկեց, եւ վերջապէս քիչ մը նաւագ պրող ծովի մը հանդիպեցաւ, ուր քաղցր ջրեղէնս մը օդը կը զովացնէր. բայց նաւերը տատիկ նեղութեան մէջ էին, որովհետեւ Յուլիսի 3ին՝ ամբ մը ճամբորդութիւն բռնէն ետքը՝ մինակ մէկ տակառ անուշ ջուր մնացած էր, եւ նաւատներն ալ ամենքը ծարաւէն՝ աչքերնին առջեւը կը տեսնէին անվայրկեանը՝ որ ջերմին բոլորովին պիտ'որ պակսէր. ծովապետն ալ վերջին տատճանի անհանգստութեան ու խռովութեան մէջ էր:

Ուխտ ըրաւ որ առջի գտած երկիրը երթալ-դարձին անուանի:

Յանկարծ նաւատներէն մէկը կէս օրուան տաքին նաւուն կայմին վրայէն հեռուանց երեք լեռներու ծայր տեսաւ, եւ սկսաւ երկիր, երկիր կանչել, որով բոլոր նաւատեաց սիրտն ուրախութեամբ լեցուեցաւ: — Այս երեք լեռներն իրենց ստորոտովն իրարու հետ միացած էին, եւ այսպէս շատ համաձայն էին երթորդութիւն անուան: Մինչ դէպ ի հարաւ առագաստելով, հազիւ երկու օրէն կրցաւ Կոլոմբոս երկաթ նետել: Երկիրը քիչ մը փորել տուաւ, եւ անուշ ջուր գտաւ:

Բայց աս անծանօթ երկրին մէջ ամէն բան ծովապետը կը զարմացընէր. շատ չանցաւ՝ դիտեց որ վառնգաւոր յորձանքներ կային, որոնք կ'երեւար թէ անուշ ջրերուն ծովը թափուելովը կը գոյանային: Անգամ մը լերան պես ջուրը կամ ջրոյ լեռ մը իր նաւուն վրայ սկսաւ գալ, եւ նաւն այնպէս վեր վերցուց՝ որ քիչ մնաց կ'ընկղմէր. բայց կամաց կամաց սկսաւ իջնալ: Ծովն ան տեղը անսանկ կը մրմռար ու կը փրփրար, որ կարծես թէ տակը լեցուն վառնգաւոր ժայռեր կային: Կոլոմբոս ան տեղային անունը՝ Վիշապի բերան դրաւ:

Երթորդութեան Հարաւային կողմերը ընդարձակ երկիր մը նշմարեց. նոյն տեղային

բնակիչներէն Տարիւր քսան Հոգի ծառա-
կութիւնով եկան նաւին չորս կողմն առին:
Առանք զրեթէ ճերմակ էին, կազմուածքնին
զեղեցիկ, եւ մարմիններնուն կէսը գոյն-
զգոյն ներկած բամբակէ լաթով զոցուած էր.
ձեռուընին մէյմէկ ալ վահան ունէին: Կալմ-
բա իրենց երեսնուն հրաման տուաւ որ թմբուկ-
ները զարնեն: Այգրենիները կարծելով թէ
Կալմբոսին մարդիկները վրանին պիտ՛որ յար-
ձակին, սկսան անոնց վրայ նետ նետել: Բայց
երբ որ նաւերէն վրանին մէկ երկու բաղխաւոր
պարպեցին նէ, սկսան փախչիլ. սակայն նորէն
Կալմբոսի վերջին նաւին սկսան մօտիկնալ,
եւ մէջերնէն մէկը սկսաւ խօսիլ նոյն նաւին
ղեկավարին հետ, որն որ իրեն վերարկու եւ
գլխարկ մը տուաւ: Մարդն սա բնծաներն
ուրախութեան նշաններով ընդունեցաւ եւ
խոստացաւ որ եթէ ցամաք ելլելու բլլան,
ինքն ալ անոնց պարգեւներ կու տայ:

Օրավարեալ նոյն տաւեն Բարիայի խոր-
շին մէջ կը դտնուէր: Ան ընդարձակ խորշին
մէջ մտնելուն պէս՝ ալ անկից ետքը ինքը
զինքն ապահով կը համարէր: Շատ կը զար-
մանար ան երկիրներուն վրայ՝ որ իրեն թէ
զեղեցիկ եւ թէ առատ ու պտղաբեր կ'ե-
րեւային: Ցամաք ելած տաեն՝ բնակիչները,
որ մինչեւ նոյն տաեն տեսած մարդիկ-
ներուն տմենէն տւելի կրթեալ ու խելացի

կ'երեւային, զիրենք սիրով ընդունեցան: Ձե-
զապետն իրենց կերակուր հանեց: Ամենքն
ալ, թէ տեղացիներն ու թէ Սպանիա-
յիք, միայն անոր կը ցաւէին որ իրար չէին
հասկընար, ու կը ջանային որ մարքերին
նշաններով հասկցընեն: Ցեղացիներուն ա-
նունը Բարիա կ'ըսուէր: Առանք արեւելեան
կողմերը երկիր մը կը ցուցընէին, ուր որ ա-
ռատ ոսկի կը գտնուի, կ'ըսէին: Իրենց ծո-
վերերը շատ զեղեցիկ մարդարիտ կու տար,
որուն վրայ Սպանիացիները սաստիկ զբաղ-
ցան, եւ բաժոյնները տալով՝ այնպիսի պա-
տուական մարդարիտներ ձեռքերնին կ'առ-
նէին: Կանանց մանեակներն ու ապարան-
ջանները սա մարդարիտներէն շինուած էին:

Օրավարեալ Բարիայի երկրէն ելլելէն
ետեւ՝ Վիշապի բերան ըսուած ծովը մտաւ,
եւ մեծ աշխատութեամբ հազիւ կրցաւ դուրս
ելլել: Կը կարծէր թէ Բարիա կղզի մըն է.
բայց հարաւային բերրի եզերքը պտըտելով՝
տեսաւ որ Հնոտեղաց ծովուն ջուրը շատ ա-
նուշ էր, ուստի եւ ասկից հետեւցուց թէ ան
կողմերը շատ գետի ջուր պիտի վազէ: Այդ
ու ընդարձակ գետի մը (Օրէնոգոյ) բերնէն
ծովուն մէջ պատճառած յորձանքի մը պա-
տահեցաւ. եւ միտքը դրաւ որ ալ հասուա-
տահեցաւ. եւ միտքը դրաւ որ ալ հասուա-
տուն կամ ցամաք երկիրը գտած է: Բայց
ինք կը կարծէր որ նոյն երկիրը Ասիայի ցա-

մաքն է: Ա՛ս Ամերիկայի յամաք երկիրը գտած օրն էր 1498ին Օգոստոսին առաջին օրը: Շատ կը բաղձար նոյն անծանօթ երկիրը քննել: Բայց շրջս ամուսան չափ ճամբորդութիւն ընելէն եւ այնչափ նեղութիւն կրելէն ետքը՝ նաւաստեայ դանուած վիճակը թող չէր տար որ աւելի երկայն ճամբորդութիւն մ՚ընէ: Մանաւանդ թէ նոյն իսկ ինքն ալ շատ ակարացած էր. իր յոդացաւութիւնը, ջերմն ու աչքի ցաւը՝ որ զինքը գրեթէ կուրացուցած էր, պարտաւորեցին որ դէպ ի Հիւսիս նաւէ ու Սպանիական կղզին դառնայ*:

* Այսպէս թէպէտ եւ Ամերիկայի յամաք կամ Հաստատուն երկրին բուն գտնողը Կոլոմբոս է, ինչպէս որ իրմէ գրուած Եբերդութիւն եւ վիշապի բերան անուններէն յայտնի կը ցուցընեն, որոնք մինչեւ հիմա մնացած են. բայց նոյն աշխարհքը անուն առած է Ամերիկոս Վեսպուչիի անուամբ ֆիորենցացիէ մը: Ա՛ս մարդս Կոլոմբոսին նոյն տեղերը դանելէն գրեթէ տարի մը վերջը՝ ծովապետին առաջին ճամբորդութիւններուն օրագիրն ու աշխարհացոյցները ձեռքն ունենալով՝ Ալընզոյ Օյեսային հետ նոյն կողմերը սպանիական նաւատորմիղով մը ճամբորդութիւն ըրաւ, եւ Կոլոմբոսին մէկ մը գտածը նորէն գտաւ: Բայց իր ճամբորդութեան ստորագրութիւնը չուտ մը շրջս կողմը տարածուելով՝ ամէն մարդ կարծեց թէ նոյն երկիրը գտնողն ինքն է, ուստի եւ իր անունը գնելով՝ Ամերիկա ըսին:

ԺԴ.

Հայդիի կառավարութիւնը:

Քարթողիմէոս Կոլոմբոս թէպէտեւ ընտանեաբար շատ խելացի ու հայեցակ էր, ի վերայ այսր ամենայնի գաղթականութիւնը չէր կրնար աղեկ կառավարել: Գլխաւոր դժուարութիւնն ու արդելքը Սպանիացիներուն անհամաձայնութենէն յառաջ կու գար: Կոլոմբոս ճամբայ չելած՝ իրեն յանձնած էր որ կղզեոյն աւելի յարմար մէկ տեղը նոր քաղաք ու ամրոց մը շինէ: Քարթողիմէոս ան խորհրդու ամրոց մը շինէ՝ Ս. Դոմինիկոս (Սան-Տոմինկոյ) քաղքին ու ամրոցին հիմը դրաւ, եւ եղեսաբեթ քաղքին բնակիչներուն մեծ մասն հոն փոխադրեց: Եւրը դաշնակից եղած գահոյքը փոխադրեց: Եւրը դաշնակից եղած գահոյքը փոխադրեց: Եւրը դաշնակից եղած գահոյքը

բենիներէն չէին կրնար յուսալ: Անագոռնա խելացի կին մ'էր լալով՝ կը զարմանար Եւրոպացւոց խելացիութեան ու ճարտարութեան վրայ, եւ աղէկ կ'իմանար որ ասոնք իրենց առաւելութիւնները՝ միայն քաղաքականութեան ձեռքով ստացած էին: Բարթողիմէոս զինքն Սպանիական նաւ մը տարաւ: Անագոռնա նաւին շինուածքը կը քննէր, բայց ան միամիտ զարմացումէ չէր ցուցներ՝ որն որ հասարակօրէն տեղացիներուն վրայ կ'երեւար, հապա մանաւանդ բանէ հասկցողի մը պէս կը սքանչանար նաւին արուեստաւոր կազմուածքին վրայ: Եղբայրը կամք յօժարութեամբ յանձն առաւ որ Սպանիացւոց հարկ վճարէ, եւ երբոր վճարման ատենն եկաւ՝ Անագոռնա ալ իր կողմանէ վրան ուրիշ ուաւելքներ աւելցուց:

Երբոր Կոլոմբոսի եղբայրն այսպէս խոհեմութեամբ ու քաղցրութեամբ կամաց կամաց տեղացւոց հետ նորէն կը բարեկամանար, իր զօրձակալները զանոնք չարչարելէն ու նեղելէն չէին զգուշեր: Պապլէն աւելի եռանդնոտ քահանաներ յաջողութեամբ սկսած էին Վեկայի բնակիչները քրիստոնէութեան դարձընել ու կրթել: Անոնց քարոզութիւնը լսելով՝ նոյն Հնդիկներէն ատենովից հոգւով ընտանիք մը քրիստոնէութիւնն ընդունեցաւ. եւ իրենց Կուարիոնէքս ցեղապետը

քարոզութիւնին մեկ ընելու կ'երթար: Բայց յանկարծ բարձր աստիճանաւոր Սպանիացի մը գնաց անոր կանանցմէ մէկը մերբեցուց, որով ցեղապետը կատղելով՝ քրիստոնէութիւնն ընդունելէն ետ կեցաւ, քահանաներն ալ ակամայ ետ քաշուելու պարտաւորեցան: Ասոնց երթալէն եղբը՝ տեղացիներն ողբ ելան, իրենց հնձաւորը ձգած խորանն ու պատկերները աւին կործանեցին: Ա՛ս որ լսեցին Սպանիացիները՝ իրենց խիստ օրինաց համեմատ՝ գացին բռնեցին ու այրեցին աս թշուառ Հնդիկները, որ ո՛չ երբած յանցանքնին կը ճանչնային, ո՛չ ալ որուելու պատիժը գիտէին:

Ա՛ս բռնութիւնը տեսնելով՝ բոլոր ցեղապետերը նորէն Սպանիացւոց դէմ դաշինք դրին, եւ մէջերնին խօսք բրին որ աս օտարականներուն ձեռքէն ազատին: Կուարիոնէքս՝ աստղ դլուխն անցաւ, եւ ամէնքն ալ իր քովը ժողվեց: Բայց Բարթողիմէոս ժամանակին աս դաւաճանութիւնն իմանալով՝ հետեւակ եւ ձիաւոր 100 հոգի առած՝ դիմաւ աղէկ վինաւորած Կուարիոնէքսին դեղին վրայ երթալով դաղտնի դաշնի կոչեց: Սպանիացիք բոլոր ցեղապետները քնոյ մէջ դանելով՝ յանկարծ վրանին ինկան, կապեցին ու դերի բռնեցին: Ա՛ս հնարքն աղէկ յաջողեցաւ: Երկրորդ օրը հազարաւոր Հնդիկներ լալով աղաչանք

զինքի եկան Մադդալենայի ըսուած բերդին չորս կողմն առին, եւ խնամարհութեամբ կը խնդրէին որ իրենց ցեղապետներն ազատեն: Բարթողիմէոս քաղցրութեամբ վարուեցաւ: Իր բաղձանքն ան էր որ Հնդիկներն իրեն հետ խաղաղութեամբ ու բարեկամութեամբ դաշնակից ըլլան: Կուարիոնէքան եւ ուրիշներն ազատեց, բայց ի երկու հոգիէն՝ զորոնք Սպանիացւոց անհաշտ թշնամի ըլլալնուն համար՝ մահուան դատապարտեց: Բայց մեկալ կողմանէ՝ ցեղապետին կինը մըրրեցրնող Սպանիային ալ պատժեց: Խոստացաւ որ իրենց հաւատարիմ ու բարեկամ մնացող ցեղապետներուն եւ ժողովուրդներուն միշտ բարեկամութեան ու պաշտպանութեան նշաններ կը ցուցընէ, բայց միանգամայն մեծամեծ պատիժներ սպառնացաւ եթէ երբեք ապստամբելու ըլլան: Կուարիոնէքա՝ իր հպատակներուն աղէկ յորդորանք մը առաւ՝ որ ճերմակ մարդիկներուն հետ խաղաղութեամբ վարուին, որովհետեւ, ըսաւ, անոնց իշխանութեան դէմ չիդրուիր, զօրութիւնն անոնուածէլի է, եւ իրենց բարեկամներուն հետ մեծանձնութեամբ կը վարուին: Խարի ու դիւրահաւան Հնդիկներուն առելութիւնը շուտ մը սիրոյ դարձաւ: Իրենց ցեղապետն ուսերնուն վրայ առին, եւ ուրախութեան

աղաղակներով ու աղաւութեան երգեր երգելով՝ իր բնակարանը տարին:

Բայց դժբախտութեամբ աս խաղաղութիւնն երկայն չտեւեց: Սպանիացւոց մը մտանութեամբ բոլոր կղզին նորէն տակնուվրայ եղաւ, ապստամբեցաւ: Ոսկեան անուշնով մեկը՝ բոլոր գաղթականները Բարթողիմէոսին դէմ ոտք հանեց: Ասիկա Կոլոմբոսին հաստարակ ծառաներէն մեկն էր, բայց կամաց կամաց այնչափ մեծցած էր, որ ծովակեր ճամբայ չէլած՝ զինքը կղզւոյն առաջին դատաւորը դրած էր: Բարթողիմէոսին՝ հարկ ժողվելու համար՝ Պսէքիոյին ու Անագոանայի քովը երթալէն յարմար առիթ առնելով՝ գնաց Յղութեան ամրոցին վրայ յարձակեցաւ: Բարեբախտութեամբ ամրոցին քաջ հրամանատարը հաւատարիմ կեցաւ, եւ Բարթողիմէոս ալ ժամանակին վրայ հասնելով՝ կարող եղաւ զինքը զսպել: Բայց մտանիչն ինչ ըրաւ՝ գնուարիոնէքա նոքէն ապստամբեցուց: Ձայն հանեց թէ Կոլոմբոս երեսէ ինկած է. Հնդիկներուն կ'ըսէր թէ ես զձեզ կ'ուզեմ պաշտպանել, իսկ Սպանիացիներուն՝ թէ կ'ուզեմ զձեզ ազատել աս օտարական (Կոլոմբոսի) ցեղին լծէն, որ երկաթի ձեռքով զձեզ կը նեղէ: Ա.յսպէսով իր կողմնակիցները շատցուց: Եւ թէ որ նոյն առեն ծովապետին նաւատոր-

մղեն մէկ մասը գաղթականաց օգնութեան հաւանէր, անօրէն Ռոլտան զԲարթողիմէոս մեռցընել կու տար: Բայց թեպէտ իր դատաճանութիւնները յայտնուեցան. սակայն խեղճ Հնդիկները զոհ եղան: Կուարիոնէքսին ապստամբութիւնն ալ յայտնուելով՝ պարտաւորեցաւ փախչիլ: Մայոպանէքս Միկուպիի լեռներուն ցեղապետը՝ զինքն ընդունեցաւ, եւ սա գեղեցիկ պատասխանը տուաւ Բարթողիմէոսին դեսպաններուն՝ որ զինքը կը խնդրէին. "Ըսէք անգութ ու անօրէն Սպանիացիներուն՝ որ ուրիշները կը կողոպտեն եւ առանց պատճառի Հնդիկները կը սպաննեն, ես իրենց բարեկամութեան չեմ բաղձար: Կուարիոնէքս ազէկ մարդ է, եւ միանգամայն իմ՝ բարեկամ ու հիւրս է. ես իրեն խոստացայ որ զինքը կը պաշտպանեմ, պէտք է որ խօսքիս վրայ մնամ,,: Ասով հարկ եղաւ որ պատերազմ բացուի: Մայոպանէքս դերի բռնուեցաւ. իսկ խեղճ Կուարիոնէքս քիչ մը ատեն լեռներուն վրայ թափառական պտրտելէն ետեւ՝ վերջապէս Սպանիացիներուն ձեռքն ինկաւ, որոնք զինքը Մայոպանէքսին հետ մէկտեղ իբրեւ դրաւ կամ պատանդ զգուշութեամբ կը պահէին: Ան ատեն բան չլսուեցաւ վերջէն ալ Ռոլտան չուզեց Բարթողիմէոսին առաջարկած խաղաղութիւնն ընդունիլ: Անոր խրկած պատգամա-

որին հետ նախատանօք եւ արհամարհութեամբ վարուեցաւ, եւ թեպէտ ասիկա Բարթողիմէոսին կողմանէ կատարեալ թողութիւն կը խոստանար, ի վերայ այսը ամենայնի ինք լաւ սեպեց քաարակուա փախչիլ, որպէս զի իր ու հետը միաբանած քառասուն ապստամբներուն առանձին հաշուին ասկի վնասէ:

Ալապիսի գժբախտ վիճակի մէջ էր Սպանիական կղզին: Մարդկան կիրքերը՝ առ զեղեցիկ տէրն ապականութեան դաշտ մ'ըրած էին: Կոլոմբոսի ան անխոհեմ գործքը՝ որով գաղթականներուն թիւը շատցընելու համար հրաման առած էր, որ բանտի ու թիակի դատապարտուած յանցաւորները նոյն տեղը խրկուին, մասը շատ օգնած էր: Ռոլտանին գլուխը ժողված մարդիկները գրեթէ բոլորը առնցմէ էին:

Նովալեան հոն հասած ատեն չկրնալով դիմադրել՝ յանձն առաւ որ հետը դաշնագրութիւն ընէ, եւ վերջապէս պարտաւորեցաւ քաարակուայի մէջ իրեն երկիր մը տալ: Բայց իր այնչափ յանցաւորներ բերել տալով բրած պակասութեան առջեւն առնելու եւ գալի չարիքն արգելելու համար՝ անմիջապէս շատ մարդ նաւ դրաւ Սպանիա խրկեց, եւ որպէս զի անոնք Սպանիայի մէջ իրեն դէմ բան մը չհանեն, հետերնին իրեն

հաւատարիմ ճնացող մարդիկներէն ալ քանի մը հոգի խաբեց, եւ ինք Ս. Դամիանիկա կեցաւ:

Հաս չանցաւ նոյն իսկ ապստամբներն ալ մէջերնին բաժնուեցան: Կուսակրա անունով երիտասարդ ապետ մը՝ Անագոտային աղջկան հետ ուզեց կարգուիլ: Ռոլտան սա բանիս դէմ կեցաւ: Սպանիացի ապետն ալ իրմէ ապստամբեցաւ, ու բուն Ռոլտանին կողմնակիցներէն շատերն իր կողմը ձգեց: Ապստամբութիւնը շատ մեծցաւ ու զօրացաւ՝ սա ապետին ազգականներուն օգնութեամբը, որոնք յառաջագոյն Ռոլտանին բարեկամներն էին, բայց անոր՝ Ծովապետին քիչ մը դլուխ ծռելէն եաքը՝ իրմէ հեռացած էին: Ան ատեն Ռոլտան ապստամբներէն եօթը հոգի բռնեց բանտարկեց: Ծովապետն ալ սա գործքիս հաւանեցաւ: Ա որ եղաւ, Մոքսիկա՝ Կուսակրային ազգականներէն մէկը՝ դաւաճանութիւն մը կազմեց, որ թէ ղԾովապետն ու անոր եղբայրը եւ թէ զՌոլտան սպաննէ:

Ծովապետը ժամանակին սա դաւաճանութիւնն իմացաւ. եւ տեսնելով որ ամէն քաղցրութեան միջոցները, թողութիւնները, դաշինքներն ու երդումը՝ ամենեւին օգտա չեն ըներ, միայն դրաւ որ սա ապստամբներուն հետ խաղութեամբ վարուի:

Ջօրքով վրանին գնաց. Մոքսիկան ու բնկերները բռնեց, եւ իր իշխանութիւնն ի դործ դնելով՝ զՄոքսիկա կախել տուաւ: Միկոլ ապստամբ ընկերներն ալ եաեւէ եաեւ նոյն պատժով պատժուեցան, եւ այսպէս ամէն բան կարգի մտաւ:

Ան ատեն Կոլոմբոս սկսաւ նորէն սիրտ առնել: Ապստամբներուն յաղթած էր, ամէն կողմ իրեն կը հնազանդէին: Գաղթականներուն երկիրներ բաժնեց. քահանաներն ալ հնդիկներէն շատերը կրթել ու դարձընել: Շատերը իրենց կամքը դգեստ հագնել սկսան, եւ ամէն բան աղեկ կ'երթար: Կղզւոյն մշակութիւնը կարգաւ կանոնով կը յառաջանար: Ասով Կոլոմբոս կը յուսար որ գաղթականութիւնն ալ կը յաջողի, ուստի միտքը դրաւ որ քիչ մը հանդչելէն եաեւ՝ նորէն երկիրներ դտնելու եաեւէ իյնայ:

Գ.

Պոլոտիկա:

Սպանիական կղզիէն եկած նաւերը եւրոպա հասան: Տժգոհները Սպանիա մտնելուն պէս՝ Ծովապետին եւ իր եղբօրը վրայ սկսան արտնչել: Ա չարագործները գունդ գունդ ժողվելով՝ փողոցներն ու հրապարակները Ծովապետին վրայ սաստիկ գէշ կը խօսէին: Թագաւորը կամ Թագուհին տեսած

առեւնին՝ ձայներնին կը բարձրացընէին, եւ անոնց դիմելով՝ իրենց թշուկն ու ըղած կոռուառներնուն համար հատուցում կը պահանջէին: Ճամբան ծովապետին Տիէկոյ ու Փերդինանդ որդիքը առած առեւնին՝ կը սկսէին պոռալ կանչվռտել թէ ահա ան օտարական մարդուն որդիքը, որն որ ուրիշ բանի համար նոր երկիր չգտաւ՝ բայց եթէ Կաստիլիացի աղնուականներուն գերեզման պատրաստելու:

Ա՛ս բաները առնելով՝ Թագաւորն ու Թագուհին սկսան վախնալ որ Կոլոմբոս կամ կառավարութենէ չհսկուելով եւ կամ զինուորք կը խաբէ: Թագաւորը կը կասկածէր թէ գուցէ ծովապետը միտքը դրած է որ գլուխ քաշէ եւ ինքնիշխան ըլլայ ան կողմերը: Իսկ Եղիսաբէթ սաստիկ վշտացաւ որ իր յայտնի հրամանին դէմ նորէն Հնդիկներ խրկած էին որ գերիի պէս ծախուին*: Թագաւորին ու Թագուհւոյն ժողովուրդին ձորս կողմանէ աւելի եւս գրգռուելով՝ անանկ մեծցաւ, որ որոշեցին բնդարձակ ու մեծ իշխանութեամբ գործակալներ խրկել:

Կոլոմբոս կզգոյն համար գատաւոր մը խնդրած էր, նոյնպէս ուրիշ իրաւարար մը իրեն ու Իսլաներին միջտեղը գանելու հա-

*Ա՛ս Հնդիկները՝ Թագուհւոյն հրամանը կոլոմբոսին ձեռքը չհասած՝ ճամբայ գրուած էին:

մար: Թագաւորն ասոր երկու պաշտօնը մէկ հոգւոյ վրայ միացուց, ու ասոնց իշխանութեամբ պետ Փրանկիսկոս տէ Պովատիլլա ճամբայ հանեց: Ասիկա պիտ՝որ երթար ամէն բան քննէր, եւ թէ որ հարկաւոր տեսնէր՝ ծովապետն ու իր եղբայրքը վար առնելով՝ ինք անոնց տեղը պիտ՝որ անցնէր: Սակայն մեծ անկողմնակալութիւն ու մեծանձնական արդարասիրութիւն մը պէտք էր ասոնց գործքը գլուխ հանելու համար: Իսկ Պովատիլլա չէր թէ միայն ծովապետին դէմ սաստիկ նախապաշարում ունէր, հապա նաեւ իր անձնական շահը վնասող մարդ մըն էր:

Ապրիլ 1500ին, Օգոստոսի 23ին Ս. Դոմինիկոս հասաւ, եւ իմացաւ որ Կոլոմբոս իր Բարթողիմէոս եղբօրը հետ Քաթակուա գացած էր հոն ձնացած փախստականները բանելու, եւ թէ ապստամբներէն եօթը հոգի նոյն շաբթուան մէջ սպանած էր, ու հինգ հոգի ալ նոյն պատժոյ պիտ՝որ դատապարտուէին: Դեռ նաւէն չէջած՝ ասոնք լսելով, միտքը դրաւ որ Կոլոմբոս յանցաւոր է, ուստի եւ ոչ հարկաւոր սեպեց պատճառը քննելու՝ թէ ինչու համար ծովապետն ասոնք խստութիւնը բանեցուցած էր:

Երկրորդ օրը նաւէն ելաւ, եւ անմիջապէս բարձր ձայնով իր իշխանութեան թղթերը կարդացընել տուաւ. եղբայրն Հրամայեց

Տիէկոյ Սոլոմբոսին՝ որն որ եղբարցը հեռաւորութեան առեն հոն մնացած էր, որ ան հինգ բանտարկուածներն իրեն յանձնէ: Տիէկոյ պատասխան տուաւ թէ պէտք է ծովապետին դառնալուն սպասել կամ անոր գրել ու թագաւորական հրամանագրին օրինակն իրեն խաւրել: Պովատիլլա սաստիկ բարկանալով՝ թագաւորին երկրորդ մէկ թուղթը կարդալ տուաւ, որն որ իրեն իշխանութիւն կու տար Հարկաւոր եղած առեն կատակալն անուանն առնելու:

Այսպէսով անմիջապէս ինքը զինքը կղզոյն կատակալ հրատարակեց, պնդելով որ հինգ բանտարկուածներըը իրեն յանձնուին: Տիէկոյ Սոլոմբոս քաղցրութեամբ ըսաւ թէ ես թագաւորին հրովարտակը կը յարգեմ, բայց բանտարկուածներուն համար միայն ծովապետին պատասխանատու եմ, միևչեւ որ թագաւորական հրամանն իրեն ծանուցուի. ինչու որ իր ֆոխոբէայոնեան իշխանութիւնը՝ կոսոէլչ իշխանութենէն շատ վեր է: Ան առեն Պովատիլլա երրորդ թուղթ մը դուրս հանեց, որով իրեն հրաման կը արուէր Հարկաւոր եղած առեն՝ բոլոր ամրոցները, նաւերուն եւ թագաւորին ու թագուհոյն վերաբերած ամէն բաները իր իշխանութեան տակ առնելու: Նոյնպէս եղաւ ամրոցին վրայ ալ: Միքայէլ Տիաղ

ամրոցին հրամանատարը ժամանակ խնդրեց եւ թղթերն ուղեց տեսնել: Իսկ Պովատիլլա առանց պատասխան տալու՝ իր նաւուն մարդիկը ժողվեց, եւ յարձակեցաւ մեռած ցին մէջ, ուր որ Միքայէլ Տիաղն ու մէկ ուրիշ պաշտօնակալէն զատ մարդ չգտաւ: Անոնք ալ ամենեւին չընդդիմացան, եւ թագաւորին որ բանտարկուածներն առնէն:

Այսպէս Պովատիլլա իր իրաւանց ու իշխանութեան չափէն դուրս եղաւ: Իրեն տեսէ տեսէ երեք թուղթ տուած էին, որ զանոնք գործածէ ՆԷ ՈՐ ԿՈՂՄԲՈՍ ՅԱՆՁՆՈՒԷԼ ԸԼԼՅ. իսկ ինք առանց յառաջադոյն քննելու եւ լսելու՝ յանդգնաբար դառեց ղԿոլոմբոս, եւ անմիջապէս երեք թուղթն ալ հրատարակելէն զատ՝ յանդգնութեամբ մը սկսաւ ապառնալ որ «Ձեռուրներն ու ոտուրները կապած Սպանիա պիտ'որ խրկեմ զինքը, անանկ որ ան ինք եւ ան ալ իր սերունդը կարող ըլլայ ուրիշ անգամ ան կղզին ալ կոխել»:

Ծովապետը քաղաքացւոյն մէջ ան ամէն գործքերը լսելով՝ միտքը դրաւ որ Պովատիլլա յանդուգն բախտախնդիր մըն է, որ եկած է իր իշխանութիւնն ու իրաւունքները խարդախութեամբ յափշտակելու: Արդէն տարի մը կար, որ երկու անգամ զանազան նաւեր եկած ու նաւապետները յամաք ելլելով

հրատարակած էին որ Կոլոմբոս երեսէ ձգուած ու իշխանութենէն ինկած է: Բայց ինք ղերենք սխալած էր որ եւս դառնան, եւ հրատարակած լուրերնին պարզ խաբէութեան կամ շահասիրութեան տեղ դրած էր: Ծովապետն ատ մտայ վրայ եղած առեն՝ իր գտնուած տեղը Պովատիլլային կողմանէ պաշտօնատեր մը եկաւ ու Պովատիլլային կղզւոյն կուսակալ անուանուիլը հրատարակեց:

Առաջ Կոլոմբոսի շիտութիւնն աւելցաւ: Պովատիլլա իրեն մարդ մ'ալ չէր խրկեր, եւ անանկ անամօթութեամբ կը վարուէր որ ամենեւին ծանր մարդէ մը ու թագաւորէն այնպիսի ընդարձակ իշխանութիւն ունեցողէ մը չէր կրնար յուսացուիլ: Ծովապետն ան առեն եկաւ Պովատիլլային՝ թագաւորին ու թագուհւոյն կողմանէ խրրկուած մեծ մարդու մը պէս, ամենայն շփոթութեամբ թուղթ մը գրեց: Բայց պատասխան չառաւ: Առանկ մեծ ու անսահմանելի անձկութեան ու նեղութեան մէջ եղած առեն՝ մէյ մ'ալ իմացաւ որ նոր կուսակալը Ովլտանին ու անոր կողմնակիցներուն թագաւորին ու թագուհւոյն ձեռքով ստորագրուած թղթեր խրկեր է. որոնց մէջ իրենց խոստմունքներ ու հնարհաւատութիւն կ'ընէ եղեր: Առնք թագաւորին ու թագուհւոյն

ստորագրութիւնն ունեցող ճերմակ թղթեր էին, որունք առ անարժան պաշտօնեան ձեռքն ունենալով՝ ուզածը մէջը կը գրէր, եւ իր կողմնակիցներն ու ծովապետին թշնամիները շատցնելու կը գործածէր:

Կոլոմբոս՝ որն որ Ոգիհանոսի վրայ ծովապետ, ու գտնուած կամ գտնուելու բոլոր երկիրներուն փոխարքան էր, չէր կրնար հաւատալ որ թագաւորն ու թագուհին առանց ղերնքը քննելու կամ լսելու, եւ յառաջագոյն իրեն բան մը չհմացուցած՝ այսպէս մէկէն ի մէկ ղերնքը վար ձգեն: Ուստի եւ հրատարակեց որ թագաւորն ու թագուհին իմ իշխանութիւնս ի միանձնաւորս տուած բլլալով, նոր խրկուած գործակալը չէր կրնար Ակուատոյին տրուած իշխանութենէն աւելի մեծ զօրութիւն ունենալ:

Բայց քիչ մը եղբը սիրուելու կարծիքը փոխելու: Երկու թագաւորական պաշտօնատէրներ բերին թագաւորին ու թագուհւոյն ձեռքով ստորագրուած թուղթ մը տուին իրեն, որով կը հրամայէին որ Պովատիլլային ամէն խօսքին հաւատայ: Միանգամայն մտայ նոր կուսակալն իրեն կը հրամայէր որ իր առջեւն ելլէ դատաւորելու համար: Կոլոմբոս իր առջեւն ելլել

ծանքները բոլորովին անհիմն բաներ են: Եւ լաւ առանց բազմութեան Ս. Դոմինիկոս գնայ, միայն թէ որ հարկ ըլլայ նէ՝ բոլորը իր իշխանութիւնները նոր կուսակալին ձեռքն յանձնէ:

Այլ երբ որ մէկ կողմանէ ծովապետն այսպէս խաղաղութեամբ ու հանդարտութեամբ կ'երթար, մէկալ կողմանէ Պովատիլլա բոլոր զօրքը պատրաստ կը բռնէր, իբրեւ թէ Կոլոմբոս զօրքով ու զէնքով իր վրայ քալէր, եւ այնպես բերան կը բանեցընէր թէ ծովապետը կամաք անձնատուր չ'ըլլար: Ուսումի զարմացաւ մնաց երբոր տեսաւ թէ անիկա առանձին ու չափաւոր ծառաներով ելած եկած էր: Սակայն առանց զէնքը տեսնելու, առանց լսելու կամ խօսելու՝ Կոլոմբոս քաղաքին դրան առջեւը հասնելուն պէս՝ հրամայեց որ բռնեն, ոտուընէն ու ձեռուընեը շղթայի զարնեն, եւ ամրոցին մէջ պահեն:

Ո՞վ Կոլոմբոս երկաթի զարնել՝ ան երկրին վրայ, զոր ինք Սպանիայի ընծայած էր: Ա՛ս մեռածմունքէն նայն իսկ իր թշնամիներն ալ այլայլեցան: Մէկը չէր համարձակեր բռնաւորին հնազանդելով՝ ծովապետը շղթայի զարնել, կարծես թէ երբէք այնպէս մեծարոյ ու պատկառելի երեւցած չուներ՝ որչափ երեւցաւ ան առեն երբոր զէնքը նահատանօք ծածկել կ'ուզէին: Բայց երբոր

ուրիշները կը հրաժարէին, իր տանը ծառաները մէկը շղթաները կապեց: Կոլոմբոսի ցաւն ու կսկիծը չափէ դուրս էր: Թագաւորին ու Թագուհւոյն ապերախտութիւնը սիրտը կտոր կտոր կ'ընէին: Միայն իր մեծանձնութիւնը զինքը հաստատուն կը բռնէր: Ընդպէսի մեծ առաւպանքը մեծագոյն եւս երկայնմտութեամբ քաշէց:

Ընդէն տիկնոջ Կոլոմբոս ալ բանտի մէջ էր: Բայց Պովատիլլա Բարթողիմէոսին վրայ շատ անհանգիստ կ'ըլլար, վասն զի անիկա դեռ Քաստակուսի մէջ էր եւ քովը զօրք ալ ունէր: Բարթողիմէոսին քաջասրտութիւնն արդէն յայտնի էր. կրնար ըլլալ որ իր եղբօրը վրէժն ուզէր լնդրել: Ընդ որ համար կուսակալը ծովապետին յանձնեց որ զինքը հնազանդութեան յորդորէ: Կոլոմբոս առ բանս ալ յանձն առնելով՝ եղբօրը գրեց որ Թագուհւոյն հրամանին գլուխ ծռէ ու Ս. Դոմինիկոս դառնայ: Ժամանակը, կ'ըսէր, մեր անմեղութիւնը կը յայտնէ: Բարթողիմէոս զինքերը վար ձգեց եւ հետեւեցաւ եղբօրը ձայնին, զոր միշտ յարգած էր. եկաւ Ս. Դոմինիկոս, ուր որ խաւար բանտ մը գտաւ՝ առանց եղբօրն երեսը տեսնելու: Պովատիլլա անգթութիւնն ան աստիճանի հասցուց, որ երբէք եղբայրը մկմկիկ ալ չկրցաւ, եւ թող չէր տար որ իրարու հետ տես-

նուին. ոչ բարեկամներին իրենց կը մօտիկցներ եւ ոչ ալ իրենց դէմ եղած ամբաստանութիւնները կը ծանուցանէր:

Ամուսնի յանդգնելով՝ իրենց թշնամիները ապին անդին իրենց դէմ նախատական դրուագներ կը կպցընէին, ու նոյն իսկ ան չարագործները՝ զորոնք Կոլոմբոս անխոհեմութեամբ բերել տուած էր, կու գային բանտին պատուհանին առջեւը զիրենք կը նախատէին: Երբեմն ծովապետին միտքը կու գար որ գուցէ Պովատիլլա զինքը կը մեղադրէ: Ան մտածմունքով բոլորովին կը վհատեր. որովհետեւ թէ որ աս բլլար նէ՝ անունն աշխարհքիս վրայ միշտ նախատուած կը մնար: Եւ աս բանս դէրութենէ ու նոյն իսկ մահուանէ աւելի զինքը կը չարչարէր:

Նոյն միջոցին Պովատիլլա փութով ամէն տեսակ ամբաստանութիւնները կը ժողվէր, որոնք զԿոլոմբոս թագաւորին ու թագուհուն առջեւը կրնային յանցաւոր ցուցընել: Թշնամիներուն ամէն բամբասները մեկ կ'ընէր, ամէն բանի կը հաւատար, ամէն բան նոյն իսկ այնպիսի ամբաստանութիւնները՝ որոնք Կոլոմբոսի բնութեան բոլորովին դէմ էին, կ'առնէր կը դրէր: Երբ որ ամէն այսպիսի ամբաստանութիւնները ժողվեց ու բաւական համարեցաւ, ան առենը ծովապետն ու իր եղբայրը Սպանիա խաւրել ուզեց, որ հոն դատապարտուին:

Ժամբաթ կոլոմբոս օր մը տեսաւ որ պաշտօնակալ մը պահապաններով բանտը կը մտնէ: Միտքը տխուր մտածմունքներով պաշարուած ըլլալով՝ այնպէս կարծեց որ զինքը մեղադրելու կու գան: Գլուխը վերցուց, եւ անպատմելի տրտմութեամբ մը պաշտօնակալին երեսը նայելով՝ ՎԷլէյոյ, բսաւ, դիս ո՞ր կը տանիս: — Նաւ, Տէր իմ: — Ա՛ս մեկ խօսքը ծովապետին նոր կենդանութիւն ու զրեթէ ուրախութիւն մը տուաւ: Եւ սկսաւ կանչել. Նա՛ւ: Ճշմարի՞տ կ'ըսես. իրաւցնէ նա՛ւ պիտ'որ մտնենք: — Կ'երդնուամ, Տէր, բսաւ ՎԷլէյոյ, որ բռածս ճշմարիտ է: Կոլոմբոս ան առեն սրտանց շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ. որովհետեւ պնչափ դառն նեղութիւններէն աս ապատութիւնը չէր կրնար ժուռալ: ՎԷլէյոյ բսեփրա եւ ամենուսիա մարդ մըն էր. ծովակեաց Սպանիա տանելը յանձն առած առեն՝ աս մեկակ կը մտածէր որ անոր դառն վիճակը որչափ որ կարելի է՝ քաղցրացնէ: Թէպէտ չկրցաւ ս. Դոմինիկոսի անարդ ժողովուրդն արդելել որ Կոլոմբոսի անցած առենը զինքը չթշնամանեն. բայց միշտ ցաւակից կ'ըլլար ծովապետին, որն որ առաջի պնչափ աւելի կը մխիթարուէր, որչափ որ շատ առենէ վեր նախատանաց ու թշնամութեան խօսքերէ ուրիշ բան լսած չունէր:

Նաեւ ճամբայ ելլելուն պէս՝ Վիլլեղ յարգութեամբ մը ծովապետին մօտիկցաւ եւ հրաման խնդրեց որ շղթաները քակէ: Չէ, բնաւ Կոլոմբոս մեծանձն արիութեամբ. թագաւորն ու թագուհին ինծի գրած են, որ Պովաթիլլային իրենց անուանովն ինծի ամէն հրամայածին հնազանդիմ: Ա՛ս շղթաները պիտ՚որ կրեմ մինչեւ որ իրենք հրամայեն որ հանուին. նոյն շղթաները իբրեւ իմ ծառայութեանս համար ընդունած հատուցմանս յիշատակ մը պիտ՚որ պահեմ: Վիլլեղ առապատասխանին զօրութիւնն իմացաւ: Եւ բանտարկեալն ցուցուցած մեծարանքովը՝ այնպիսի մեծ մարդու մը եղած անիրաւութեան վրայ ունեցած ներքին տհաճութիւնը կը յայտնէր:

Գ.

Կողոմբոսի արդարանալը:

Վասնի որ ժամդոհ ու խռովարար մարդիկները եւս գարձած էին, Ազանիայի մէջ ամէն մարդ գաղթականներուն կողմը կը բռնէր ու Կոլոմբոսի կառավարութիւնն անպիտան ու բռնական կը սեպէր. բայց երբոր լսեցին թէ ինչ շղթայի զարնուած եւս կը գառնայ, բոլոր բարկութիւնն անոր թշնամիներուն վրայ դարձուցին: Ալ անկէ ետքը չէին հարցներ թէ ինչ ըրած է: Հասարակաց ամենուն տհաճութիւնը Պովաթիլլային բռնած ճամբան վար կը զարնէր: Ամէն մարդ արդար բարկութեամբ ու զարմացմամբ կը կրկնէր աս խօսքը թէ Կոլոմբոս երկաթի տակ ան երկրէն ետ կը բերուի, որն որ իր մտայղացութեան գիւտն է...: Ա՛ս ձայնն ու աղաղակը բոլոր Սպանիացիներէն իր կողմը դարձուց, եւ զինքը բերող նաւը Գատիս հասածատեն՝ նաւահանգիստը ամբոխ շատ մարդիկներով լեցուեցաւ, որոնք իր դժբախտութեան մասնակից ըլլալով՝ աչուընէրնուն արցունքովը սրտերնուն ցաւը կը ցուցընէին: Պովաթիլլա ամէնուն ամբաստանութիւնները քննելու թուղթ մը խրկած էր. բայց դեռ ան թուղթն ի պաշտօնէ արքունեաց ձեռքը չհասցուցած, նաւապետը թող տուած էր որ Կոլոմբոս սուրհանդակով մը իր արդարացումն թուղթը խրկէ:

Նոյն թուղթը կարդացուեցաւ Գրանատա՝ ուր որ թագաւորն ու թագուհին կը գտնուէին, եւ ամենուն սիրտն իրեն կողմը միտելով՝ ան մեծ մարդուն եղած անիրաւութեան տեղը լեցընելու կը բաղձային: Թուղթին մէջ Կոլոմբոս պարզապէս դէպքերը կը պատմէր. բայց նոյն դէպքերն իր թշնամիներուն ըրած բռնութիւնն ու անգթութիւնը յայտնապէս կը ցուցընէին: Թագուհին սաստիկ նեղացաւ ու սրտմտեցաւ տեսնելով որ ան

սահմանի իր անուամբը չարաչար վարուած էին. եւ անանկ գումի ու կարեկցութիւն ունեցաւ, որ անկից եաքը միայն անոր եաեւէն կ'իյնար որ ցուցուցած սիրովն ու պատուովը Կոլոմբոսի կրած նախատինքներն ու վիշտերը ջնջէ: Ծովակեալը դէռ Գահիս եղած ատեն՝ թագաւորէն ու թագուհիէն թուղթ մ'ընդունեցաւ, որուն մէջ դառնութեամբ կ'ողբային իրենց անուամբն ու առանց իրենց գիտութեան ու հաճութեան գործուած չարիքներուն ու իրեն եղած նախատինքներուն վրայ: Միանգամայն իրեն երկու հազար ոսկի կը խրկէին, որպէս զի պատրաստուի որչափ կարելի է շուտով արքունեաց առջեւն ելլելու:

Կոլոմբոս հասաւ Հռնդոյն թշուառ ու յիշատակաց արժանի տարւոյն (1500) Դեկտեմբերի 17ին: Արքունեաց մէջ իբրեւ ծովակեալ ու փոխարքայ հետը շատ բարմութեամբ ներկայացաւ, ու մեծ հանդիսութեամբ ալ ընդունուեցաւ: Թագաւորական գահին մօտեցած ատեն՝ թագուհին առ երեւելի մարդուն մեծարոյ կերպարանքը տեսնելով, եւ յիշելով միանգամայն իր գործքերն ու կրած արհամարհութիւնները՝ արցունքը չկրցաւ զսպել եւ սկսաւ լալ, բոլոր իր շարժուածքը ներքին պլպլութիւնը յայտնի կը ցուցընէին: Թագուհւոյն սրտին շարժ-

մունքը տեսնելով՝ ծովակեալին սիրտն ալ ելաւ, ուստի եւ լացով աղով առանց խօսքի կարող ըլլալու ըսել՝ թագուհւոյն ոտքն իննկաւ ու չէր կրնար իր արտասուախառն հառաչանքը դադրեցընել: Բոլոր հանդիսականներուն սիրտը տխրութիւն ու ներքին ցաւակցութիւն մը պատեց, որ արտաքուստ ալ ամենուն երեսէն կ'երեւար: Ասիկա իրեն համար նոր յաղթանակ մըն էր, իր պատուոյն եւ անմեղութեան յաղթանակը: Եղբը բոլոր արքունեաց առջեւը պրպտական քննասրտութեամբ ինքզինքն արդարացուց, այնպէս որ ամենուն բարկութիւնը իր թշնամիներուն վրայ կը շարժէր. իր՝ թագաւորին ու թագուհւոյն ունեցած հաւատարմութիւնը, եւ անոնց իշխանութեան փառաւորութեանը համար ունեցած եռանդը յայտնի ցուցուց: Վերջապէս խնդրեց որ իր յանցանքները իր սրտին չտրուին, հապա դժուարին ու արտասովոր կարգի պարագաներուն՝ որոնց մէջ գտնուած էր:

Թագուհին բոլորովին իր անմեղութեանը վրայ համոզուեցաւ, ու յայտնի ալ վկայեց: Իսկ Կոլոմբոս տեսնելով որ իր ծառայութիւններուն եւ իր բարձր սահմանին արժանի եղած ամէն տեսակ պատիւն իրեն կ'րնեն, սկսաւ յուսալ որ ամէն կերպով իրեն իրաւունք կ'ըլլայ: Բայց կարծես թէ իրեն

բախան ան էր որ մարդիկներէն ունեցած ակնկալութեանց մէջ միշտ խաբուի: Շատ չանցաւ՝ իմացաւ որ Փերդինանդոս ալ Եղիսաբեթին պէս իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւններուն ստուգեանը Համոզուած չէ, գոնէ անոնց մէկ մասին կը հաւատայ. մանաւանդ իր հաւատարմութեանը վրայ կը տարակուսի: Առանկ տարակուսանոյ մէջ իր միտքը կասկած մ'ալ ձգեցին որ Կոլոմբոս փառասիրական խորհուրդներ ունի, անոր համար կը վախնար որ չըլլայ թէ անանկ հեռու տեղեանք ծովապետ անկախ տէրութիւն ստանալ ուզէ. ուստի միտքը դրաւ որ իրեն փոխարքայի անուան համեմատ կարողութիւնն ու իշխանութիւնը ամենեւին չտայ: Իրեն միտքն ունեցած բաները պահելով՝ փուճ խոստումներով դնոլոմբոս կը խաբեբեր ու ամէն բան կ'երկընցընէր:

Ընդպէտ Պովատիլլա եւս կանչուեցաւ, որովհետեւ ծովապետին դէմ բոլոր նեղութեանց ատեն՝ կղզեցոց հետ ալ արտաքոյ կարգի բռնութեամբ ու խստութեամբ կը վարուէր, բայց Կոլոմբոսին ալ ըսին որ Սպանիական կղզին դառնալէ՝ քեզի ապահով բան չէ. պէտք է քիչ մը աւելն թող տաս որ թշնամիներդ Հանդարտին, ու երկու տարուան համար խոհեմ կառավար մը ընտրուի, որ եղած չարեաց դարման մ'ընելով՝ բաները

կարգի մտնեն: Ան կառավարն եղաւ Նիկոլայոս ատ Օվանտայ, որն որ աս գործքին յարմար մարդ չէր:

Ե.

Կոլոմբոսին թող չեն տար որ Ս. Դոմինիկոսի ևատահանգիստը մտնէ:

Կոլոմբոս անգործ չկրնալով կենալ, մտածեց որ վերջին անգամ ատեան ցանքին հիւսիսային եզերքին կողմանէ նաւելով՝ անտես բակոյս նեղուց մը կը գտնէ, որ արեւմտքի դիէն Ասիային ճոխին անցընէ: Փերդինանդոս աս խորհուրդին հաւանեցաւ, եւ Կոլոմբոս 1502ին Մայիսի 9ին չորս պզտիկ նաւերով ճամբայ ելաւ. իրեն հետ մէկտեղ էին Բարթուղիմէոս եղբայրն ու Փերդինանդ իր երկրորդ որդին: Ան քաղցր ընկերութիւնն իրեն հարկաւոր էր. վասն զի Սպանիացոց մէջ օտարական մեալով՝ շատ բան քաշած էր հետեւ հաւատարիմ սիրտ մը գտած չըլլալուն համար: Իրեն փառաւոր գիւտէն ետեւ 10 տարի անցած էր, եւ ան ատեն ղգացած կարճ ուրախութենէն ետքը այնչափ դառնութիւններ կրած էր՝ որ առողջութիւնն ալ տկարացած էր: Ջանազան հիւանդութիւնները, անհանգստութիւնը, կարօտութիւնը, շատ անգամ արթուն կենալը, կլիմաներու փոփոխութիւնը՝ կամաց կամաց իր առողջու-

թիւնն ապականած էին. եւ սոսկալով գարմանեցնելու եւ հոգացողութեան կարօտ եղած էր: Բայց տեսնենք թէ ինչէր ալ պիտ՝որ պատահէին իրեն՝ սա թագաւորին ու թագուհւոյն ծառայութեան համար ըրած չարչարող ճամբորդութեան մէջ:

Կանոնաւոր հողմերը գնալմբոս հանդարտութեամբ մինչեւ Գարայիպեան կղզիները հասցուցին. հոն հովն ընթացքը փոխեց: Արդէն որոշուած էր որ Սպանիական կղզին չկենայ. բայց նաւերուն մէկն անանկ պզտիկ ու գէշ էր՝ որ սոսկալ մէկ երկայն ճամբորդութեան մը չէր կրնար դիմանալ, ուստի Կոլմբոս ուզեց որ ան նաւը տալով՝ Օվանտոյին բերած 34 նաւերէն մէկն առնէ: Անոր համար Ս. Դոմինիկոսի նաւահանգիստը մտաւ:

Անանկ կ՝երեւայ որ Օվանտոյ ծածուկ հրաման մ՝առած ըլլայ գնալմբոս Ս. Դոմինիկոս չխոթելու: Երբ որ ծովապետն ուզեց ան մէկ նաւը փոխել եւ կամ նաւ մը դնել, անիկա քաղաքավարական բայց հաստատուն եղանակաւ յանձն չառաւ: Ծովապետը քանի մը օրէ վեր մրրկի մը յայտնի նշաններ կը տեսնէր. ուստի հրաման ուզեց որ քիչ մը առեն նաւահանգստին մէջ կենայ: Օվանտոյ սա ալ յանձն չառաւ: Կոլմբոս մեծ արտմութեամբ ձգեց գնաց, տեսնելով որ

իրեն գաղջ նաւահանգիստը այնպիսի նեղութեան առեն՝ իրեն դէմ դուռ եղաւ: Անդիէն նաւին մարդիկն ալ սկսան յայտնի տրտնջել եւ ապաղել որ սանկ դժբախտ ու երեսէ ի վար մարդու մը հետեւեցան, որն որ Սպանիական նաւահանգստի մը մէջ մտնել չկըրնաներուն պատճառ կ՝ըլլար:

Բայց Կոլմբոս իմանալով որ Պովատիլլա, Ռոլտան եւ ուրիշ չարագործներն ու իր թշնամիները Սպանիա տանող նաւերը անօրերը ճամբայ պիտ՝որ ելլեն, սաստիկ մեծանձնութեամբ մը ուզեց թէ նաւերը եւ թէ իր թշնամիներուն կեանքն ազատել: Օվանտոյին մարդ խաբեց՝ աղաչել տուաւ, որ դառնէ Սպանիա մարդ տանող նաւերուն ելլելն ուշացընէ, ըսելով որ ստուգիւ մրրկէն պիտ՝որ կորսուին: Իսկ ինծի ուրիշ ճար չիմնաար, ըսաւ, բայց եթէ ծովեզերներուն մօտերը նաւել, որովհետեւ նաւահանգիստ մտնելու թող չէք տար: Բայց իրեն ազդ արարութիւնն արհամարհուեցաւ. ծովը խաղաղ եւ օդը պայծառ ըլլալով՝ իր գուշակութեան չհաւատացին եւ նաւերը ճամբայ ելան: Առնէն մեծ նաւը ահագին ոսկի բեռնաւորած կը տանէր, որն որ Հնդիկներուն առաջադրացին ու քրտանցը պատուղն էր: Ան նաւուն մէջն էին Պովատիլլա, Ռոլտան ու Կուարխոնէքս Վեկայի դժբախտ ցեղապետն ալ՝ որն որ եւ

բեք տարիէ վեր գերի մնացած էր: Ամենէն պզտիկ նաւուն մէջն ալ ծովապետին 4000 ոսկի դահեկանները կային:

Կոլոմբոսին գուշակածին պէս՝ քանի մը օր եղբը սոսկալի ալեկոծութիւն մ'ելաւ, որն որ կը ծագէր արեւադարձներուն ան մրրիկներէն՝ որ անսահմանները կը խլեն, կը կոտրեն, իրենց ճամբուն վրայ գտած ամէն բաները տակն ու վրայ կ'ընեն ու ծովին ջուրը սարսափելի բարձրութեան մը կը հանեն . . . : Կոլոմբոս իր սկար նաւերը ծովեզերայ քով ապահովցուց: Երկրորդ իրիկունը ահնակ թանձր խաւար եղաւ, որ նաւերն իրար չէին կրնար տեսնել: Կոլոմբոս իր նաւն աւելի ցամաք մտեցուց. իսկ Բարթողիմէոս ցամաքէն հեռանալովը քիչ մնաց կը կորսուէր. բայց վերջապէս մրրիկն եղբը չորս նաւն ալ Ս. Դոմինիկոսի արեւմտեան մէկ նաւահանգստին մէջ իրար գտան: Հոն իմացան որ Սպանիացւոց նաւատորմիղը դրեթէ բոլորովին կորսուած է: Պոլատիլլան ու Պոլտան տանող Հարուստ նաւն ընկղմած էր: Ան անգութ եղանակաւ ատացուած անիրաւ հարստութիւնները անոնց հետ կորսուած էին. մնացած նաւերն ալ այնպիսի վիճակի մէջ մնած էին, որ չէին կրնար ճամբորդութիւնին յառաջ տանիլ. մինակ մէկ նաւ մը ողջ մնացած էր, այս ինքն՝ ան ամենէն

պզտիկ ու ողբալի նաւը՝ որուն մէջ Կոլոմբոսին ստակը կար:

Կոլոմբոս շատ նեղութիւններով ատ ճամբորդութիւնը յառաջ տարաւ: Ընձրեւներն ու մրրիկը 60 օր տեւեցին Սպանիական կղզւոյն մօտերը, եւ շատ անգամ նոր մրրիկներու պատահեցաւ՝ երբ որ Գարայիպեան ծովուն մէջ կը նաւարկէր: Շատ ալեկոծութիւն տեսած եմ, կ'ըսէ Կոլոմբոս, բայց ատանկ սաստիկ տեսած չունիմ: Երբ որ Ս. Դոմինիկոսի ծովեզերներէն կրցաւ ելլել՝ դէպ ի հարաւ քալեց ու Պարտէզ թագուհւոյն ըսուած կղզիներն անցնելով՝ ուրիշ կղզիներու բազմութեան պատահեցաւ, որոնց մէջ զանազան ծառերով զարդարուած շատ բարձր կղզի մը գեղեցիկ տեսք մ'ունէր: Բարթողիմէոս նոյն կղզին Եղեւիններու կղզի անուանեց, որ հիմա Մարտինիկա կ'ըսուի:

.o.

Զարմանալի դիպուած մը: — Կոդոմիոս Ցարիհի ծովածոցը կը գտնէ:

Ոն Կոլոմբոսին զարմանալի բան մը պատահեցաւ, եւ շատ հետաքրքրական է որ եթէ անոցած ըլլար՝ իրեն տառապանացը մեծ մխիթարութիւն կրնար գտնել: — Եւրոպայի ցուկանաւերուն շափ երկայն ծառակոճ մը թեթեւ շարժելով դէպ ի Սպանիացւոց

նաւերը կու գար: Երբ որ մէկ կողմանէ Կոլոմբոս հեռուէն զարմանալով կը նայէր, նաւն եկաւ իր նաւուն քով հասաւ. մէջը գտնուող Հնդիկներն անմիջապէս սկսան խօսակցիլ՝ առանց ամենեւին վախ կամ զարմանք մը ցուցընելու: Կոլոմբոս իրենց ան նաւն աղէկ մը դիտելով՝ տեսաւ որ թէպէտ արտաքոյ կարգի երկայն էր, բայց միայն մէկ ծառի բունէն փորուած էր: Մէջը ղեկապետ մը կար, որն որ նաւուն մէջտեղը գոցուած տեղ մը կը նստէր: Ծառաւկրին մէջ ուրիշ շատ անծանօթ բաներ կային. Եւրոպայի մէջ չճանչցուած հնդիկ նուշ (ֆոֆոյ)՝ զորն որ աս Հնդիկները թէ՛ կ՚ուտէին, եւ թէ՛ ստրկի տեղ կը գործածէին, պղնձի կայինները, (կըղզիներուն մէջ եղածները՝ կարծր քարէ էին,) նոյնպէս պղնձի զանգակներ, մարմրէ ու փայտէ շինուած ճարտարագործ գործիքներ ու ամաններ, զանազան գոյներով ներկուած բամբակ, կանանց արկանելիքներ կամ վերարկուներ, տեսակ մը բամբակէ պատմուճան արանց համար, վերջապէս փայտէ սուրեր՝ որոնց երկակողմանի բերանն անանկ եղանակաւ մը կտրուած էր՝ որ մէջը շատ կարծր ու սուր գայլախազ մը դրուած ու ձկան փորոտիքէ շինուած պզտի լարերով հաստատուած էին. սա էր Մէքսիկացւոց սուրը:

Ասոնց մէջէն խելացի ծեր մը Կոլոմբոսին իմացուց որ ինքն ու իր ընկերները արեւմտեան կողմը մեծ երկրի մը վրայ կը բնակին եւ ասկից հոն երկու օրուան միայն ճամբայ է. իրենք երկայն ճամբորդութենէ մը կու գան. եւ թէ որ Կոլոմբոս հետերնին երթալ կ՚ուզէ նէ, աւելի հեռու երթալով՝ արեւմտեան կողմը մեծ ու շատ հարուստ թագաւորութիւն մը կը գտնէ, ուր որ շատ ոսկի կայ: Ա՛ս վրան խօսած տեղերն էին Եուկադան ու Մէքսիկոյ:

Թէ որ Կոլոմբոս իրենց հետերնէն գացած ըլլար, աս փառաւոր գիւտն ըրած կ՚ըլլար, եւ ցամաքին անդիի կողմը կը տեսնէր ան ծովը՝ զորն որ ինք նեղուցին մէկալ կողմը կ՚ուզէր գտնել: Բայց դժբախտութեամբ նահապետարուած ըլլալով որ նոյն անցքը պիտի գտնէ, չուզեց հարաւային արեւելեան ուղղութիւնը թողուլ. Հնդիկներուն ընդհակառակ եղաւ, պարգեւներ տուաւ, եւ իրեն ճամբան տարաւ: Թէ որ գլխուն գալը չարիքները գիտցած ըլլար, ցամաք կամ հասատուն երկիրը գտնելու աս դեղեցիկ առիթը շատ ուրախութեամբ կ՚ընդունէր: Այդ է՝ Գորդեսին 1515ին Մէքսիկոյ դաշտն հասնելով, քաշած դժուարութիւններուն նայելով, պէտք է ըսել որ նաեւ Կոլոմբոս ալ շատ դժուարութիւններ պիտ՚որ կրեր, բայց որ-

չափ ալ մեծ ըլլային ան դժուարութիւններ-
ը, ի վերջոյ այսը ամենայնի իր քաշածներէն
մեծ չէին կրնար ըլլալ:

Վանի մը օր հանդարտութիւն ըլլալէն
ետեւ՝ նոր ալէկոծութիւն մ'ելաւ, անընդ-
հատ մրրիկ, փայլատակունք, կայծակներ,
որոտումներ, անդադար անձրեւ. մէկ փոթո-
րկին ետեւէն ուրիշ փոթորիկ մը կու գար:
Ասանկ ալէկոծութեան մէջ հարկ էր որ ծո-
վապետը միշտ արթուն կենար եւ հսկէր.
բայց նոյն միջոցին՝ յոգնացաւ անանկ սաստիկ
բունեց որ ստիպուեցաւ անկողին մտնալ. սա-
կայն քունը չէր տաներ. անկողինը նաւուն
ճոթը՝ ապակիներով ծածկուած տեղ մը
դնել տուած էր, եւ միշտ հոնկից երկինքը
կը նայէր ու ծովը կը դիտէր եւ անանկով
նաւերուն ընթացքը կ'ուղղէր: Շատ անդամ
ցաւերն անանկ սաստկացան՝ որ ալ մահուան
դուռը հասած կ'երեւար: Ասանկ միջոցնե-
րուն՝ իր եղբօրն ու որդւոյն վիճակը մտածե-
լով, որոնք հարիւր չիսուն նաւորդներու
հետ անանկ ալէկոծած ծովու վրայ մնացած
էին, շատ անհանգիստ կ'ըլլար: Թայց եղբօրն
ու որդւոյն քաջասրտութիւնը զինքը կը
հանդարտեցնէին. եւ բարեպաշտ յուսով մը
իր սուրբ սովորութեան համեմատ ինք զինքը
Աստուծոյ նախախնամութեան յանձնելով,
եռանդեամբ կ'աղօթէր:

Ա՛ս ալէկոծութեան ու ցաւերու դէմ
եղած կռիւը 40 օր տեւեց. այսչափ օրուան
մէջ միայն 70 ժամասխ ճամբայ ըրած էին,
թէպէտ Հնդուստանի գլուխ ըսուած տեղը
գտած ըլլալով՝ քիչ մ'ալ հոն կեցած էին:
Վերջապէս ուրիշ հրուանդան մ'ալ անցնե-
լով՝ աղէկ հով ու հանդարտ ծով մը գտան:
Ասանկ երկայն ալէկոծութենէ ազատելնուն՝
ուրախութեամբ մը աս հրուանդանին անունը
փոխեց Աստուծոյ դրին: Ծովապետը 62 ժար-
սախի չափ ծովեզրին քովերէն դնաց. չէր
գիտեր որ փնտռած անցքը գտնելիք չունի,
եւ երկու Ամերիկան չէ թէ իրարմէ նեղացով
մը բաժնուած, հապա կրճով մը մէկմէկու
կապուած են, եւ անկէ անդին ուրիշ Ովկիա-
նոս մը կայ: Ան միջոցին մեծ դժբախտու-
թիւն մ'ալ պատահեցաւ. մակոյկ մը ջուր
ու փայտ առնելու համար գացած ըլլալով
գետի մը բերնէն ելած ատենը խրեցաւ. մարդ
մ'ալ չկրցաւ ազատիլ, ամէն բան ընկղմեցաւ:
Կոլոմբոս աս գետը Դժբախտութեան գետ
կանչեց:

Ծովապետը միշտ իր երեւակայու-
թեամբը ճամբան յառաջ տանելով թէպէտ
շատ մարդկանակ տեղերու առջեւէն կ'անց-
նէր, կարգաւորեալ դեղերը կը տեսնէր, բայց
ամենեւին չէր կենար: Նաեւ տեղ մը առ-
ջեւէն անցաւ, որուն ցեղապետը քանի մը

աղայական բաներ առնելով՝ իրեն գեղեցիկ ոսկիէ թիթեղ մը տուաւ, եւ խոստացաւ որ շատ ոսկի ալ կու տայ, թէ որ Վերակուայի քաղաքներուն մէջ առեւտուր մը ձեռնադրէ։ Բայց ինք ան ոսկւոյ գաւառը թողլով՝ իր ճամբան յառաջ տարաւ, թէպէտ անդիէն ալ նաւորդները տրտնջելէն չէին դադրեր։

Սպանիացիները տեղ մը ցամաք ելած էին. տեղացիները տեսնելով որ Բարթողիմէոս իրեն քարտուղարին բան մը գրել կու տայ, կարծեցին որ կախարդութիւն կ'ընէ. եւ որպէս զի նոյն կախարդութիւնն իրենց չվնասէ, Սպանիացիներուն վրայ հոտաւէտ փոշի մը փչեցին. Սպանիացիք ալ ասիկա մոգական դեղ մը կարծեցին։ Ասով նաւաստիք իրենք զիրենք կախարդութեան մը ազդեցութեանը տակ սեպելով՝ անկէ վերջը իրենց ճամբորդութեան յապաղումն ու դժբախտութիւնները՝ տեղացիներուն իրենց վրայ բրած հմայութեան կու տային։

Կոլոմբոս Տարիէնի ծոցին քովերը պտըտելով եւ ելք մը չգտնելով՝ տեսաւ որ ան ճամբով նեղուց մը չկայ, անոր համար դարձաւ Վերակուայի ոսկեշատ երկիրը, որպէս զի շատ ոսկի գտնելով՝ իրեն ճամբորդութիւնը Սպանիայի ոսկեսէր կառավարութեան առջեւ օգտակար ցուցնէ։

Լ.

Կողմնոյս Վերակուա կ'ելլէ։

Ան առեն Դեկտեմբերի 5ին հասած էին, եւ արդէն 9 ամիս էր որ ծովակալը ծովու վրայ կը դառնուէր։ Որդերը նաւերուն փայտերը կը ծակծկէին կ'ապականէին։ Ծովակալն հակառակ հողմէ մը արդելուելով՝ չէր կրնար Վերակուա ցամաք ելլել. ուստի ուղեց որ արդէն ճանչցած նաւահանգստի մը մէջ մտնէ։ Ան նաւահանգիստն անանուն աղուոր տեղ մըն էր՝ որ Կոլոմբոս անունը Բորդոյ պելլոյ (Գեղեցիկ նաւահանգիստ) անուանած էր։ Բայց նաւերն ան նաւահանգիստը մտնելու առեն՝ նոր մրրիկ մը վրայ եկաւ։ Ծովակալն ան մրրիկը ոսկեալէ եղանակաւ կը պատրագրէ։ Եկածն անձրեւ չէր, կ'ըսէ, հապա երկրորդ Ջրհեղեղ մը։ Նաւավարներն իրենք իրենցմէ ելած՝ իրենց բաց նաւուն մէջ դրեթէ խղդուելու վրայ էին։ Ծովը, կ'ըսէ Կոլոմբոս, կաթսայի պէս կ'եռար։ Երկինքն անանկ փայլատակում կ'ըլլար, որ ընդարձակ հնոց մը կը կարծուէր։ Ան փոթորկին ութերորդ օրը նաւորդները կարծեցին որ ալ պիտի չդղդուին. ինչու որ իրենց աչքին առջեւ ծովին ծոցին վրայ թաթառ (խօրնո՞ֆ) մը սկսաւ ձեւանալ, եւ օդին մէջ կլորակելով կը բարձրանար, վերէն ալ զարհուրելի ամպ

մը վարի կողմը սուր ծայրով մը աս թաթա-
ռին վրայ կ'ինչնար: Շուտ մը ամպի ջուրն ու
ծովուն ջուրը իրարու միացան, սիւն մը շի-
նեցին, որն որ ծովին վրայ քալելով՝ զար-
հուրելի ձայներով չորս կողման ալիքները
վեր կը վերցնէր: Ան ահագին թաթաւը
սկսաւ դէպ ի յառաջ գալ. նաւորդները
մղքերնին դրին որ ալ պիտի մեռնին եւ բո-
լոր մարդկային ջանքը փուճ է: Անոր համար
սկսան եռանդեամբ աղօթել. եւ Աստուծոյ
տեսչութեամբը թաթաւն իրենց նաւերուն
մէջտեղէն առանց վնաս մ'ընելու անցաւ:
Ասանկ երկիւղի եւ ուրախութեան մէջ սկսան
Աստուծոյ գոհութիւն տալ:

Վերջապէս Դեկտեմբերի 17ին Բորդոյ
պէլլըյի նաւահանգիստը կրցան մտնել, ու
անկէ ալ Վերակուա ուղեցին դառնալ: Բայց
ճամբան նորէն սաստիկ հովերու բռնուելով՝
ուրիշ նաւահանգստի մը մէջ կեցան, եւ
եգիպտացորեն, ջուր ու վայտ հոգացին.
Յունուարի 6ին մեծ ուրախութեամբ
Վերակուա հասան: Կոլոմբոս դեռ մը բե-
րանը կեցաւ, եւ անուններ խեթ ղէհէմ դրաւ:

Սպանիայինները մինչեւ նոյն տեղն քանի
որ ափանց քովերէն երթալու սկսած էին,
տեղացիներէն ոմանք՝ իրենց աղէկ, ոմանք
ալ դէշ ընդունելութիւն ըրած էին. շատ
անգամ՝ հարկ եղած էր զանոնք վախցնելու

համար թնդանօթ նետել: Ան վայրենիներէն
ոմանք մեծանձն ու վստահութիւն ունեցող
մարդիկ էին, ոմանք ալ չարասեր ու թշնա-
մի: Վերակուայի վայրենիներուն գլուխը՝
Գուիպիան անուամբ պատերազմող ցեղապետ
մըն էր: Առիկա անգամ մը ծովապետին եղ-
բօրը հետ տեսնուելուա, եւ հրաման տուաւ
որ իրեն հպատակներուն հետ բան առնեն
տան: Բայց ինք խարդախ ըլլալով՝ ուրիշ-
ներուն վրայ ալ վստահութիւն չունէր, ուս-
ա եւ ասանկ ոսկեբեր ու արտաքոյ կարգի
օտարականաց գալուն համար սիրտը շատ
անհանգստութեան մէջ էր: Իր հպատակ-
ները զինքը շատ կը սիրէին ու կը պատուէին:
Երկրորդ անգամուն որ Քարթողիմէոս նոյն
ցեղապետին հետ տեսնուելուա, գետ մը ե-
ղերքն էր, ուր նստելու տեղ չկար. անդիէն
Ջնդիկ մը ջրին մէջէն սաստիկ խոշոր քար մը
հանեց, լուաց, շփեց, ու թագաւորական ա-
թոռի մը պէս ցեղապետը վրան նստեցուց:
Խորամանկ Գուիպիան Քարթողիմէոսին խոս-
տացաւ որ իրեն քանի մը առաջնորդ տայ,
որ զինքը ոսկւոյ հանքերուն տանին: Բայց
ասիկա խաբէութիւն էր. առաջնորդները
զինքը մեծ անտառէ մը անցընելով՝ թշնամի
ցեղապետի մը սահմանը տարին, ուր որ
սույգ է ոսկի կար, բայց Վերակուայի ոսկւոյն
պէս շատ չէր:

Նովալպետին եղբայրը շատ ցեղապետներ տեսնելու գնաց, որոնք զինքը շատ սիրով ընդունեցան. ամէն տեղ ոսկւոյ հեռքեր կը գտնէր, բայց ամէն կողմն ալ իրեն ան կ'ըսէին թէ հարաւային կողմը հարուստ թագաւորութեան մը մէջ է բուն ոսկւոյն տեղը, եւ հոնտեղացի բնակիչները Եւրոպացիներուն պէս հագուած են: Առանց կարծեաց խօսքերնին Բերուի վրայ էր, որովհետեւ Տարիէն կրճին բնակիչները Բերուն կը ճանչնային:

Բարթողիմէոս նոյն անծանօթ երկիրը պտրտած տեսեր՝ հետն յիսունուհինն աղէկ զինաւորած մարդիկ ունէր: Առնք ծովեզերեայներէն կ'երթային, ծովէն ալ հետերնին մակոյկ մը կ'երթար: Բարթողիմէոս աս արշաւանին վրայ անչափ գոհ եղաւ, որ Կոլոմբոս մտածեց թէ Բորդոյ պէլլոյ ամրոց մը շինէ, եւ հոն քանի մը Սպանիացի թող տայ, որպէս զի ոսկի ժողվեն: Քիչ տեսնուան մէջ նոյն ամրոցը շինուեցաւ լմնցաւ: Բարթողիմէոս 90 հոգւով հոն պիտ'որ կենար: Թէպէտ եւ Կոլոմբոս շատ չհանացած էր որ տեղացիներուն սիրտը շահի, բայց շուտ մ'իմացուեցաւ որ անոնց վստահիլ չ'ըլլար: Աստուգեցին որ Գուիպիանին առաջնորդութեամբ ամէն մերձաւոր ցեղերը կը միանան որ վրանին յարձակին: Բայց Մենտեզ քաջ ազնուականը՝ որն որ ինքը զինքը բոլորովին Կոլոմբոսին նուիրած էր, իրենց խորհուրդը քակտեց ու Սպանիացիները յանկարծական կոտորած մը ազատեց: Ասիկա ընկերով մ'ելաւ Հնդիկներուն մէջը գնաց, որոնք երկու գինեալ Սպանիացի տեսնելուն պէս՝ տակն ու վրայ եղան. Մօտերը ցեղապետ մը կայ, ըսին, որուն դէմ պատերազմելու համար կը ժողվինք: Մենտեզ անանկ ձեւացուց որ իրենց կը հաւտայ, եւ ելաւ Գուիպիանին վրանը գնաց, որ վիրաւորած էր, եւ խոստացաւ որ ինք կը բժշկէ: Բայց հազիւ թէ վրանին դռնէն անցած էր՝ Գուիպիանին որդին զինքը բռնեց, եւ ձեռքէն շատ դժուարաւ կրցաւ ազատիլ: Մենտեզ դիտէր որ ասվայրենիները արտաքոյ կարգի զարդասիրութիւն ունին, ուստի իրեն սանտր ու մկրատմը տալով եւ մազը Սպանիացւոց պէս շինել սորվեցընելով՝ զինքը շահեցաւ եւ ազատեցաւ:

Երբ որ Մենտեզ դարձաւ, բոլորովին ստուգելով որ իրենց դէմ դաւաճանութիւն կայ, Բարթողիմէոս միտքը դրաւ որ ալ թիւն կայ, Բարթողիմէոս միտքը դրաւ որ ալ զօրաւոր եղանակաւ մը գործէ: Մակոյկ մը մտաւ, վերակոյսի գետէն վեր մինչեւ Գուիպիանին բնակած տեղը գնաց, տունը մտաւ, Գուիպիանը՝ իրեն կիներովը, որդիներովը ու յիսունի չափ հնդիկներով՝ գերի բռնեց, եւ առաւ տարաւ առանց միտ դնելու տեղա-

ցուց ճչէին, որոնք գանձերը բերած՝ կ'ուղէին իրենց ցեղապետին փրկանք տալ: Սանքէղ նաւապետը գերիները մակուկով կը տաներ: Խորամանկ ցեղապետն ազաչէց որ կապանքները քիչ մը թոյլըներն, եւ քիչ մը եռքը դեռ նետուեցաւ ու ջրին տակէն լողալով շուտ մը անոնց եղաւ: Բարթողիմէոս իրեն թշնամին ինչ եղած ըլլալը չգիտնալով՝ ցեղապետին ձեռքէն առած ոսկի թիթեղներով, պակներով ու ոսկւոյ հատերով իր եղբօրը քովն եկաւ: Հնդիկներն անոտաներուն մէջ ցրուած էին: Բարթողիմէոս կարծեց որ բաւական գանձը ասրսափեցուցած ըլլալով՝ ալ վախնալու բան չունի, մանաւանդ որ հրազէնքներուն անընդդիմանալի զօրութեան վրայ վստահացած էր: Ուստի եւ եղբօրը հետ մկակեղ՝ մնացողներուն պաշար հոգալու ամէն հարկաւոր միջոցներն որոշելէն եաեւ՝ թող տուաւ որ ծովապետն երթայ:

Ը.

Վայրենիները գաղթականներուն վրայ կը յարձակին:

Հազիւ Թէ Սպանիացւոց նաւերը գետին բերնէն անցած էին, անդիէն դառնացած հնդիկները մտքերնին դրին որ իրենց երկրին վրայ հաստատուն բնակութիւն ունենալու

համար եկած օտարականները ջնջեն: Ցեղապետին արդէն մակուկէն փախչելէն եաեւ՝ իրենց մէջը եկած էր: Քանի որ ծովապետին նաւերը նաւահանգստին մէջ կը կենային, ինք պահուըտած կը կենար, բայց երբ որ տեսաւ որ անոնք իր կնկտիքը, տղաքները, հայրենակիցներն ու բարեկամները սուին տարին, ալ կատաղութեանը սահման ու չափ չմնաց: Խոլոր իր հպատակներն ու զրացիները ժողվեց, եւ ամէնքը մէկտեղ Սպանիացւոց տակը աներուն վրայ յարձակեցան: Վայրենիներն ահաբկու ձայներ հանելով՝ տանիքներուն վրայ ելան, եւ սկսան արմաւենիէ շինուած սրմերուն ճեղքուածներէն նետեր նետել: Ա՛ս առաջին անգամ յարձակելնուն՝ եօթը Սպանիացի վիրաւորեցին, եւ մէկ հոգի մ'ալ սպաննեցին. բայց հրացաններըը, կրծողզէնքերն ու ահագին շան մը խածուածքը հնդիկները փախչելու ստիպեցին: Բարթողիմէոս տեսաւ որ դաղթականութիւնը մեծ վտանգի մէջ է:

Ան պատերազմին տաեն մակոյկ մը եկաւ, ծովապետին կոչնանէ իրեն տեղեկութիւն տալու եւ ջուր առնելու համար: Ծովապետը հակառակ հովերէն ափանց քով արգելուած կեցած էր. բայց Բարթողիմէոս առանկնակալ օգնութեան վրայ ուրախանալով տաեն՝ անդիէն մեծ դժբախտութիւն մը պա-

տահեցաւ: Մակոյկը գետէն վեր նաւելու առեն՝ այնպէս տեղ մը հանդիպեցաւ, ուր որ ջուրը թանձր անտառի մը խիտ ծառերուն մէջէն վազելով, ջրին երեսը իրարու հիւսուած ահագին ճիւղերը՝նաւուն յառաջերթալուն արգելք կը դնէին: Երբ որ մակոյկին առ դժուարին անցքէն պրծելու կը ջանար, մէկէն ի մէկ վայրենիներու ահագին ճիչ ու աղաղակ մը լսուեցաւ. եւ անտառին ափունքէն թեթեւ ծառակուրներու բազմութիւն մը յարձակելով՝ մակոյկին բոլորտիքն առին: Իրենց կատաղութիւնը՝ չափաւորութիւն չէր գիտեր. նետերու կարկուտ մըն է սկսաւ: Տիէկոյ Դրէսդան՝ որ մակուկին կ'առաջնորդէր, նետէ մը զարնուելով՝ ինկաւ. իր ընկերները վհատեցան, եւ տանուտէրկ Հոգիէն հազիւ մէկը միայն լողալով ազատեցաւ. մէկալները բոլոր սպանուեցան:

Գաղթականութեան մէջ գտնուող Սպանիացիները տխուր յուսահատութիւն մը պաշարեց. ահ ու դողով իրենց գլուխը գալիքին կը սպասէին: Գետն աչքերնուն առջեւը իրենց ընկերներուն կտրած անդամները կը տանէր: Ուզեցին մակոյկնին մնալ եւ երթալ գլուխնին եկածը Կոլոմբոսին իմացընել. սակայն ջրին բռնութիւնը թոյլ չէր տար որ նաւ մնանեն: Մէկալ կողմանէ ալ կը վախնային որ չըլլայ թէ Կոլոմ

բոս իրենց վիճակը չգիտնալով՝ ելլէ երթայ: Քարթողիմէոս չէր կրնար զերծնիք կատարեալ հանդարտեցընել, բայց ասչափի մինակ կըրցաւ համոզընել՝ որ իրենց բնակած տեղն ամրացընեն. ասանկ մըրկ, անձրեւ ու պատերազմ չդիտցող մարդկան դէմ քիչ հնարք բաւական էր: Քարթողիմէոս մակոյկը ցամաք քաշեց, եւ քովը անտուկներ ու տակառներ շարելով՝ թումբերը շինեց, մուտքին երկու պզտիկ թնդանօթ զետեղեց, եւ այսպէս տեղացիներուն դէմ դնելու պատրաստուեցաւ:

ԹԲ.

Կոլոմբոսի հոգը: — Գաղթականներուն ազատութիւնը:

Նովապետն ու նաւերուն մէջ եղողները մեծ անձկութեան մէջ մնան, տեսնելով որ ան գացած մակոյկը չ'երեւար: Բռնուած հնդիկներէն շատերը իրենց փակուած տեղէն պրծած, եւ մէկ փարասխէն աւելի տեղ լըցուելով՝ ցամաք ելած էին, ձնացածներն ալ գերութենէ ազատելու համար՝ չուանի կտորներովթ իրենք զերենք խղդեցին մեռցուցին: Երբոր Կոլոմբոս սաստիկ վախի մէջ էր իրեն գաղթականացը վրայ, Պետրոս Լէոն իրեն գաղթականացը վրայ, Պետրոս Լէոն իրեն գաղթականացը վրայ, Պետրոս Լէոն

լեքներուն դէմ կռուելով՝ վերջապէս բարեբախտութեամբ յաղթք Հասաւ։

Աղօրմելի գաղթականները զինքն արտաքոյ կարգի ուրախութեամբ ընդունեցան։ Նաւավարներն անոր բոլորակը ժողվեցան, ասիպեցին, աղաչեցին որ ծովապետը զերծնէք մկոտեղ առնէ եւ աս վայրենեաց մէջ թողչտայ, ուր որ ուրիշ բանի ակնկալութիւն չէին կրնար ունենալ, բայց եթէ խեղճութեանց ու մահուան։ Լեռեսմա բոլոր եղածն իրենցմէ ըսելէն ետեւ՝ նորէն ծովը նետուեցաւ, ու նոյն յաջողութեամբ նաւերուն հասաւ։ Ծովապետն իրմէ լսած լուրերովը՝ վհատութեան մէջ ինկաւ։ Ինն օրէ վեր աղէկոծութիւնը կը տեւէր. անկարելի էր որ նաւերը ցամաք մտնէնային. հազիւ թէ ծովուն վրայ կրնային կենալ։ Վերջապէս սաստիկ աշխատութեամբ եւ Տիեկոյ Մենտեզին ճարտարութեամբը հնարք մը գտան ցամաք եղող Սպանիացիներն իրենց ամէն ունեցածովը լաստի վրայ դնելով նաւերը փոխադրելու։

Մեծ ձախորդութեանց մէջ ազատութեան ուրախութիւնը՝ վտանգին մեծութենէն կը չափուի։ Նաւաստիք երբ որ մէյ մը նաւերուն մէջ մտան, սկսան աւելի մեծ ուրախութիւն ունենալ՝ քան որչափ որ կ'ուզենային թէ որ նոր աշխարհ մը գտած ըլլային։ Բայց ասոնց երկայն ու տաժանելի ճամբորդութիւնը՝ վտանգներու եւ դժբախտութիւններու շարք մը պիտի ըլլար։ Կոլոմբոս տեսաւ որ անկարելի է թէ ան իր նաւերովը նոր երկիրներ գտնելու ետեւէ խլնայ, ուստի եւ Հարկէն ստիպուելով՝ ուզեց Սուրբ Դոմինիկոս դառնալ. բայց ճամբան միօրինակ աղէկոծութիւն կը քաշէր։ Նոյն ալէկոծութեան մէջ անգամ մը նաւերէն մէկը ալեաց բռնութենէ վարուելով՝ ծովապետին նաւին վրայ եկաւ, իրարու զարնուեցան եւ սաստիկ վնաս եղաւ։ Վերջապէս 1503ին Յունիսի 23ին Ս. Դոմինիկոս հասնելու տեղ՝ ճամայիդա Հասան։ Կոլոմբոս՝ կ'ըսէ թէ նոյն ատեն ամէն մարդ յոգնած ու վհատած, խարխափած նաւերը կտրտուած, եւ նաւերը բոլոր ծակ ծակ եղած էին։ Ա՛ս վայրենի կղզոյն վրայ ազատելու ուրիշ միջոց չգտաւ, բայց եթէ նաւերը ցամաք Հանել, որովհետեւ ամէն կողմանէ ջուր առնելով՝ չէին կրնար ծովին երեսը կենալ, եւ կը վախցուէր որ կ'ընկղմին։ Ուստի նաւերը ծովուն քով աւազէ վրայ քաշել տուաւ, եւ իրարու հետ աղէկ մը կապել տալէն ետեւ՝ ամէն մէկուն երկու ծայրերուն վրայ պղտի խցեր շինել տուաւ, ու հոն փրչափ որ կրնար նէ նաւերը քակելով անոնց կտորներովը ինք զինքը կ'ամրացընէր։ Պէտք էր ալ ուրախանալ ուրիշ այնչափ վտանգնե-

րէն ազատելուն համար: Իբրեւ հրաշք մը կը համարէր որ իր դիւրաբեկ նաւերն այնպէս երկայն ժամանակ այնչափ նաւակոծութեանց ու ամէն տեսակ վտանգներու մէջ հաստատուն մնացին:

Ի·

Յորաց Հաւանդոհն վիճակը:

Պալմբոս նոյն տեղն ամէն բանի էքսպրոբրիէն կը կրէր: — Հաւատարիմ Տիէկոյ Մենտէզը իր հնարագէտ ու գործունեայ մտքովն իրենց ուտելիք կը հոգար: Կղզին շատ բազմամարդ ու բերրի էր: Քաջ Տիէկոն մերձաւոր ցեղապետի մը հետ բարեկամացաւ, եւ իրմէ խոստումնառաւ որ իր հպատակներն ամէն օր իրենց բաց որսէն ու բռնած ձկէն նաւերը բերեն, եւ անոնց տեղ Հնդիկներուն հաճելի բաներ առնեն: Համարձակեցաւ ինք առանձին ցեղէ ցեղ պտըտիլ. կղզւոյն մէջ մինչեւ տասներեք մղոն յառաջ գնաց, եւ ամէն մէկ ցեղապետին հետ դաշնագրութիւն բրաւ: Ինք այսպիսի գործերու շատ յարմար բնաւորութիւն մ'ունէր, իր յաջողակութիւնը, վարվուննութիւնն ու զուարթութիւնը Հնդիկները կը զուարճացընէին: Ցեղապետներէն մէկը իրեն Հնդիկ մը տուաւ՝ որ իր անկողինը կրէ, ուրիշ ցեղապետ մ'ալ ուրիշ Հնդիկ մը տուաւ՝ որպէս զի իրեն հարկաւոր պաշարը տանի: Մենտէզ հետն այսպէս մարդ ունենալով՝ ճամպիգայի մինչեւ արեւելեան ծայրն հասաւ, հոն երիտասարդ ցեղապետի մը հետ այնպէս սիրով կապուեցան, որ անուննին ալ իրարու հետ փոխեցին, որն որ վայրենիներուն մէջ բարեկամութեան ամենէն մեծ ցոյցն է: Ան ցեղապետն իրեն դեղեցիկ ու հաստատուն ծառակուր մը տուաւ, եւ տեղը՝ մեծ յօժարութեամբ պղնձէ կոնք մը, զգեստ մը ու Տիէկոյին քովը մնացած երկու շապիկներէն մէկն առաւ: Վեց Հնդիկ Մենտէզին հետ սա ծառակրին մէջ մտան, սկսան ծովս վրայէն կղզւոյն չորս կողմը պտըտիլ, եւ իրաքանչիւր ցեղին տեղն հասած ատեննին՝ կը կենային որ Մենտէզին խնդիրքովը ցեղապետներուն պատրաստած պաշարներն առնեն:

Իրեն դառնալը՝ Սպանիացւոց մեծ ուրախութիւն պատճառեց. որովհետեւ պաշարնին դրեթէ բոլորովին լմընցած էր: Բայց իր բերած ծառակուրը ալեկ խորհուրդ մը ձգեց դժբախտ ծովապետին մտքին մէջ, որն որ իր հիւանդութեանց ու նեղութեանց մէջ կը մտաչէր: Գիշեր ցորեկ ճամպիգային ելլելու միջոց մը կը մտածէր, բայց չէր կրնար գտնել: Արդ իր քաջասիրտ բարեկամին հասած իրիկունը զինքը մեկդի առնելով, "Ո՛րդեակ, ըսաւ, միայն դուն եւ ես կ'իմանանք ինչպիսի

վանդի մէջ ըլլալնիս։ Մենք շատ քիչ ունք, իսկ վայրենիները մեծ բազմութիւն են։ Անոնք փոփոխակի մարդիկ են ու շուտով կը բարկանան։ Պղտիկ գրգռութեամբ մը կրնան վրանիս վառուած նիւթերը նետել ու մեր տերեւներով շինուած խուղերը սպառել։ Կրնան փոքր բանով մը գրգռիլ, եւ ալ մեղի կերակուր չբերել։ — Ի՞նչ կ'ըլլանք մենք ան ատեն։ — Ես ազատութեան միջոց մը մտածեցի։ Պէտք է որ քանի մը քաջ նաւավարներ քու ծառակուրդ մնանեն ու Սպանիական կղզին երթան, զմեզ այսպիսի վտանգաւոր տեղէն ազատելու համար նաւեր բերեն։ Ի՞նչ կ'ըսես,,։

"Տէր, դիտեմ, պատասխանեց Մենտեզ, թէ ինչպիսի վտանգի մէջ ենք, բայց ատ ծառակրով մինչեւ Սպանիոլա երթալն անկարելի է. երկու կղզիներուն մէջ 40 մղոն միջոց կայ եւ ծովն ալ նոյն տեղերը միշտ մրրկալից է։ Ո՞վ կը յանդգնի այսպիսի վտանգաւոր գործքի մը ձեռք զարնել,,։

Մենտեզին խօսած ատեն՝ Կոլոմբոս մտադրութեամբ մը իրեն կը նայէր, ազաչելու կերպով մը, իբրեւ թէ կ'ուզէր ըսել. Կը տեսնես որ այսպիսի դիւցազնական յանդգնութիւն մը մտածած ատենս՝ միաքս քեզմէ ուրիշ մէկը չունէի։ — Քիչ մը եռբը Մենտեզ կանչեց. "Տէր, զմեզ ու հոս եղողներն ազատելու համար՝ ես շատ անգամ ինքզ զինքս վտանգի մէջ դրած եմ։ Բայց շատ ժգոհներ կան, որոնք կ'ըսեն թէ փառք ու պարծանք բերող ամէն գործքերն իմ՝ կը յանձնեք դուք։ Ուստի աս անգամ ալ վրաս ունեցած աս ձեր վատահութեան վրայ պիտի նախանձին։ Ընոր համար վազը զերծնիք ամէնքը ժողվեցէք, առաջարկեցէք իրենց աս արշաւանքը. թէ որ յանձն առնող կ'ըլլայ նէ՝ Ատուած իրեն առաջնորդ ըլլայ. իսկ թէ որ ամէնքը կը հրաժարին նէ՝ ես կ'ելլեմ կ'երթամ,,։ Կոլոմբոսի աչուըները սկսան զուարթանալ։

Երկրորդ օրը ծովապետը զամէնքը ժողվեց ու զօրաւոր եւ շարժիչ եղանակաւ մը աս բանս իրենց առաջարկեց։ Բայց բոլոր նաւասաւիք մէկէն պոռացին որ խնդրածն անկարելի բան է։ Մէկը չհամարձակեցաւ ծառակրի մը վրայ 40 մղոն ծով անցնիլ։ — Ան ատեն Տիէկոյ Մենտեզ իր խօսամտին համաձայն ոտք ելաւ. "Տէր, բաւ, ես միայն մէկ կեանք ունիմ, բայց պատրաստ եմ քու ծառայութեանդ ու բոլոր աս նաւերուն վրայ եղած քաջ մարդիկներուն ազատութեան համար նոյն կեանքը վտանգի մէջ դնել։ Ատուծոյ պաշտպանութեանը կ'ապաւինիմ, որուն որ փորձը շատ անգամ առած եմ,,։ Թէպէտ եւ Կոլոմբոս աս բլլալիքը դիտէր, ի վերայ այսր

նեղն ազատելու համար՝ ես շատ անգամ ինքզ զինքս վտանգի մէջ դրած եմ։ Բայց շատ ժգոհներ կան, որոնք կ'ըսեն թէ փառք ու պարծանք բերող ամէն գործքերն իմ՝ կը յանձնեք դուք։ Ուստի աս անգամ ալ վրաս ունեցած աս ձեր վատահութեան վրայ պիտի նախանձին։ Ընոր համար վազը զերծնիք ամէնքը ժողվեցէք, առաջարկեցէք իրենց աս արշաւանքը. թէ որ յանձն առնող կ'ըլլայ նէ՝ Ատուած իրեն առաջնորդ ըլլայ. իսկ թէ որ ամէնքը կը հրաժարին նէ՝ ես կ'ելլեմ կ'երթամ,,։ Կոլոմբոսի աչուըները սկսան զուարթանալ։

Երկրորդ օրը ծովապետը զամէնքը ժողվեց ու զօրաւոր եւ շարժիչ եղանակաւ մը աս բանս իրենց առաջարկեց։ Բայց բոլոր նաւասաւիք մէկէն պոռացին որ խնդրածն անկարելի բան է։ Մէկը չհամարձակեցաւ ծառակրի մը վրայ 40 մղոն ծով անցնիլ։ — Ան ատեն Տիէկոյ Մենտեզ իր խօսամտին համաձայն ոտք ելաւ. "Տէր, բաւ, ես միայն մէկ կեանք ունիմ, բայց պատրաստ եմ քու ծառայութեանդ ու բոլոր աս նաւերուն վրայ եղած քաջ մարդիկներուն ազատութեան համար նոյն կեանքը վտանգի մէջ դնել։ Ատուծոյ պաշտպանութեանը կ'ապաւինիմ, որուն որ փորձը շատ անգամ առած եմ,,։ Թէպէտ եւ Կոլոմբոս աս բլլալիքը դիտէր, ի վերայ այսր

ամենայնի սիրտն արտաքոյ կարգի շարժեցաւ: Փաթթուեցաւ ան քաջասիրտ բարեկամին, եւ շնորհակալ եղաւ:

Վրէիչ մը վերջը Մենտէզ Օվանտոյին ուղղուած նամակ մ'առնելով ճամբայ ելաւ: Սպանիական կղզիէն նաւ մը պիտի խրկէր զկոլոմբոս առնելու համար, եւ ինք առանց նոյն նաւին դառնալուն սպասելու՝ Սպանիա պիտ'որ երթար: Հետը՝ միայն մէկ սպանիացի ընկեր մ'առաւ, վեց ալ Հնդիկ՝ ծառայութիւնը կատարելու համար:

Ուղղի փորձը յաջող չգնաց: Նաւապետն գիտէր քիչ մը հեռու՝ կղզոյն բնակիչները զինքն, իր ընկերն ու վեց Հնդիկները բռնեցին, բանտ գրին: Բայց ինք յաջողութեամբ կրցաւ փախչիլ. երբոր վայրենիները վճռակ կը ձգէին աւարը մէջերնին բաժնելու՝ Մենտէզ իր ծառայութիւնը մատուցանեցաւ: Ձիգիտցուիր թէ ընկերն ինչ եղած է: Սպանիացիք չէին կրնար յուսալ որ այսպիսի դիպուածէ մը ետեւ՝ միտքը դրածը նորէն յառաջ տանիլ ուզէ: Բայց Մենտէզ ամենեւին վհատութիւն չունենալով՝ ուզեց նորէն ճամբայ ելլել, միայն խնդրեց որ զինքը պաշտպանելու համար քիչ մը տեղ ցամաքէն զինուորեալ մարդիկ մէկտեղ երթան: Ան անդամ ուրիշ ծառայութիւն մ'ալ առած էր, զորն որ Ֆիէսկոյ անունով ձենուացի քաջ

նաւապետ մը կը վարէր: Նաւաստիներէն քանի մը հոգի ալ ուզեցին հետերնին երթալ: Ամէն մէկ ծառայութեան մէջ վեց Սպանիացի, վեց ալ Հնդիկ կար, ճամբու պարէն եւ Սպանիացիներուն համար ալ դէնք: Խարթուղիմաս ալ՝ իրեն զբաղումն անոնց ետեւէն գնաց որչափ որ անոնք կղզոյն ծովեզրներուն քովէն կը նաւէին: Երբոր կղզոյն ծայրը հասան, Մենտէզ ու հետն եղողները՝ իրենց հայրենակիցներուն մնաք բարով ըսելէն ետքը՝ քաջասրտութեամբ հեռացան: Խարթուղիմաս արտմութեամբ մը կը նայէր երկու ծառայուբներուն ետեւէն, որոնք չորս կողմանէ բաց ծովուն մէջ նետուած կ'երթային. եւ ան ատեն ետ դարձաւ, երբ որ բոլորովին աներեւոյթ եղան: Թէպէտ ինքը զինքը խաբելու համար կը մտածէր որ Հնդիկները շատ անգամ ասանկ ողորմելի նաւակներով հեռու տեղուանք երթալու կը յանդգնին. բայց մէկալ կողմանէ ալ մտածելով որ իրեն, եղբօրն ու հետերնին եղողներուն կեանքն ան վտանգաւոր նաւարկութեան յաջողութենէն կախուած է, ահու դողի մէջ կ'ինայար:

ԺԱ.

Փորրատիւ գլուխ քաջելը:

Կոլոմբոս քիչ մը հանդիստ էր, եւ կը յուսար որ բաները կ'աղէկնան: Ֆիէսկոյին

դառնալուն օրերը կը համրէր, որն որ իր խնդրած նաւը պիտի բերէր։ Բայց իր հաշուած ժամանակը շատոնց անցած էր, եւ դեռ նաւ չէր երեւար։ Ասով ծովապետը սաստիկ անհանգստութեան մէջ էր կոչուած։ Կը վախնար որ չըլլայ թէ ծառակուրները կորսուած ըլլան։ Այսպիսի մտածմունքներով կը մաշէր. իր Աստուծոյ ապաւինութիւնը շատ անգամ զինքը կը քաջալերէր. բայց եռքը նորէն կը լքանէր։ Նոյն միջոցին յոդացաւութիւնն ալ սաստկանալով՝ մատանջութեանց վրայ մարմնոյ ցաւեր ալ աւելցուց, որով սիրտը ուզեցաւ իր ողբմելի խրճիթին մէջ անկողինը ձգել։

Իր մարդիկներէն շատերն ալ հիւանդացան եւ ամէնքն ալ վհատութեան մէջ էին, եւ ծովապետն իրենց ամէն չարչարանքը պատճառ համարելով՝ ախան իրեն դէմ տրտնջէլ։ Մէջերնէն քառասուն՝ութը գի փորրաս ըսուած երկու եղբայրներէն դրդռուելով՝ յայտնապէս ապստամբեցան։ Կ՚ուզէին ծառակուրներով Սպանիա դառնալ։ Փորրասեան եղբայրք զերծնք համոզուցած էին որ աս բանը կարելի է, եւ կ՚ըսէին ալ որ ատուգիւ Մենտէզ ու Փիէդոդ Ս. Դոմինիկոս գացած չեն, հապա ծովապետը զերծնք Սպանիա խաբած է, որքան նաւ հետ իր բանները շինելու համար։ Նաւաստիք ա-

նպատշաճ խօսքերուն հաւատացին, եւ որոշուած օրը ամէնքը ղենաւրած՝ մէկտեղ ժողվեցան, ու կաստիլիա՛, կաստիլիա՛ կը պոռային։ Ծովապետը թէպէտ եւ չէր կրնար ոտքի վրայ կենալ, բայց անկողնէն ելաւ, եւ թէ իր հաւատարիմ ծառաները զինքը բռնկերնուն վրայ առած՝ իր խրճիթը չտանէին նէ, անօրէնները ատուգիւ կը զարնէին կը մեռցնէին։ Վերջապէս իրենց ապստամբութեան չհաղորդուող նաւաստիք աս խոստովանութիւնը դադրեցնելու միջոց մը գտան։ Ի՞նչ բանի համար է, ըսին իրենց ընկերներուն, աս աղմուկը. թէ որ բացարձակապէս աս խենթութիւնն ընել կ՚ուզէք նէ, ծովապետն ի՞նչ կ՚ուզէք, ծառակուրներու մէջ մտէք գացէք։ Ան ատեն փորրաս սաստիկ ձայնով մը պոռաց. Ես կաստիլիա պիտ՚որ դառնամ, ան որ կ՚ուզէ նէ՝ թող ետեւէս գայ։ Եւ շուտ մը ապստամբները զարհուրելի ձայնով մը կաստիլիա՛, կաստիլիա՛ պոռային, ու զինքերնին շարժելով՝ ծառակուրները վազեցին։ Նոյն ատեն տասը աղեղ ծառակուր կար, զորոնք կոլոմբոս գտած էր։ Քառասունութը ապստամբներն անոնց մէջը նետուեցան, եւ կղզւոյն բոլորտիքը պարեցուցին հնդիկներ կանչեցին, որ գան իրենց թիակ վարութիւն ընեն։ Իրենց չարութիւնն ան աստիճանի հասցուցին մինչեւ զկոլոմբոս

տեղայինները իբրեւ բռնաւոր եւ իրենց թշնամի հրաւիրակեցին, ու յորդորեցին որ ղենքը մեռցնեն:

Երբ որ եղեքլէն հեռացան, մակոյկները մրրկալից ծովն մը մէջ մտնելով՝ ամէն րոպէ դառնալու վտանգի մէջ էին: Ա վտանգը տեղացւոց պատահէր նէ, անոնք վրժուած ըլլալով՝ մակոյկները նորէն կը դարձընէին եւ մէջը կը մտնէին. բայց Եւրոպացիք ա ճարտարութիւնը չունէին: Մակոյկները թեթեւցընելու համար՝ նախ ունեցածնին չունեցածնին ու ետքը հնդիկները ծովը նետեցին. եւ որովհետեւ ցամաքը շատ հեռու էր, ա խեղճերը չէին կրնար լողալով հոն հասնիլ, անոր համար մակոյկները կը դառնային. իսկ Պաղտիացիք զանոնք իրենց սրերովը կը վռընտէին: Առանկով անոնցմէ ատան՝ութը հոգի մեռան: Ա միջոցին՝ մրրիկն ալ վրայ հասնելով՝ ծառաւորները չէին կրնար ծովին դիմանալ. ուստի եւ փորրաս առիպուեցաւ առաջարկել որ ցամաք ելլեն: Իր սառիկ հպարտութիւնը թող չէր տար որ նորէն ծովապետին հնազանդի, անոր համար իրենները վրան կղզւոյն ծայրը գետի մը մէջ հաստատուեցաւ: Անկից իր ընկերները մօտ տեղերը ատպատուեցան, եւ երբեմն բռնութեամբ, երբեմն անուշութեամբ ապրուստնին կը հոգային:

ԺԲ.

Սով: — Կղզոմիռոսին կերակուր գտնելուն հարիար մտածած հնարքը:

Ըպատամբները երթալէն ետքը՝ պօլոմբոս զինքը հիւանդացյ խրճիթը տանել տուաւ, եւ հոն հաւատարիմ մնացած նաւասիները ժողվելով՝ իրենց հաստատութիւնը գավլէյն եւ շնորհակալ ըլլալէն ետեւ՝ յորդորեց որ Ասուածոյ ապաւինին, եւ խոստացաւ որ երբոր Սպանիա դառնան նէ՝ իրենց աղէկ հաստուցում մ՚ընէ: Ջիրենք այսպէս մխիթարելէն ու հաստատելէն ետեւ՝ ամէն մէկ օր հիւանդներուն այցելութեան կ՚երթար. կերակուրնին ալ՝ հրնդիկներուն հետ փոփոխութիւն ընելով կը հոգային: Առանկով ամէնքը քաջալերուեցան:

Սակայն ժամանակը կ՚անցնէր, եւ Մենտէզն լուր մը չկար: Ծովապետը երբեմն կասկածի կ՚երթար որ չըլլայ թէ Օվանտոյ մտանութիւն ընէ: Կը վախնար որ կ՚ուզէ զինքն ու իր մարդիկները խաբած նաւերնուն վրայ մեռցընել: Ա յսպիսի խորհուրդներն իրեն շատ վախ ու դառնութիւն կը բերէին: Եւ թէպէտ շուտ մը ա խորհուրդը մոռնալ կը վճռեր, բայց երբ որ միտքը կու գար որ ինչ խաւութեամբ նոյն կասկածն ալ կոծութեան առեն իրենց ապաւինելու տեղ տալու զլացած էր, ամէն բան կարելի կ՚երեւար:

Կամաց կամաց Հնդիկներն ալ կերակուր բերելէն ձանձրացան: Փորրաներն կողմնակցաց արշաւանքներուն շատ բարկացած, եւ նոյն մարդիկներուն խօսքերովը ծովապետին դէմ սաստիկ զրդռուած էին: Այսպէսով Հիւանդ Սպանիացիք տիպուէացան խրճիթներնէն դուրս ելլել, որպէս զի որս ընեն կամ ձուկ բռնեն եւ պտուղ ժողվեն. բայց աշխատութիւններն պարապ ելաւ, որովհետեւ Հնդիկները նենգութեամբ ամէն պտուղներն ու աննդեան յարմար բոյսերը յատաջագոյն կը ժողվէին կը վերցնէին: Ասով սաստիկ յուսահատութեան մէջ էնկան: Ծովապետը չէր համարձակեր այնչափ քիչ զօրութեամբ տեղացւոց հետ պատերազմ ընել, եւ իր հիւանդ մարդիկը վտանգի մէջ ձգել:

Ամենէն մեծ չարեաց պատճառը Հնդիկներուն չարակամութենէն յառաջ կու գար: Կոլոմբոսին ճարտարմտութիւնն ասիկա յայտ Թելոլ հնարք մը դտաւ: Իր ազդեցութեան գիտութեամբն իմանալով որ մօտ օրերը լուսնոյ խաւարում պիտ՝որ պատահի, իր Հնդիկ թարգմանը վայրենիներուն խաւրեց եւ ըսել տուաւ որ ցեղապետները մէկտեղ ժողվեն, որովհետեւ ծովապետն իրենց շատ հարկաւոր բան մը պիտի զըուցէ: — Որոշուած օրը բոլոր ցեղապետները մէկտեղ ժողվեցան. ծովապետն իրենց գնաց, եւ անոնց դէմ վար-

մունքն երեսին զարնելով՝ ըսաւ՝ Թէ ինչպէս որ Աստուած զՓորրաս իր ապստամբութեան համար մրրկով ու ալէկոծութեամբ պատժեց, նոյնպէս զձեզ ալ պիտ՝որ պատժէ. եւ արդէն աս գիշեր իր բարկութեան նշանը պիտ՝որ ցուցընէ, լուսնին լոյսը կամաց կամաց խաւարցընելով: Ա՛ս խօսքերն ազդու ձայնով մ՝բսելէն ետեւ՝ զանոնք Թողուց գնաց: Երբ որ գիշերը Հնդիկները լուսնոյ խաւարիլն իրօք տեսան՝ սկսան դողալ, եւ ծովապետն Աստուծոյ բարեկամ համարելով, անմիջապէս հետերնին կերակուր առած՝ վազեցին եկան, եւ ոտքն խփալով՝ կ՝աղաչէին որ իր Աստուածն հաշտեցընէ: Կոլոմբոս իրենց ձղջումն ընդունել ձեւացուց, եւ երթամ ձեզի համար աղօթք ընեմ ըսելով՝ իր խրճիթը մտաւ: Երբ որ խաւարումն անցնելու ժամանակը հասաւ, զուարթ երեսով մը դուրս ելաւ, եւ ըսաւ Թէ իմ Աստուածս ձեզի Թողութիւն կու տայ, եւ հիմա լուսինն ալ իր առջի պայծառութեանը կը դարձընէ: Խեղճ վայրենիներն սաոր վրայ շատ ուրախացան, եւ երբ որ լուսինը քիչ մը եաքը պայծառացաւ նէ՝ մտքերնին դրին որ Կոլոմբոս բնութենէ վեր մարդ մըն է: Անկէ եաքը Սպանիացիք ամէն տեսակ առատ ուտելիք կ՝ունենային:

ԺԴ.

Մենտեզին յաջողութիւնը։ — Օվանոյի հոնաց ձախումը։

Մենտեզին երթալէն վերջը ութ ամիս անցած էր, եւ կոլումբոս գրեթէ ալ իրմէ յոյսը կտրած էր։ Սակայն ան ճշմարիտ բարեկամն իրեն յանձնուած գործքը հաւատարմութեամբ կատարած էր։ Մենտեզ ու Ֆիէսոդոյ արքայ կարգի վտանգներ ու աշխատութիւններ, եւ ջրի սով քաշելէն ետքը (որովհետեւ խեղճ թիւաւարները ծարաւելով բոլոր ջուրը շուտ մը լմընցուցած էին) Սպանիական կղզին հասած էին, բայց գաղթականաց բնակած տեղւոյն հակառակ ծայրը, Ս. Դոմինիկոսէն 120 մղոն հեռու։ Ութուն մղոնի չափ ծովեզերքէն յառաջ երթալէն ետքը ցամաք ելան, ու տեղացիներէն շատ աղէկ ընդունելութիւն դտան։ Հոն լսելով որ Օվանոյ քաղաքում է, յանդուգն Մենտեզ մինակ՝ անտառներուն մէջէն ոտքով յառաջ դնաց, ու քաղաքում հասաւ։

Օվանոյ՝ Մենտեզին երեսանց աղէկ ընդունելութիւն ըրաւ, ու խոստացաւ Ս. Դոմինիկոս հրամանի խրկելու որ երթան ծովապետն առնեն։ Բայց շաբթէ շաբաթ թող տալով՝ ամիսներով ուշացուց։ Կ'ըսէր թէ Սպանիայէն եկող նաւերը մինչեւ որ չհասնին՝ չեմ կրնար ճամպիտա նաւ խրկել։ Վերջապէս եօթն ամիս սպասելէն ետքը՝ Մենտեզ անդութ կուսակալէն հրաման առաւ. Ս. Դոմինիկոս երթալու եւ հրաման տանելու որ նաւ մը խրկուի։

Ըս հաւատարիմ մարդն երթալուն պէս, Օվանոյ արտաքոյ կարգի եւ չմեկնուելու հրաման մը տուաւ։ Նաւահանգստէն թեթեւ նաւ մը խրկեց դէպ ի ճամպիտա, էդոպար անունով նաւապետի մը հրամանին տակ, որն որ Ռոլտանին կողմնակից ըլլալով՝ մեռնելու դատապարտուած եւ Պոհատիլլոյին գալովին ազատած էր, ուստի եւ ծովապետին թշնամի էր։ Ան էդոպար ծովապետին նամակ մը կը տանէր։

Երբ որ ճամպիտպոյի վրայ եղող Սպանիացիք իրենց ազգէն նաւ մը տեսան, արտացիք կարգի ուրախանալով՝ ափսան բարեւել եւ իրարու ազատութեան աւետիս տալ։ Նաւը կղզեկէն քիչ մը հեռու կեցաւ, եւ մակոյկ մը վար իջեցուց, որն որ խեղճ Սպանիացիներուն մօտիկցաւ։ բայց մէջէն ամենեւին մեկը դուրս չելաւ։ Էդոպար՝ առանց խօսք մը ըսելու՝ իրենց քիչ մը գինի, կտոր մը խոզի միս եւ Օվանոյէն՝ ծովապետին գրուած նամակ մը տուաւ։ Եղբը ցամաքէն քիչ մը հեռացաւ, ու փողով մը լուաւ ծովապետին՝ որ կուսակալը գիս խաւրած է քու դժբախ-

տուրեանցդ վրայ ունեցած ցաւն յայտնելու եւ միանգամայն ծանուցանելու համար թէ շատ կը ցաւի որ Ս. Դոմինիկոսի մէջ այնչափ մեծ նաւ մը չկայ, որ բոլոր հետդ եղողները կարող ըլլայ առնել, բայց կը ջանայ որչափ կարելի է շուտ մը յարմար նաւ մը գտնել եւ խաբրել: Միանգամայն աս ալ ըսաւ որ եթէ Օվանտոյին պատասխան տալ կ'ուզէ նէ՝ շուտ ընէ, որովհետեւ կուսակալն հրամայած է որ նաւը շուտով ետ դառնայ:

Երբ եղաւ որ Ծովապետն իր բարկութիւնը ծածկէ. ուստի եւ Օվանտոյին թղթին պատասխան տալով՝ կ'աղաչէր որ իրեն նաւ մը խաբրէ, եւ միանգամայն Մենտէղին ու Ֆիէսոդոյին դիւցազնական գործքը կ'արդարացընէր, ըսելով որ արտաքոյ կարգի նեղութեանց մէջ ըլլալուն համար՝ ան երկու մարդիկները խաբրած էր: Կը վախնար որ չըլլայ թէ կուսակալն անոնց Սպանիական կղզին դալը արքունեաց հրամանէն հակառակ համարի: Երբ որ աս կարճ նամակը գրուեցաւ, Էսգոպար առաւ, եւ առանց Ծովապետին հետ ուրիշ խօսք մը խօսելու, առանց ցամաք մարդ մը հանելու, առանց խեղճ նաւաստիներէն մէկը հետ առնելու, առագաստները բացաւ ու գիշերուան մէջ թին ճամբայ ելաւ:

Ընոր երթալէն ետեւ՝ Կոլոմբոս ինքը զինքը գոհ եղածի պէս ցուցուց. իր մարդիկները ըսաւ որ կուսակալը մինակ մէկ պզտիկ նաւ ունենալով՝ որն որ այնչափ բազմութիւնը չէր կրնար տանիլ, նոյն պզտիկ նաւը՝ պատգամաւորութեան համար խաբրած էր, եւ ուրիշ մեծ նաւ մը կը խոստանար, որն որ քիչ օրէն պիտ'որ գար: Բայց նաւաստիները իրենց գլխաւորին խօսքերուն չհաւատալով՝ կը մտածէին որ Կոլոմբոս վերջին աստիճանի երեսէ ձգուած է, եւ իրենք ալ անոր պատճառաւը նոյն տեղերը պիտի մնան: Ծովապետն ալ իր կողմանէ կը մտածէր որ Օվանտոյ իր մտքը կ'ուզէ, եւ անոր համար գիտմամբ ուրիշ ամիս զինքն առանց օգնութեան թողուց. եւ նաւը խրկելուն պատճառն ան էր որ իմանայ թէ արդեօք մեռած է՝ թէ չէ: Սակայն եւ այնպէս Կոլոմբոս նոյն դէպքն առիթ սեպեց գՓորրաս ու իր քովինները հնազանդութեան դարձընելու. մանաւանդ որ խմացած էր թէ մէջերնէն շատերը զղջացած են: Ուստի եւ Սպանիայի կուսակալէն ընդունած խոստումն իրենց իմացուց, եւ թողութիւն խոստացաւ: Բայց Փորրաս յանդգնութեամբ մերժելէն զատ՝ ուզեց Ծովապետին եւ հաւատարիմ մնացողներուն վրայ յարձակում ընել: Ան առեն Ծովապետն իր եղբայրը վրան քալեցուց: Պատերազմի սկսելէն առաջ Բարթողիմէոս նորէն թողութիւն խոստացաւ, բայց պարապ տեղ: Կռիւը

ներուն ըսաւ որ կուսակալը մինակ մէկ պզտիկ նաւ ունենալով՝ որն որ այնչափ բազմութիւնը չէր կրնար տանիլ, նոյն պզտիկ նաւը՝ պատգամաւորութեան համար խաբրած էր, եւ ուրիշ մեծ նաւ մը կը խոստանար, որն որ քիչ օրէն պիտ'որ գար: Բայց նաւաստիները իրենց գլխաւորին խօսքերուն չհաւատալով՝ կը մտածէին որ Կոլոմբոս վերջին աստիճանի երեսէ ձգուած է, եւ իրենք ալ անոր պատճառաւը նոյն տեղերը պիտի մնան: Ծովապետն ալ իր կողմանէ կը մտածէր որ Օվանտոյ իր մտքը կ'ուզէ, եւ անոր համար գիտմամբ ուրիշ ամիս զինքն առանց օգնութեան թողուց. եւ նաւը խրկելուն պատճառն ան էր որ իմանայ թէ արդեօք մեռած է՝ թէ չէ: Սակայն եւ այնպէս Կոլոմբոս նոյն դէպքն առիթ սեպեց գՓորրաս ու իր քովինները հնազանդութեան դարձընելու. մանաւանդ որ խմացած էր թէ մէջերնէն շատերը զղջացած են: Ուստի եւ Սպանիայի կուսակալէն ընդունած խոստումն իրենց իմացուց, եւ թողութիւն խոստացաւ: Բայց Փորրաս յանդգնութեամբ մերժելէն զատ՝ ուզեց Ծովապետին եւ հաւատարիմ մնացողներուն վրայ յարձակում ընել: Ան առեն Ծովապետն իր եղբայրը վրան քալեցուց: Պատերազմի սկսելէն առաջ Բարթողիմէոս նորէն թողութիւն խոստացաւ, բայց պարապ տեղ: Կռիւը

շատ քիչ տեւեց: Փորրաս Բարթողիմէոսին ձեռքը գերի ինկաւ: Ապստամբները փախան, եւ երկրորդ օրը Հնդանդուքեան թուղթ մը խաբեցին: Ծովապետն անոնց թողութիւն տուաւ, բայց իր նաւերուն մէջ առնել չուզեց, վախնալով որ չըլլայ թէ անոնց ու իր նաւաստիներուն մէջ կռիւ մը ծագի:

ԺԹ.

Կողոմբոսի ազատիլը ու Մ. Դոմինիկոս երթալը: — Մպանիական կղզոյն վիճակը:

Լուսոպարին երթալէն վերջը խեղճ Սպանիացիները դեռ երկայն առեն սպասելէն ետեւ՝ օր մը յանկարծ տեսան որ երկու սպանիացի նաւ լեցուն առագաստներով դէպ ի բերնոց կու գային: Ասոր վրայ ուրչափ ուրախացած ըլլալնին՝ ինք իրմէ կրնայ հմացուիլ: Սկսան իրարու փաթթուիլ, ամէն անցած խռովութիւնները մոռցան, եւ նոր եկողներուն դիրկը նետուելով՝ զանոնք իրենց բարեկամն ու ազատիչը կը կանչէին: Մեծ ուրախութեամբ թող տուին (1504ին, Յունիս 28ին) ան կղզին ուր որ այնչափ անգամ կարծած էին թէ առանձին առանց օգնութեան ու ամէն մարդկիներէն մոռցուած՝ պիտ'որ մեռնէին: Կ'ըսեն թէ տեղացիք ալ անոնց երթալը տեսնելով լացած ըլլան: Անոյաւն անտարակոյս ծովապետէն բաժնուելնուն համար էր, որուն վրայ՝ լուսնոյ խաւարման օրէն վեր՝ մեծ դաղափար ունեցած էին:

Սպանիացիք մեկուկես ամսուան ճամբորդութեամբ Ս. Դոմինիկոս հասան (Օգոստոս 13ին): Օվանտոն՝ ծովապետին անուան տասի 13ին): Օվանտոն՝ ծովապետին անուան ու սահմանին վայլած պատուով ու յարգութեամբ ընդունեցաւ զինքը, եւ ասով իրեւ թէ զինքն այնչափ առեն անգթութեամբ թողուլնէն ուզեց մոռցընել տալ: Բայց Թողչտուաւ որ ծովապետն իշխանութիւն մը բանեցընէ. միւնչեւ նաեւ իր նաւաստիներուն վրայ ունեցած իրաւանցն ալ ուզեց խառնուիլ: Ըրած արդար բողոքմանցը՝ քաղաքավարական ծիծաղով պատասխան կու տար:

Սպանիական կղզոյն մէջ ամէն բան կոմբոսին մեծ ցաւ կը պատճառեր. իր իշխանութիւնն ուրիշին ձեռքը կը տեսներ. իր անունն ու արժանաւորութեան վայլած վառուածութիւնը՝ ցուրտ քաղաքավարութեան մը փոխուած էր. իր անձնական գործքերը դէշ վիճակի մէջ էին, բայց ամենէն աւելի գաղթականութեան ողբալութիւնը իր սիրտը կը վերաւորէր: Կը տեսներ որ կղզեցիները կրթելու եւ դարձնելու համար ունեցած խորհուրդներն ու մտածած կարգերը տակն ու վրայ եղած էին. բոլոր կղզին արեան մէջ թաթխուած էր. բարի քահանաները՝ Աստուածպաշտութեան ճշմարիտ առաքեալները կ'ողբային,

տեսնելով որ իրենց գործքն սկսելէն յառաջ աւերուած էր: Սպանիացիներն առելի եղած էին: Հնդիկներէն շատերը սպաննուած, մնացածներն ալ բռնութեան տակ ճնշուած: Ան հայրական կառավարութեան տէր՝ զորն որ ծովապետն իսկզբան ուզած էր դնել, Օվանտոյ՝ անգթութենէ ու խստութենէ ուրիշ բան չէր ըներ:

Ոստեղս Օվանտոյին առնը կղզւոյն մէջ պատահածները համառօտիւ մը կը դնենք: Հնդիկները՝ որովհետեւ Եղեսաբէթ թագուհւոյն հրամանաւ ազատ հրատարակուած էին, չէին ուզեր հանքերը բանիլ: Օվանտոյ հրաման ունէր զանոնք չափաւոր եղանակաւ մը աշխատցընելու՝ առատ վարձք տալով եւ հետերնին շատ քաղցրութեամբ վարուելով, միանգամայն ցեղապետներուն՝ մեծարանք ու պատահիներուն՝ եղբայրական սէր ցուցընելով, որպէս զի ճշմարիտ կրօնքի դառնալու ճամբայ բացուի: Ա՛ս էր թագուհւոյն հրամանը. տեսնենք հիմա թէ ինչպէս կատարուեցաւ:

Սպանիացիք հնդիկներն իրենց ծառայութեանց կը գործածէին. եւ տուած վարձքերնին ոչինչ բան մըն էր: Կրօնքի վարդապետութիւն սովրեցընելը բոլորովին մեկդի թող կու տային, եւ միտեղով ամէն բան կը լմնցընէին: Ջանոնք տղոցմով կնկտցմով

հեռու տեղեր կը խաբէին, եւ ալ որ քիչ մը ատեն կը հանդչէր, ծեծի տակ ոսկրները կը կոտրէին: Կերակրոյ տեղ միայն կոր մը արմտի ալիւրէ շինուած հաց կու տային. խեղճերը շատ անդամ անօթութենէ անանկ կը նեղուէին, որ կը սոխպուէին Սպանիացւոց տեղանէն ինկած ոսկրները կրծել: Ա՛ս դառդաղ ու տկար մարդիկներուն վրայ դրուած աշխատութիւնները՝ անանկ սաստիկ էին որ եւ ոչ զօրաւոր մարդիկ կրնային դիմանալ: Թէ որ ալ չկրնալով դիմանալ՝ անտառները փախչէին, Սպանիացիք անասուն որսալու պէս վրանին կ'երթային ու իրենց անհնազանդութեան համեմատ կը պատժէին: — Ուրիշ աթեան համեմատ կը պատժէին: — Ուրիշ ամէն միօրինակ հեռու տեղեր հանք հանելու պիտ'որ աշխատէին: Շատերը չկրնալով դիմանալ կը մեռնէին. իսկ տեղերնին դարձողներուն վրան զօրութիւն մացած չէր ըլլար. շատերն ալ ճամբան կը մեռնէին, որովհետեւ այնպէս յոգնած տկարացած՝ երկայն ճամբուն չէին կրնար դիմանալ:

Վաարակուայի գեղեցիկ դաշտերուն վրայ Ընագոանային հպատահներն ալ ասվելաբերը կը քաշէին: Ասոնց ցեղապետները՝ զերենք չարչարող Սպանիացւոց հետ քանի մը անդամ կռիւ ըրին: Ասկից Օվանտոյ միտքը դրաւ որ Ընագոանան ալ կ'ուզէ ապտամբիլ, եւսա զօրքով Քաարակուայ գնաց,

իբրեւ թէ հարկ ժողվելու համար կ'երթայ։ Աիկա ան միջոցին էր երբ որ Տիեկոյ Մենտեղ եկաւ իրմէ խնդրելու որ զԿոլմբոս առնուի։ Անագոռնա Սպանիացւոց ամենեւին անհաւատարմութիւն մ'ըրած չէր. միշտ կը ջանար ձեռքէն եկած օգնութիւնն անոնց ընելու, եւ թէպէտ անդթութիւննին կը տեսնէր, ի վերայ այսր ամենայնի անոնց քաղաքականութեան առաւելութեան համար միշտ գերենք մեծ կը համարէր։ Երբ որ Օվանտոյին զօրքով ան կողմերը գալն իմացաւ, կարծեց որ իրեն հետ բարեկամութիւն հաստատելու համար կու գայ, ինչպէս որ առաջ Ծովապետին եղբայրը՝ Բարթողիմէոս եկած էր։ Ուստի եւ բոլոր գեղապետները ժողվեց, եւ իր հպատակներէն մեծ խումբ մը հետն առած՝ կուսակալին դիմացը գնաց, եւ առ հանդիսով զՕվանտոյ իր տունը տարաւ։ Շատ օրեր զանազան խաղեր խաղցընել ու պար բռնել կու տար, եւ ամէն եղանակաւ ջանաց որ իր սէրն ու մեծարանքը ճերմակ մարդիկներուն ցուցընէ։

Այս եղանակաւ առեն մը Անագոռնա զԲարթողիմէոս զարմացուցած ու անկէ պատիւ գտած էր, եւ նոյն ժամանակէն ի վեր ամենեւին իր վարմունքն ու հաւատարմութիւնը չէր փոխած։ Բայց Օվանտոյ միշտ կասկածի մէջ էր, եւ առ տեսածներն ամենեւին սիրտը չէարժեցին։ Միշտ կը կարծէր որ անիկա իր ու բոլոր Սպանիացւոց մահուան կը բաղձայ։ Այս երեւակայական չարեաց առջեւն առնելու՝ իր անդթութիւնն ուրիշ ճար մը չգտաւ, բայց եթէ զանոնք սպանել. ուր որ եթէ իր երեւակայած դաւն սոսկ ալ ըլլար՝ խափանելը շատ դիւրին էր. որովհետեւ փորձը յայտնի ցուցուցած էր թէ Սպանիացիներուն սրչափ դիւրին էր մերկ ու առանց զէնքի Հնդիկներուն յաղթելը։

Օվանտոյ իր վախճանին հասնելու համար ուզեց նենգութիւն մը բանեցընել. Անագոռնային բաւ որ ես քեզի սպանիական մեծ հանդէս մ'ընեմ։ Հնդիկները շատ սիրով կը տեսնէին աս տեսակ հանդէսները, որոնց մէջը ազէկ վարժած ձիեր եւ փառաւոր հագուած ձիաւորներ շատ դժուարին կռիւներ ու խաղեր կը ձեւացընէին։ Ոսկին, ձիերու ազուռը ծածկոյներն ու փայլուն զէնքերը շատ կը գմայլեցընէին գեղապետները, որոնք ժողվուած էին աս խաղերը տեսնելու համար։

Հանդիսին օրը առաւուանց ձիաւորները եկան դաշտի մը վրայ ժողվուեցան պատրաստի մը առջեւ՝ ուսկից որ Հնդիկներուն գլխաւորները հանդէսը պիտի տեսնէին։ Զեզապետներն աղաչեցին որ խաղը սկսի։ Օվանտոյ նշանը տուաւ. բայց ձիաւորները խաղ

սկսելու տեղ՝ պատշգամը պաշարեցին, բոլոր ցեղապետները բռնեցին, եւ իրենց թագուհւոյն հետ մեկտեղ գերի բռնին: Անդուլթ Օվանոյ բոլոր ցեղապետները քննութեան տակ ձգեց, եւ սաստիկ տանջանքներ տալով՝ իր ուզածն անոնց բերնէն առաւ: Ակէ եղբը հրամայեց որ գերինք պատշգամին սիւներուն կապեն ու կրակ տան. եւ այսպէս ամէնն ալ բոցերու մէջ այրեցան: Նոյն ժամանակը հանդէսը տեսնելու համար եկած քաղաքացիի բնակիչներն ալ սաստիկ անգթութեամբ ջարդուեցան: Սպանիացիք ան սաստիճանի կատղած էին որ ամենեւին մարդու չէնայեցին. մէջերնէն քանի մը հոգի ուզեցին մէկ երկու տղաք աղատել, բայց կատաղի ընկերներնին զանոնք իրենց պաշտպաններուն ձիերուն գաւակին վրայ սպաննեցին: Քանի մը հոգի փախչելով՝ ծովեզերքն եկած եւ ծառակուրներու մէջ մնալով մէա կղզի մը գացած էին, անոնց ալ եռեւէն գացին ու գերի բռնեցին:

Լակ զԱնագոանա, առին Ս. Դոմինիկոս բերին, եւ տանջանքներու մէջ իր հպատակներուն բերնէն առնուած խօսքերուն համեմատ դատելով՝ դատապարտեցին ու գազանաձիրա Սպանիացւոց աչքին առջեւը կախեցին:

Ընդհանրապէս ամ զարհուրելի արշաւանքին համար Օվանոյ գՔրիստոփոր Կոլոմբոս ճամբայիգա կղզւոյն վրայ այնչափ առեն թագուցած էր: Ան գեղեցիկ երկիրը՝ զորն որ բնութիւնն իր ամէն պարգեւներովը զարդարած, էր, Օվանոյին ձեռքը ամ խեղճութեան հասաւ: Եղիսաբեթ թագուհին հիւանդ ու մեռելու անկողնոյն վրայ Սպանիոլա կղզւոյն մէջ եղած ամ խեղճութիւնները լսելով՝ շատ բարկացաւ: Անագոանա իշխանուհւոյն մահուան վրայ լացաւ, զորն որ կոլոմբոսին պատմութիւնները իրեն շատ սիրելի բրած էին. եւ մեռնելուն մէա թագաւորէն պահանջեց որ անմիջապէս գՕվանոյ ետ կանչէ:

ԺԸ.

Կորտէզի Մեսանիա դառնալը:

Օվանակեսը 1504ին Սեպտեմբերի 12ին ճամբայ ելաւ Սպանիա դառնալու: Կարծես թէ ամ չորրորդ ճամբորդութեան ակիզբէն մինչեւ վերջը հարկ եղած էր ամէն ցաւերու դէմ կռուիլ: Հիւանդութիւնը բոպէ մը հանգիստ չէր թողուր, ալեկոծութիւնն անպակաս էր, որով քանի մը անգամ իր նաւերը վնասեցան: Երբ որ նաւահանգիստ հասաւ, գինքը Սեւիլլա տանել տուաւ: Հոն լսեց որ թագուհին ծանր հիւանդ էր. ասոր վրայ շատ ցաւեցաւ, որովհետեւ գեղիսաբեթ իրրեւ իր բարերարը շատ կը

սիքեր, եւ միայն անկէ արդարութիւն ու պաշտպանութիւն կը ապասէր: Իր որդւոյն դրած թղթերէն մէկուն մէջը այսպէս կ'ըսէ. Աստուած մեր թագուհւոյն առողջութիւն տայ. վասն զի ինք միայն կրնայ խառնաշփոթի բաները կարգի դնել:

Իրօք ալ բոլոր իր գործքերը մեծ խառնակութեան մէջ էին. իր մտածքերը չէին ասր, իր մարդիկներուն հաւատացում ընել չէին ուզեր: Հիւանդութիւնը թող չէր տար որ ինք անձամբ արքունիքն երթայ. եւ իր Տիէկոյ որդին՝ որն որ իր տեղը պիտի գործէր, փերդինանդոսին յապաղութիւններէն կը վհատէր: Գուցէ ոմանց աս Կոլոմբոսին խեղճութեան պատմութիւնն անստոյգ երեւայ: Բայց ահաւասիկ ինք իր որդւոյն այսպէս կը գրէ՝ իմ եկամտաներէս ամենեւին բան մ'ընդունած չունիմ, ու փոխով կ'ապրիմ: Քանի տարի այնչափ աշխատութիւններով ու վանդռներով բրած ծառայութենէս շատ քիչ շահ ունեցայ, որովհետեւ Սպանիայի մէջ դլուխ դնելու տեղ մը չունիմ: Թէ որ կերթայիր ուտել կամ քնանալ ուզեմ, պէտք է որ պանդոկ երթամ, եւ հոն ալ շատ անգամ վճարելու տակ չեմ ունեցեր: Իր ընկերներն ալ նոյն խեղճութեան մէջն էին:

Այսպէս ինք իրաւունքը խնդրելու եւ ինքը վնքը պաշտպանելու եւ ապերախտութեան դէմ կռուելու զրաված ատեն՝ թագուհին մեռաւ: Ան կորուստն իրեն մեծ ցաւ պատճառեց, որովհետեւ անոր մեռնելովը իր մեկհատիկ պաշտպանը կորնցուց: Փերդինանդոս թագաւորը՝ որ միայն իր շահը կը փնտռէր, տեսնելով որ Կոլոմբոսին մահը մօտ է եւ անկէ եաեւ իրեն օգուտ մը չիկրնար ունենալ, ամենեւին հոգ չէր տաներ. մանաւանդ որ մտքին մէջ անոր դէմ միշտ կասկած ունենալով՝ իշխանութիւն մը տալ չէրն ուզեր: Ծովապետին բարեկամներուն, եղբարցն ու ազգականներուն մեծամեծ խոստումներ կ'ընէր, բայց ամենեւին չէր կատարեր: Կոլոմբոս ալ այնչափ անդամ բողոքելէն ձանձրացած՝ այսպէս կը գրէ. Կ'երեւայ որ թագաւորը պատշաճ չհասկցեր իրմէ ու թագուհիէն ընդունած խոստումնագրներս կատարել. իր կամայը դէմ գնելը՝ հովի դէմ կռուիլ է: Ես ինչ որ պէտք էր ընել նէ՝ ըրի. միւսացածն Աստուծոյ կը թողում, որն որ իմ ամէն կատարութիւններուս մէջ ինծի օգնական եղած է:

Այս ապերախտութիւնն իր մահը շուտցուց: Կոլոմբոսի ցաւերը սաստկացան. իմացաւ որ հիւանդութիւնն անբժշկելի է: Իր հոգին մահն ընդունելու պատրաստեց: Վերջ

ջին օրերը բոլոր իր կենաց ընթացքին նկարագիրն էին. բոլոր կենաց մէջ ցուցուցած վըտահութիւնը, պարտքերը կատարելու ճշդութիւնը, համեստութիւնն ու արիութիւնը մահուան ժամանակն ալ ունէր: Շատ խոնարհութեամբ մեղքերը խոստովանեցաւ, կատարեալ հաւատքով սուրբ խորհուրդները ընդունեցաւ, եւ "Տէր, ի ձեռս քո յանձն առնեմ զհոգի իմ„ ըսելով, հոգին աւանդեց 1506ին, Մայիսի 20ին 65 տարեան:

Բոլոր իր կենսոյը մէջ իր հոգւոյն ու իր բախտին հոգը Աստուծոյ ձեռքը յանձնած էր. Աստուած ալ իր բախտը շատ մեծ ըրաւ: Իր կրածները՝ պէտք չեն իր ըրածները մոռցընել տալ. ինք հաստարակ նաւավար մը եւ հաստարակ ծնողաց որդի ըլլալով՝ իր խելքովը կրցաւ ծովէն անդին նոր երկիր մը գըտնել, ծովապետի ու փոխարքայի աստիճան բարձրացաւ: Իր մահուընէ ետքը ընտանիքն ան պատիւները ընդունեցաւ՝ զորոնք իր կեանքին աստեն իրեն զլացած էին: Իր աղէկ վարմունքը՝ ամենէն երեւելի մարդիկներուն մէջ իրեն միշտ պատուական տեղ մը կը սահմանէ: Թէ որ Հնդիկներուն հետ քանի մը առիթներու մէջ խստութեամբ վարուելովն ու զիրենք գերիի պէս ծախելու խորհուրդ տալովը սխալեցաւ նէ, անոնք պէտք

չէ այնչափ իրեն տալ, որչափ իր ժամանակին եւ գտնուած պարագաներուն՝ որոնք կին եւ գանուած պարագաներուն՝ որոնք շատ անգամ մեծամեծ յանցանքներն ալ կը թեթեւցընեն: Ինք իր յանցանքները անկեղծութեամբ կը ճանչնար, եւ կը զղուշէր ըրած սխալմունքները՝ իր տկարութենէն ու գիտութեան պակասութենէն էր, չէ թէ սրտին չարութենէն՝ որն որ միշտ բարի եղաւ եւ միշտ բարին խնդրեց: Իր գործքը դեռ կեցած է, եւ միշտ պիտի կենայ. գրեթէ բոլոր Ամերիկան քրիստոնեայ ու քաղաքակրթութեամբ ծաղկած է: Թէ որ Սպանիացոց անդրմուտքը՝ նոր երկրին մէջ իրենց առաջին բնակութիւններն արեան հեղեղներով ողողեց նէ, սա չարեաց պատճառը մարդուս կիրքն է, եւ դժբախտութեամբ ամէն յաղթութեանց ու ապահովութեանց պատմութեան մէջ նոյն չարիքը շատ կամ քիչ կը գտնուի: Կոլոմբոս Ամերիկա գտնելու պարծանքն ունի, բայց անկէ հետեւած չարիքներն ամենեւին իրմէ պատճառած չեն:

Կարծես թէ աս մեծ մարդուն մեռնելովը մարդիկներէն կրած անիրաւութիւնները ալ դադրեցան: Մարմինը՝ փառաւոր յուղարկաւորութեան հանդէս մը բնելէն ետքը՝ Սեւիլլայէն Վալլատոլիտ տարին, Վալլատոլիտէն Ս. Դոմինիկոս, անկից ալ Գուպա, ուր որ մինչեւ հիմա կեցած է: — Փերդինան-

դոսին հրամանատը, գերեզմանին վրայ սա տապանադիրը դրուեցաւ. Կաստիլիայի ու Լէոնի (թագաւորութեան) համար Կոլոմբոս նոր Աշխարհք մը գտաւ:

Ռարթողմէոս եղբայրը ծովապետին մահուընէն ետեւ շատ չապրեցաւ: Տիեկոյ Կոլոմբոս՝ ծովապետին մեծ որդին չորս տարի վերջը վոխարքայի պատուով Ս. Դոմինիկոս խրկուեցաւ: Սպանիայի արքունեաց մահէն երեւելի իշխանին՝ Ալպայի դքսին աղջկան հետ կարգուած էր: Իսկ երկրորդ որդին Փերդինանդոս ինք զինքն ուսման տուաւ եւ հօրը պատմութիւնը գրեց:

ՅԱՆԿ

ԳԱՏԲԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. Լուսխտանաց՝ ծովով Հնդկաստան ճամբայ գտնելու համար ըրած գանազան ջանքը 5
Բ. Կոլոմբոսին առաջին տարիները 7
Գ. Կոլոմբոսի Լուսխտանիա մեացած ժամանակը 10
Դ. Տերութիւններու հետ ըրած առջի փորձերը 14
Ե. Կոլոմբոսի վանքին մէջ ընակած ժամանակը 16
Զ. Սպանիայի արքունիքը 23
Է. Սպանիայի արքունեաց մէջ ըրածները . . 26
Ը. Ռերեսին ըրածները 32
Թ. Կոլոմբոսին առաջարկութիւնը դարձեալ կը մերժուի 34
Ժ. Կոլոմբոս ետ կը կանչուի 37
ԺԱ. Կոլոմբոս՝ Եղիսաբեթին ու Փերդինանդոսին առջեւը կ'երթայ 40

Ա. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա. Սպանիայէն ելլելը 43
Բ. Նաւաստեաց ապստամբութիւնը 49
Գ. Երկիր գտնելին 54

Դ. Կուանահանի կամ Սուրբ Փրկիչ 56
Ե. Կղզւոյն քննութիւնը 61
Զ. Փեռնանդին եւ Սոյամեդոյ կղզիները . . 64
Է. Գուալա կղզի 70
Ը. Հայդի կամ Սպանիական կղզի 75
Թ. Կոլոմբոս Իսպանիոլա կղզին ձեալու կը ատիպուի 80
Ժ. Դժբախտութիւն 84
ԺԱ. Ցեղապետին բարերարութիւնը . . . 86
ԺԲ. Սպանիական կղզւոյն վրայ չինուած ամրոցը 90
ԺԳ. Կղզիէն կ'ելլէ 95
ԺԴ. Բինդային դառնալը. — Մրրիկ . . . 97
ԺԵ. Սուրբ Մարիամայ կղզին 103
ԺԶ. Լուսնտանիայի մէջ գտած ընդունելութիւնը 106
ԺԷ. Սպանիա հասնիլը 108
ԺԸ. Կոլոմբոսի փառաւորութիւնը . . . 112
ԺԹ. Պարչելլոնա կենալը 119

Բ. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա. Նոր երկիրներ կը գտնուին. — Գարայիպներ 124
Բ. Գարայիպներուս հետ կը կռուին 134
Գ. Իսբանիոլա կը հասնին 138
Դ. Ամրոցը կործանուած կը գտնէ 141
Ե. Գաղթականներուն դժբախտութիւնը . . 148
Զ. Կոլոմբոս Կուագանակարիին հետ կը տեսնուի. — Սպանիացւոց անվստահութիւնը. — Գադալինա 154
Է. Նոր աշխարհքին մէջ չինուած առաջին քաղաքը 159
Ը. Զար Խորհուրդ. — Ճամբորդութիւն. — Նոր ամրոց 162
Թ. Կոլոմբոս Եղիսաբէթ քաղաքը կը դառնայ . 168
Ժ. Կոլոմբոս շատ նեղութեամբ Անտիլեան կղզեաց քովերէն կը նաւարկէ 171
ԺԱ. Նաւերը կը սխալուին ճամայիկա կղզւոյն եզերքը պատահիլ 182
ԺԲ. Բարթողիմէոս Կոլոմբոս 185
ԺԳ. Կոլոմբոսին դառնալը աւեն՝ կղզւոյն գտնուած վիճակը 187
ԺԴ. Առաջին պատերազմ 195
ԺԵ. Կոլոմբոսի Թշնամեաց դարանները. — Ծովապետն Սպանիա կ'երթայ . . . 202

Գ. ԵՒ Դ. ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ամերիկայի ցամաք երկրին դիւտը . . . 209
Բ. Հայդիի կառավարութիւնը 215
Գ. Պուաուիլլա 223
Դ. Կոլոմբոսի արդարանալը 234
Ե. Կոլոմբոսին Թոզ չէն տար որ Ս. Դոմինիկոսի նաւահանգիստը մտնէ 239
Զ. Զարմանալի դիպուած մը. — Կոլոմբոս Տարիէնի ծովածոցը կը գտնէ 243
Է. Կոլոմբոս Վերակուա կ'ելլէ 249
Ը. Վայրենիները գաղթականներուն վրայ կը յարձակին 254
Թ. Կոլոմբոսի Հոգը. — Գաղթականներուն ազատութիւնը 257

292

ԺԵ. Խրած նաւերուն վիճակը 260
ԺԱ. Փորրասին գլուխ քաշելը 265
ԺԲ. Սով : — Կոլոմբոսին՝ կերակուր գտնելու համար մտածած հնարքը 269
ԺԳ. Մէնտէզին յայտնութիւնը : — Օվանտոյին բռնած ճամբան 272
ԺԴ. Կոլոմբոսին ազատիլն ու Ս. Դոմինիկոս երթալը : — Սպանիական կղզւոյն վիճակը 273
ԺԵ. Կոլոմբոսին Սպանիա դառնալը 286

ՀԱՅԿ. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿ-ՍՕՖԱ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0154882